

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН

ТДУ: 336.711 (575.3)

ТБК: 65.9 (2Т) 262

Ш-25

Бо ҳуқуқи дастнавис

ШАРИФЗОДА НУРУЛЛО ШАРИФ

БАҲОДИҲИИ ЗАХИРАҲОИ БОНКӢ ҲАМЧУН УНСУРИ ИҚТИДОРИ МОЛИЯВИӢО САРМОЯГУЗОРИИ МАМЛАКАТ

ДИССЕРТАЦИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмӣи номзади илмҳои иқтисодӣ
аз рӯйи ихтисоси 08.00.07 – Молия, муомилоти пулӣ ва қарз

Роҳбари илмӣ: Шариф Раҳимзода,
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор

Душанбе – 2025

МУНДАРИҶА

ФЕҲРИСТИ ИХТИСОРАҶО.....	3
МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ 1. ҶАНБАҶОИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДИИ ТАҲҚИҚИ	14
ЗАХИРАҶОИ БОНКӢ ВА БАҶОДИҶИИ ОНҶО ДАР ШАРОИТИ	
МУОСИР.....	
1.1. Таҳқиқи паҳлуҳои назариявии ташаккули захираҳои бонкӣ.....	14
1.2. Захираҳои бонкӣ ҳамчун заминаи устувор дар баландбардории	
иқтидори молиявӣ сармоягузори мамлакат.....	31
1.3. Имкониятҳои татбиқи таҷрибаи хориҷии ташаккул ва баҳодиҳии	
захираҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	45
БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ ВАЗӢИ МУОСИРИ ТАШАККУЛ ВА	
БАҶОДИҶИИ ЗАХИРАҶОИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ	
ТОҶИКИСТОН.....	63
2.1. Ҳолати муосири захираҳо ва нақши бонкҳо дар ташаккули иқтидори	
молиявӣ сармоягузори мамлакат.....	63
2.2. Баҳодиҳии захираҳои бонкӣ ва истифодаи онҳо дар таъмини рушди	
иқтисоди миллӣ.....	80
2.3. Нақши сиёсати пулиро қарзӣ дар ташаккули захираҳои бонкӣ.....	96
БОБИ 3. САМТҶОИ АСОСИИ ТАКМИЛИ БАҶОДИҶИИ	
ЗАХИРАҶОИ БОНКӢ ВА ТАӢМИНИ САМАРАНОКИИ	
ИСТИФОДАИ ОНҶО.....	115
3.1. Самтҳои асосии такмили низоми баҳодиҳии захираҳои бонкӣ ва	
истифодаи онҳо дар фаъолияти бонкӣ.....	115
3.2. Дурнамои идоракунии захираҳои бонкӣ ва таъмини самаранокии	
истифодаи онҳо дар рушди иқтисодиёт.....	131
ХУЛОСА.....	149
ТАВСИЯҶО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҶО.....	153
РӢҶҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА.....	155
ИНТИШОРОТ АЗ РӢҶИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	174

ФЕҲРИСТИ ИХТИСОРАҲО

АБР – Ассотсиатсияи байналмилалӣи рушд

БАТР – Бонки аврупоӣи таҷдид ва рушд

БДА – Бонки давлатӣи амонатгузорӣ

БИР – Бонки исломӣи рушд

БМТ – Бонки миллии Тоҷикистон

БОР – Бонки осиёгӣи рушд

БҶ – Бонки ҷаҳонӣ

БССТ – Бонки саноативу содиротӣи Тоҷикистон

ВМ ҶТ – Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Муствақил

ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

ИПЗА – Иқтидори пулии захиравӣи аҳоли

КВД – Корхонаи воҳиди давлатӣ

ҶСК – Ҷамъияти саҳомӣи кушода

ҶСП – Ҷамъияти саҳомӣи пӯшида

ҶФО – Ҷумҳурии Федеративӣи Олмон

ММД – Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ

СДР – аз калимаи англисии SDR. Шакли кӯтоҳшудаи Special Drawing Rights (Ҳуқуқҳои махсуси қарзгирӣ)

СММ – Созмони Милали Муттаҳид

СМР – Стратегияи миллии рушд

ТАҚҲ – Ташкилоти амонатӣи қарзии хурд

ХБА – Ҳазинаи байналмилалӣи асъор

ХСПШВ – Ҳазинаи суғуртаи пасандозҳои шахсонӣи воқеӣ

б.ф. – банди фоизӣ

ҳаз. – ҳазор

мар. – маротиба

млн. – миллион

млрд. – миллиард

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар шароити муосири иқтисодӣ ва густариши муносибатҳои хоҷагидорӣ иқтисоди миллӣ ба сармоягузориҳои бонкӣ эҳтиёҷ дорад. Таъмини иқтисодиёт бо сармоягузориҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаҳои асосӣ ва мубрам ба ҳисоб меравад, зеро бонкҳои ватанӣ бо истифода аз маблағҳои худӣ ва ҷалбкардашуда метавонанд пойгоҳи захиравии худро тақвият бахшанд ва иқтидори молиявиро сармоягузорию афзоиш диҳанд.

Ҷиҳати тақвият бахшидан ва самаранок истифода бурдани захираҳои бонкӣ, омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ-методиӣ мафҳум ва моҳияти захираҳои бонкӣ, таҳқиқи муаммоҳои рушд ва гурӯҳбандии сохтори захираҳо, истифодаи усулҳои ҷалби захираҳои озоди дарозмуҳлат, суғуртакунии маблағҳои ҷалбкардашуда, маҳфӣ нигоҳ доштани сирри пасандозгуздорон, таъмини бехатарӣ ва бозгардиши маблағҳои ҷалбкардашуда, дастгирии ташкилотҳои қарзии молиявӣ, татбиқи имтиёзҳои бонкӣ, истифодаи механизмҳои баҳодихии захираҳо, коҳиши нобоварии аҳоли ба низоми бонкӣ, баланд бардоштани сатҳи маърифати молиявии аҳоли, инчунин риоя ва тақмили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ хеле муҳим мебошанд.

Дар баробари ин, раванди идоракунии маблағҳои ҷалбкардашуда ва самаранок истифода гардидани захираҳо дар самтҳои гуногуни хоҷагидорӣ барои бонкҳо аҳамияти калон дорад. Айни замон яке аз ҳадафҳои асосии бонкҳо ин идоракунии самараноки захираҳо ва дар ин замина баланд бардоштани иқтидори молиявиро сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад, чунки аз давраҳои аввалини пайдоиш то ҳол на ҳамаи бонкҳо ба идоракунии самаранок ва баҳодихии захираҳо аҳамияти хосса медиҳанд ва ин ҳолат боиси муфлис гардидани баъзеи онҳо гардид. Таҷрибаи фаъолияти бонкӣ нишон медиҳад, ки дар ҳолати нодуруст идора, истифода ва баҳо додани захираҳои бонкӣ таъмини рушди устувори сармоягузориҳои бонкӣ ғайриимкон аст.

Вобаста ба ин мушкилот дар кишвар, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд,

ки: «...вазъи низоми пуливу қарзии кишвар, бахусус, фишори қурб ба асъори миллӣ, ноустувории сармояи бонкӣ, сатҳи нокифояи қарздиҳӣ ба иқтисоди миллӣ ва ҷалби сармоя моро водор месозад, ки дар ин самт тадбирҳои таъхирнопазир андешем»¹. Ҷиҳати бартараф ва ҳалли ин мушкилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола супоришҳо ба мақомотҳои дахлдор аз ҷониби Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дода мешавад. Аз ин рӯ, зарурати таъмини иҷрои ин супоришҳо бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии молиявиро вазифадор менамояд, ки онҳо дар заминаи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 фаъолияти худро такмил ва дуруст муайян намоянд, зеро ҷалби мақсадноки маблағҳои муваққатан озоди аҳолию субъектҳои хоҷагидорӣ ва тақсимути истифодаи самараноки онҳо метавонад ба рушди иқтисоди молиявӣ сармоягузорӣ ва қарзии бонкҳо таъсири мусбат расонад.

Аз ин лиҳоз, ҳадаф ва вазифаи асосии таҳқиқоти илмӣ мо ин дарёфти роҳҳои ҷалби бештари маблағҳои озод ва ба ин восита таъмини иқтисодиёт бо маблағҳои зарурӣ ба ҳисоб меравад. Яке аз сарчашмаи асосии иқтисоди молиявӣ сармоягузори бонкҳо ин маблағҳои ҷалбкардашуда мебошад ва ҷиҳати ҷалби бештари онҳо моро зарур аст, ки усулҳо ва механизмҳои гуногуни ташаккул ва баҳодихиро пайдо ва мавриди таҳқиқ қарор диҳем.

Таҳлил ва баҳодихии нишондиҳандаҳо, инчунин татбиқи усулҳо ва механизмҳои муосир ба бонкҳо имкон медиҳанд, ки усулҳои нисбатан мувофиқро истифода намоянд. Айни замон роҳҳо ва усулҳои мавҷудаи ҷалби маблағҳои муваққатан озоди аҳоли ба шароити имрузаи ҷаҳонӣ қисман мутобиқ нестанд ва ин ҳолат дар раванди ташаккул ва истифодабарии самараноки захираҳои бонкӣ нисбатан таъсири худро гузошта истодааст. Аз ин рӯ, такмили роҳҳои механизмҳои ташаккули захираҳои бонкӣ ва истифодаи самараноки онҳо барои бонкҳо хеле муҳим мебошанд.

¹ Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. шаҳри Душанбе, 22 декабри соли 2017. – С.5.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Паҳлуҳои назариявӣ, равандро, моҳияти сармоя ва ғирдгардиши он дар таҳқиқоти олимони классик, ба монанди К. Маркс, Ф. Кенэ, А. Смит ва И. Фишер мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Муаммоҳои сармоягузорӣ, сиёсати пулию қарзӣ, усулҳои ҷалби маблағҳои муваққатан озод, нақши амалиётҳои бонкӣ, барориш ва фурӯши коғазҳои киматнок, ноустувории қурби пули милли нисбат ба асёрҳои хориҷӣ, рушди низоми бонкӣ, фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва ҷалби пасандозҳо (амонатҳо) ба низоми бонкӣ аз ҷониби олимони тоҷик, ба монанди Т.Н. Назаров, Ҳ. Умаров, Ҳ.Н. Фақеров, Ш. Раҳимзода, У.С. Ҳикматов, Б.М. Шарифзода, Ш.Қ. Хайрзода, Х.Р. Улуғхочаева, Ф.С. Обидов, И.Р. Иброҳимзода, Ҳ.А. Абдуалимзода, Ғ.Ҳ. Ғаюров, С.Ҷ. Махшулов, М.К. Файзуллоев, М.Х. Саидов, Д.А. Розиев, Ф.А. Холматова, Д.И. Иномова, Н.Қ. Икромов ва дигарон мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Ҳамзамон, доир ба арзиши сармоя, ҳаҷми музди меҳнат, ҳавфи баргардиши маблағҳои ҷалбгардида, сиёсати пасандозии бонкҳо, таҳлил ва истифодаи самараноки захираҳои бонкӣ аз ҷониби олимони хориҷӣ, ба монанди Е.Ф. Жуков, В.В. Иванова, Б.И. Соколова, О.И. Лаврушин, Л.Е. Зернова, Б.А. Райзберг, Н.И. Куликов, Н.П. Назарчук, А.П. Бондар, Е.А. Ковбасюк, Е.Б. Герасимова, Т.Ю. Серебрякова, Ю.Е. Копченко, А.А. Омонов, Л.М. Хашиева ва дигарон таҳқиқот анҷом дода шудаанд.

Таҳқиқоти олимону коршиносон оид ба ташаккул ва истифодаи захираҳои бонкӣ нишон медиҳад, ки дар ин самт муаммоҳои зиёд мавҷуд буда, баргараф намудани онҳо барои низоми бонкӣ хеле муҳим мебошад ва онҳо сабаби интиҳоби мавзӯ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ гардидаанд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзуҳои илмӣ. Таҳқиқоти илмӣ-амалӣ бо мақсади таъмини иҷрои самараноки Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, расидан ба мақсадҳои Стратегияи сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, барои муайян намудани ҳадафҳои Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026 ва таъмини иҷрои

нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 равона гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот ин омӯзиши асосҳои назариявӣ ва амалии иқтидори молиявӣ сармоягузории бонкҳо буда, мукамалгардонии роҳҳои ҷалбу истифодаи маблағҳои муваққатан озоди шахсони воқеӣ ҳуқуқӣ баҳри ташаккули баҳодихии захираҳои бонкӣ мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил гардидан ба мақсади гузошташуда дар диссертатсия иҷрои вазифаҳои зерин дар назар дошта шудааст:

- омӯзишу таҳқиқи моҳияти иқтисодии захираҳои бонкӣ ва қарзӣ дар шароити муосири иқтисодӣ;
- баррасии механизмҳои баландбардорӣ иқтидори молиявӣ сармоягузорӣ тавассути захираҳои бонкӣ;
- таҳлилу арзёбии ҳолати муосири захираҳои бонкӣ дар раванди ташаккул ва истифодабарии иқтидори молиявӣ сармоягузории бонкҳо;
- муайян намудани нақши сиёсати пулиро қарзӣ дар раванди ташаккули захираҳои бонкӣ;
- коркард ва асоснок намудани роҳҳои такмили низоми баҳодихии захираҳои бонкӣ ва раванди самаранок истифодабарии онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- тарҳрезӣ ва пешниҳоди дурнамои ташаккули захираҳои бонкӣ ва таъмини самаранокии онҳо то давраи соли 2030.

Объекти таҳқиқотро ташаккули иқтидори молиявӣ сармоягузории бонкҳо тавассути тақвияти захираҳои бонкӣ, ташкил медиҳад.

Мавзӯи таҳқиқотро муносибати молиявӣ сармоягузорӣ ташкил медиҳанд, ки дар раванди самаранок истифода намудани захираҳои бонкӣ ба вучуд меоянд.

Фарзияи таҳқиқот дар он асос ёфтааст, ки истифодаи самараноки захираҳои бонкӣ ва дуруст баҳодихии онҳо боиси ташаккули иқтидори

молиявию сармоягузории бонкҳо мегардад, ки ин дар навбати худ сатҳи зиндагии аҳолиро беҳтар менамояд. Дар асоси таҳлилҳо, таҳқиқотҳо ва дурнамои таҳиягардида тахмин кардан мумкин аст, ки ҳангоми истифодаи бамавриди роҳҳо ва механизмҳои пешниҳодгардида дар диссертатсия босуботии низоми бонкиро таъмин намудан мумкин аст.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро қорҳои илмӣ-амалии олимони ватанию хориҷӣ, ки ба раванди низоми идоракунии, сиёсати пулию қарзӣ, ҷалби пасандозҳо, механизмҳои ташаккули захираҳо, гурӯҳбандии захираҳои қарзӣ ва баландбардории иқтидори молиявию сармоягузории бонкҳо бахшида шудаанд, ташкил медиҳанд. Муаллиф дар асоси таҳқиқоти мавҷуда дар ин самт ташаккул ва баҳодиҳии захираҳои бонкиро ҳамчун замина барои ташаккули иқтидори молиявию сармоягузории кишвар мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Асосҳои методологии таҳқиқот дар заминаи маълумоти омӯрӣ, ҳисоботи Хазиначи байналмилалӣ асбоб, Ассотсиатсияи байналмилалӣ рушд, Бонки осиегии рушд, санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмилалӣ ва дохилӣ дар самти баҳодиҳӣ ва идоракунӣ захираҳои бонкӣ муайян карда шудааст. Инчунин, баҳри тақмили низоми баҳодиҳии захираҳои бонкӣ ва муайян намудани ҳолати рушди воқеии онҳо аз маводҳои Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки миллии Тоҷикистон, Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Хазиначи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ, бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар нашрияҳои даврӣ истифода намудаанд. Дар раванди таҳқиқот усулҳои ҷалби маблағҳо, механизмҳои баҳодиҳӣ, таҳлили муқоисавӣ, муодила, таҳлилу синтез, тарҳрезии риёзӣ иқтисодӣ, мушоҳида, гурӯҳбандӣ, таҳлили динамикӣ ва монанди инҳо истифода гардидаанд.

Сарчашмаи маълумот. Ҳамчун пойгоҳи иттилоотии таҳқиқоти диссертатсионӣ қонунҳо ва кодексҳои амалкунандаи мамлакат, стратегияҳо, дастурамалҳо, низомномаҳо, тартиботҳо ва маълумоти омории Бонки миллии Тоҷикистон, маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, интишороти илмӣ, мақолаҳои илмӣ доир ба ҷалб, идора ва

баҳодиҳии захираҳои бонкӣ, инчунин натиҷаву мушоҳидаҳои бевоситаи муаллиф истифода гардидаанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар пояи кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон анҷом дода шудааст. Давраи иҷрои диссертатсия солҳои 2020-2024-ро дар бар мегирад.

Навгониҳои илмӣ диссертатсия дар таҳқиқи ҷанбаҳои назариявӣ, методиву амалӣ оид ба ҷалб, идора ва баҳодиҳии захираҳои бонкӣ, ки он ҳамчун замина барои баландбардории иқтидори молиявию сармоягузории мамлакат ба ҳисоб меравад, арзёбӣ мегардад.

Натиҷаҳои нисбатан муҳиме, ки ҳамчун наvgонӣ аз ҷониби муаллиф таҳия гардидаанд:

1. Дар асоси омӯзишу таҳқиқи ҳамаҷонибаи ақидаҳои олимони ватаниву хориҷӣ моҳият ва аҳаммияти иқтисодии захираҳои бонкӣ возеҳу равшан кушода шуд. Муайян гардид, ки мафҳуми «захираҳои бонкӣ» нисбат ба мафҳуми «захираҳои қарзии бонк» васеътар буда, ҳадафи асосии захираҳои бонкӣ на танҳо қарздиҳӣ, балки гузаронидани дигар намуди амалиётҳо ва хизматрасониҳо мебошанд.

2. Дар натиҷаи таҳқиқу баррасии вазифаҳои гузошташуда ошкор гардид, ки заминаи асосӣ дар афзоиши иқтидори молиявию сармоягузории бонкӣ ин маблағҳои ҷалбгардидаи аҳоли маҳсуб меёбад. Иқтидори молиявию сармоягузории бонкҳои ҷаҳон дар заминаи захираҳои бонкӣ собит намуд, ки иқтидори молиявию сармоягузории бонкҳо дар иқтисоди миллӣ яке аз иқтидорҳои асосӣ ба ҳисоб рафта, шахсони воқеию ҳуқуқӣ ва дигар субъектҳои хоҷагидорӣ баҳри таъмини талаботи худ аз онҳо самаранок истифода мебаранд.

3. Вазъи муосири захираҳои бонкӣ ва нақшу мақоми бонкҳо таҳлилу муайян гардида, нишондиҳандаҳои иқтидори молиявию сармоягузорӣ дар низоми бонкӣ дақиқ арзёбӣ карда шуд. Дар ҷараёни таҳқиқот муайян шуд, ки ҳудуди мизони қарздиҳӣ ва сармоягузории бонкӣ нисбат ба дороиҳои онҳо дар солҳои таҳлили 2016-2023 мутаносибан аз 43 то 57 фоиз баробар гардидааст. Бинобар ин, бонкҳоро зарур аст, ки ба ин самт таваҷҷуҳи хосса зоҳир намоянд,

зеро дар ҳолати пешниҳоди ками маблағҳои озод ба дигар субъектҳо, норасоии маблағ дар иқтисодиёт ба мушоҳида расида, боиси афзоиши меъёри фоизи қарзӣ ва коҳишёбии сармоягузорӣ дар иқтисодиёт мегардад.

4. Мавқеи сиёсати пулию қарзӣ дар раванди ташаккули захираҳои бонкӣ муайян карда шуда, сиёсати пулию қарзӣ ба ташаккули захираҳои бонкӣ тавассути фишангҳои амалкунанда, ба монандӣ меъёрҳои фоизӣ, пардохтпазирӣ, иштирок дар бозори озод ва устувории низоми бонкӣ таъсир расонида, татбиқи дурусти ин фишангҳо боиси афзоиши захираҳо мегарданд. Барои расидан ба рушди устувори низоми бонкӣ ва баландбардории сатҳи нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ иҷро ва татбиқи меъёри захираҳои ҳатмӣ ва меъёри бозтамвил хеле муҳим аст.

5. Роҳҳои такмили низоми баҳодихии захираҳои бонкӣ ва раванди истифодаи онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон коркард ва асоснок карда шуд. Яке аз самтҳои асосие, ки ба ташаккули ҳаҷми захираҳои бонкӣ таъсири мусбат мерасонад, ин рақамикунонӣ ва навоарӣ дар низоми бонкӣ ва вусъат бахшидани низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ба шумор меравад. Омилҳои мазкур метавонанд ба рушди фаъолияти инноватсионии субъектҳои дигари сатҳи иқтисодиву иҷтимоии мамлакат низ заминаи мусоид гузоранд.

6. Дурнамои идоракунии захираҳои бонкӣ ва таъмини истифодаи самараноки онҳо то давраи соли 2030 таҳия ва коркард гардида, сценарияи рушди онҳо ба се қисм ҷудо карда шуда, ҳар яки онҳо бо моделҳои риёзӣ-иқтисодӣ асоснок карда шуданд. Дар ин росто, коркард ва натиҷаҳои ҷамъбасти таҳқиқот оид ба идоракунии захираҳои бонкӣ дар татбиқи ҳадафҳои стратегияи мамлакат аҳаммияти калон дошта, он метавонад ба рушди устувори иқтисоди миллӣ таъсири мусбат расонад.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- дар асоси омӯзиши нуктаҳои назариявии олимон асосҳои назариявии захираҳои бонкӣ ва қарзӣ баррасӣ гардидааст;
- сохтори заминавии иқтисодии молиявӣ сармоягузорӣ тавассути захираҳои бонкӣ муайян ва коркард карда шуд;

- ҳаҷми захираҳои бонкӣ ва раванди самаранок истифодабарии онҳо таҳлилу баҳогузорӣ гардида, муаммоҳои ҷойдошта равшан пешниҳод карда шуд;

- механизмҳои таъсиррасонандаи сиёсати пулию қарзӣ ва нақши онҳо дар ташаккули захираҳои бонкӣ муайян ва пешниҳод гардид;

- роҳҳои такмили низоми баҳодихии захираҳои бонкӣ ба воситаи ҷалби маблағҳои муваққатан озод ва истифодаи самараноки онҳо дар иқтисоди миллӣ, коркард ва пешниҳод карда шуд;

- ба воситаи моделҳои риёзӣ-иқтисодӣ дурнамои рушди ҳаҷми захираҳои бонкӣ ва омилҳои таъсиррасон ба онҳо то давраи соли 2030 таҳия ва пешниҳод карда шуд.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Натиҷаҳои корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар он асос ёфтааст, ки муаммоҳои назариявӣ, методӣ ва пешниҳодҳо, инчунин натиҷаҳои бадастомада ба ташаккул ва идоракунии захираҳои бонкӣ мусоидат менамоянд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот дар заминаи татбиқи пешниҳодҳои зикршуда, таҳлилҳо ва таҳқиқоти гузаронидашуда, такмили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ҷойгирнамоии маълумот дар Бюллетени омили бонкӣ, таҳлилҳои анҷомдодаи мутахассисон дар мақолаву маҷаллаҳо, барномаҳои миёнамуҳлату дарозмуҳлати сиёсати пулию қарзӣ, роҳу усулҳои баҳодихӣ ва идоракунии захираҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баён мегардад, ки инҳо ҳангоми омода намудани диссертатсия истифода шудаанд.

Инчунин, ҳангоми баҳодихии ҳаҷми захираҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таносубҳои муосири баҳодихии захираҳои худӣ ва захираҳои ҷалбкардашуда истифода карда шуд.

Натиҷаҳо ва маводи таҳқиқоти диссертатсиониро метавон ҳамчун асос дар раванди таълими фанни алоҳида (Баҳодихии захираҳои бонкӣ) истифода намуд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Муаллиф мавзӯи таҳқиқот, нақшаи мантиқии диссертатсия, мақсад ва вазифаҳои онро дар заминаи дақиқии маълумот, коркарди омили натиҷаҳои таҳқиқот ва омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ

муайян намудааст. Маводи илмӣ нашргардидаи олимони ватанӣ ва хориҷӣ, инчунин мақолаҳои илмӣ интишорнамудаи муаллиф дар маҷаллаҳои гуногуни илмӣ эътимоднокии таҳқиқотро тасдиқ менамоянд. Хулосаву пешниҳодҳои рисолаи илмӣ бо маълумоти оморӣ ва дигар сарчашмаҳои расмӣ таҳқиқшуда асоснок карда шудааст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ ба бандҳои зерини Шиносномаи феҳристи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестатсионии (КОА) назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 08.00.07 – Молия, муомилоти пулӣ ва қарз: 10.4. Проблемаҳои таъмини сиёсати мутавозинии бонкӣ дар соҳаи сармоягузорӣ, қарздиҳӣ ва ташаккули дороиҳои ғайрифаъоли бонкӣ дар ҳамаи бахшҳои сарчашмаҳо ва захираҳо; 10.8. Сиёсати сармоягузори бонк; 10.11. Арзёбии пойгоҳи сармоявии бонк: арзёбии муқоисавии таҷрибаи ватанӣ ва хориҷӣ, роҳҳои инкишоф; 10.14. Коркарди равишҳои арзёбии сандуқи дороиҳои бонкҳои Тоҷикистон ва самтҳои муносибгардонии сандуқи мазкур; 10.19. Методология ва механизмҳои ташаккул ва истифодаи захираҳои бонкӣ; 10.21. Захираҳои бонкӣ ва ташкилкунӣ онҳо. Сиёсати бонкӣ дар соҳаи ҷалби воситаҳо. Проблемаҳои истифодаи самараноки захираҳои бонкӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Дар ҳама марҳилаҳои таҳқиқот барои иҷрои нақшаи кори илмӣ, мақсад ва вазифаҳои гузошташуда, асосноккунӣ, ҷамъоварӣ ва коркарди мавод бо иштироки бевоситаи муаллиф амалӣ карда шудааст. Аз ин рӯ, муаллиф барои самаранок истифодабарӣ ва баҳодихии дурусти захираҳои бонкӣ саҳми худро гузоштааст ва доир ба ин масъалаҳо мақолаҳои илмӣ нашр намудааст.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои нисбатан муҳими диссертатсия дар конференсияҳои гуногун баррасӣ ва муҳокима гардидаанд. Пешниҳодҳои назариявӣ ва амалӣ дар ҷараёни таълим ҳангоми гузаронидани машғулиятҳо аз ҷанҳои «Молия», «Фаъолияти бонкӣ», «Пул, қарз, бонк», «Идоракунии ҳавфҳои бонкӣ» ва дигар маводи илмӣ-амалӣ дар

кафедраҳои молия ва суғурта, инчунин кори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Вобаста ба мавзуи таҳқиқот аз ҷониби муаллиф 16 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 12 мақолаи тақризшаванда дар маҷаллаҳои шомили феҳристи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хориҷӣ нашр шудаанд, ки онҳо зиёда аз 6,0 ҷузъи чопиро дар бар мегиранд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Таҳқиқоти илмӣ-амалии мазкур аз муқаддима, се боб, 8 зербоб, хулосаву пешниҳодҳо ва 157 рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат буда, он дар ҳаҷми 176 саҳифа омода гардидааст, ки фарогири 22 ҷадвал, 7 расм ва 2 диаграмма мебошад.

БОБИ 1. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДИИ ТАҲҚИҚИ ЗАХИРАҲОИ БОНКӢ ВА БАҲОДИҲИИ ОНҲО ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

1.1. Таҳқиқи паҳлуҳои назариявии ташаккули захираҳои бонкӣ

Низоми бонкӣ ва дигар самтҳои воқеии иқтисодиёт ба ҳам алоқамандии зиёд дошта, фаъолияти якдигарро такмил медиҳанд ва марҳилаҳои гуногунро аз сар гузаронидаанд. Ҳамаи ин марҳилаҳо дар шароити иқтисоди бозорӣ ба низоми молиявии мамлакат, махсусан ба низоми бонкӣ таъсири манфӣ ва ё мусбат расонида метавонад. Бояд қайд намуд, ки бонкҳо давраҳои гуногуни таърихиро аз сар гузаронидаанд ва он дар таҷрибаи ҷаҳонии бонкӣ шарҳи пурраи худро ёфтааст. Инчунин, мавқеи бонкҳо дар ҳамаи марҳилаҳои ҷамъиятӣ хеле назаррас мебошад. Таҷриба нишон медиҳад, ки раванди гузариш аз як марҳила ба марҳилаи рушди дигар на ҳама вақт бо қомеъӣ анҷом меёбад. Дар навбати худ, ин низоми дорони хусусиятҳои гуногуни худ мебошанд. Ҳамзамон, дигаргунсозии муносибат ба молиякӣ ва муносибат ба бонкҳо, ташаккули шаклҳои гуногуни молу пул ва ба сармоя табдил гардидани он дорони муаммоҳои зиёд мебошад.

Боиси тазаккур аст, ки бонкҳо аз давраҳои аввали рушд то ҳол намудҳои зиёди амалиётҳо ва хизматрасониҳоро мавриди истифода қарор додаанд, ки ҳамаи ин баҳри устувор гардонидани фаъолияти онҳо замина мегузорад. Асосан, фаъолияти бонкҳо дар заминаи сармоя ташкил ва такмил дода мешавад. Бо дарназардошти ин гуфтаҳо шарҳи илмӣ мафҳуми «сармоя»-ро қобили қабул меҳисобем. Вобаста ба мафҳуми «сармоя» дар адабиёти иқтисодӣ андешаҳои гуногун мавҷуд аст. Ба ақидаи баъзе аз иқтисодчиён, сармоя ин вақт аст, зеро барои ба даст овардани маблағҳои озод давраи муайянро бояд фаро гирад. Гузашта аз ин, сармоя як навъ подошест, ки аз қонеъ гардонидани талаботи имрӯза даст кашидан ва барои дар оянда қонеъ гардонидан истифода бурда мешавад. Ҳамзамон, дигар олимони чунин мешуморанд, ки сармоя воситаи асосии истеҳсолот аст, ки онро барои истеҳсоли молҳои дигар истифода бурдан мумкин аст. Чунин фаҳмиши сармоя таърихи хеле тӯлонӣ

дорад. Аз ин рӯ, аз рӯйи таърифи онҳо сармоя воситаи истехсолот буда, дорои арзиши худафзоида мебошад. Ин ақидаҳоро аксарияти иқтисоддонҳои барҷаста дастгирӣ намудаанд. Вобаста ба ин, маврид ба зикр аст, ки сармоя яке аз категорияҳои иқтисодии бештар истифодашаванда дар идоракунии иқтисодиёт мебошад ва он бо мурури замон мазмунҳои гуногунро ба худ қабул намуд. Сармоя манбаи асосии ҳамаи фаъолиятҳо буда, он дараҷаи зарурии некуаҳволиро ҳам дар шароити имрӯза ва ҳам дар оянда таъмин карда метавонад. Дар айни замон низоми бонкиро бе сармоядорӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст ва он дар навбати худ, ба намудҳои гуногун ҷудо карда шудааст, ки яке аз онҳо сармояи худӣ ба ҳисоб меравад.

Бонкҳо дар бештари мавридҳо сармояи худиро барои устувор намудани пардохтпазирӣ ва паст намудани сатҳи хавфҳо истифода мебаранд, зеро яке аз омилҳо ва механизмҳои асосии таъсиррасонанда ба ташаккули захираҳо ин сатҳи баланди таваррум ва нодуруст баҳо додани нишондиҳандаҳои молиявӣ нисбат ба дигар захираҳо ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, бонкҳо кӯшиш менамоянд, ки барои паст намудани таъсири сатҳи хавфҳо фондҳои алоҳида дошта бошанд. Ин фондҳо аз ҳисоби фоидаи бонкҳо ба андозаи муайян ҷудо гардида, барои ҳолатҳои истисноии хавфнок ва таъмини мутавозинии фаъолияти бонкӣ мавриди истифода қарор дода мешавад. Бинобар ин, бонкҳоро зарур аст, ки барои рушду такмил додани фаъолияти худ бештар ба маблағҳои озоди субъектҳои хоҷагидорӣ диққат диҳанд. Барои ноил гардидан ба ин мақсад омӯзиши паҳлуҳои назариявӣ ва амалии пайдоиши сармояи бонкӣ, шаклҳо ва манбаъҳои рушди он зарур аст.

Зери истилоҳи: «...сармояи бонк (аз англ. capital of bank) маҷмуи маблағҳои худӣ ва манбаъҳои захиравии бонк, ки асоси фаъолияти молиявиро ташкил медиҳад, фаҳмидан мумкин аст»². Аз истилоҳи мазкур бармеояд, ки бонкҳо дорои сармояи худӣ ва дигар захираҳо мебошанд ва ин аз ҳисоби сарчашмаҳои гуногун ташкил карда мешаванд.

² Большая российская энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа к журн.: <https://bigenc.ru/economics/text/2042998> (дата обращения: 23.12.2022).

Доир ба моҳияти сармоя муҳаққиқони зиёд фикру ақидаҳои худро ибраз намудаанд, ки дар шароити имрӯзаи рушди низоми бонкӣ таҳқиқи онҳо хеле зарур ва муҳим ба ҳисоб меравад (ниг. ба ҷадвали 1.1.).

Ҷадвали 1.1. Нуқтаи назари муҳаққиқон оид ба моҳияти сармоя*

Муҳаққиқон	Нуқтаи назари муҳаққиқон
К. Маркс	Сармоя арзиши худафзоянда мебошад ³ .
Ф. Кенэ	Сармоя бо пул якхела нест, зеро ҳуди пул сарвати беҳосил буда, ҳеҷ чиз тавлид намекунад ⁴ .
А. Смит	Сармоя ин захираест, ки дар раванди истеҳсолот истифода бурда шуда, сармоягузorro бо даромад таъмин мекунад ⁵ .
И. Фишер	Сармоя ҷараёни хизматрасониҳоро тавлид ва ба воридшавии даромад мусоидат мекунад ⁶ .
Х. Андерсон Д. Колдуэлл Б. Нидлз	Сармоя захираи иқтисодист, ки дар ихтиёри соҳиби ширкат қарор дошта, аз маҷмуи арзишҳои пулӣ (воситаҳои пулӣ ва уҳдадорӣҳои қарзии харидорон), арзишҳои моддӣ (захираҳо, замин, биноҳо ва таҷҳизот) ва дороиҳое, ки дар шакли ғайримоддӣ (патент, ҳукуқи муаллифӣ, тамғаи молӣ) ифода ёфтаанд, ташкил карда мешавад ⁷ .
В.В. Ковалев	Сармоя ҳамчун маҷмуи захираҳои моддӣ ва ғайримоддӣ ташкилотҳои қарзӣ фаҳмида мешавад ⁸ .
Ш. Раҳимзода	Маблағҳои пулии ширкату одамони алоҳида, ки дар истеҳсолоту муомилот истифода бурда мешаванд, сармоя ном дорад ⁹ .

³ Самое простое определение, которое дает ему Маркс [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.ec8951a8-66dc0e18-43ab5fc3-74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/Capital_\(Marxism\)](https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.ec8951a8-66dc0e18-43ab5fc3-74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/Capital_(Marxism)) (дата обращения: 07.09.2024).

⁴ Кенэ, Ф. Теория капитала в теориях [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://infopedia.su/3xda45.html> (дата обращения: 22.12.2022).

⁵ Капитал, по мнению Смита [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://studfile.net/preview/2673754/page:8/> (дата обращения: 07.09.2024).

⁶ Теории капитала [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://studfile.net/preview/5133140/> (дата обращения: 23.12.2022).

⁷ Кезечев, Я. А. Капитал: понятие и экономическая сущность [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://moluch.ru/archive/243/56203/> (дата обращения: 22.12.2022). – с.115-117.

⁸ Теоретические основы управления капиталом организации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://studfile.net/preview/4176122/> (дата обращения: 23.12.2022).

⁹ Раҳимзода Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз (нашри сеюм). [Матн]: китоби дарсӣ // Ш. Раҳимзода. – Душанбе: «ЭР-граф», 2018. – с.241.

Т.Н. Назаров М.Х. Саидов Х.Р. Улуғхочаева	Захираҳои пулие, ки бо мақсади истеҳсоли молу маҳсулот ва бурда расонидани он ба истеъмолкунанда масраф карда мешавад, сармоя мебошад ¹⁰ .
Б.М. Шарифзода	Сармоя ҳамчун «буфер»-и муҳофизатӣ робитаи баръакси байни сармоя ва дучоршавии хавфи бонкро ба вучуд меорад ¹¹ .

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф дар заминаи таҳқиқоти олимон.

Доир ба моҳияти сармоя ва хусусиятҳои таркибии он муҳаққиқон ақидаҳои зиёд ва гуногунро пешниҳод намудаанд. Аз ҷумла, олимони хориҷии соҳа, аз қабили К. Маркс, Ф. Кенэ, А. Смит ва И. Фишер ба он ақидаанд, ки сармоя ин маҷмуи маблағҳое мебошад, ки барои ба даст овардани миқдори муайяни даромад истифода бурда мешавад, яъне сармоя дар сурате сармоя ҳисобида мешавад, ки истифодаи он боиси гирифтани даромади иловагӣ гардад ва арзиши ҷорӣ он нисбати соли гузашта баланд бошад, вале ба андешаи мо на ҳама вақт истифодаи сармоя боиси гирифтани даромад мегардад. Бинобар ин, мафҳумҳои пешниҳодгардидаи ин муҳаққиқон айни замон моҳияти иқтисодии сармояро ба таври комил тавсиф карда наметавонад.

Инчунин, олимони соҳа Т.Н. Назаров, Ш. Раҳимзода, М.Х. Саидов, Б.М. Шарифзода, Х.Р. Улуғхочаева, Д.У. Уроқов, Х. Андерсон, Д. Колдуэлл, Б. Нидлз ва В.В. Ковалев чунин андеша доранд, ки сармоя ин захираест (сарват ва ё маблағест), ки дар шаклҳои моддӣ ва ғайримоддӣ ташкил гардида, дар раванди истеҳсолоту муомилот истифода мегардад.

Аз ин андешаҳо бармеояд, ки сармоя барои таъмини рушди устувори иқтисодии бонкҳо, инчунин барои рушду инкишофи вазъи иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ мамлакат истифода бурда мешавад. Аз ин рӯ, сармоя яке аз механизмҳои асосии пешбарандаи бонкҳо баромад мекунад. Гуфтан

¹⁰ Розиев, Д.А. Баландбардории ҷолибияти сармоягузории саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: дис. ... номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.07 / Розиев Диловар Астанакулович. – Душанбе, 2022. – с.17.

¹¹ Методика оценки деятельности кредитных организаций и ее роль в определении коэффициентов и пороговых значений индикаторов финансовой безопасности (часть вторая) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://elibrary.ru/download/elibrary_41437119_69850442.pdf (дата обращения: 23.12.2022).

зарур аст, ки моҳияти иқтисодии сармояро муҳаққиқон дар шакли маҷмӯӣ шарҳ додаанд, ки ин дар амалия бо ҳамин мазмун истифода бурда мешавад.

Аз ин андешаҳо ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки «маҷмӯи маблағҳо ва дигар сарватҳои муваққатан озоди шахсони воқеию ҳуқуқӣ, ки ҳуқуқи истифодабарии муваққатии он ба дигар субъектҳои хоҷагидорӣ пешниҳод карда мешавад, сармоя ном дорад». Дар амалия, сармоя ҳам дар шакли пулӣ ва ҳам дар шакли ғайрипулӣ ташкил карда мешавад. Бояд таъakkур дод, ки айни замон асоси фаъолияти дилхоҳ давлату ширкатҳо ва шахсони воқеӣ аз сармояи бонкӣ вобастагии хеле зиёд доранд. Дар бештари мамлакатҳо барои ташаккул додани сармоя аз сармояи бонкӣ ва дигар институтҳои молиявӣ ба таври васеъ истифода менамоянд. Бояд таъakkур дод, ки нақши сармояи бонкӣ дар рушди устувори иқтисодӣ ва дигар субъектҳои хоҷагидорӣ хеле зиёд аст.

Бо дарназардошти ин хусусиятҳо Ш.Қ. Хайрзода изҳор медорад, ки: «...дар шароити иқтисодиёти бозорӣ фаъолият кардан ва таъкия ба иқтисодиёт, пеш аз ҳама, сармояи кофӣ доштани бонкҳоро талаб менамояд»¹². Аз ин андеша бармеояд, ки айни замон бе сармояи бонкӣ рушду инкишофи иқтисодиётро таъммил додан ғайриимкон аст. Бояд таъakkур дод, ки айни замон яке аз сарчашмаҳои, ки рушди устувори иқтисодиро таъмин менамояд, ин сармояи бонкӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон, бонкҳо низ фаъолияти худро дар заминаи сармоя ба роҳ мемонанд, зеро дар раванди анҷом додани амалиётҳо бонкҳо бо истифода аз сармоя фаъолияти худро ташкил ва таъммил медиҳанд.

Бинобар ин, сармояи бонкиро аз дигар фондҳои сармоягузорӣ ва ташкилотҳои молиявии ғайрибонкӣ (ташкилотҳои лизингӣ, почтаҳои амонатӣ, ломбардҳо) ҷудо намудан мумкин аст. Айни замон бисёре аз таҳқиқотчиён мафҳуми «сармояи бонкӣ»-ро бо мафҳуми «захираҳои бонкӣ» ҳаммаъно меҳисобанд.

¹² Хайрзода, Ш.Қ. Сармояи бонкҳо ва механизмҳои зиёд намудани имкониятҳои қарздиҳӣ дар шароити имрӯза / Ш.Қ. Хайрзода // Маҷмӯи маводҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ «Ташаккули модели инвеститсионии рушди ҚТ» (14-уми декабри соли 2018). – Душанбе: ДДМИТ, 2018. – С. 4.

Аз ин рӯ, барои дарки алоқамандии ин мафҳумҳо мо дар таҳқиқот ба мафҳуми «захираҳои бонкӣ» бештар диққат додаем (ниг. ба ҷадвали 1.2.).

Ҷадвали 1.2. Нуқтаи назари муҳаққиқон оид ба моҳияти захираҳои бонкӣ*

Муҳаққиқон	Нуқтаи назари муҳаққиқон
О.И. Лаврушин	Захираҳои бонкӣ ин маҷмуи дороиҳост, ки дар ихтиёри бонк қарор дорад ва истифодабарии он барои амалиётҳои ғайри рағбона гардидааст ¹³ .
Б.А. Райзберг	Захираҳои бонкӣ ин низоми маблағҳо, манбаъҳо ва дигар захираҳост, ки дар ихтиёр ва истифодаи бонк қарор дорад ва афзоиши он ҳадафи асосии бонкҳо мебошад ¹⁴ .
А.А. Геворкян	Захираҳои бонки тижоратӣ (ё захираҳои бонкӣ) ин маҷмуи маблағҳои худӣ, ҷалбкардашуда ва қарзие мебошанд, ки барои анҷом додани амалиёти ғайри рағбона бо мақсади ба даст овардани даромад ва нигоҳ доштани пардохтпазирии тавозун рағбона мегарданд ¹⁵ .
Н.И. Куликов, Н.П. Назарчук	Захираҳои бонкӣ ин сармояи худӣ ва фондҳо, инчунин маблағҳое мебошанд, ки бонк дар натиҷаи гузаронидани амалиёти пассивӣ онро ба даст оварда, барои анҷом додани амалиёти ғайри рағбона истифода мебарад ¹⁶ .
Ш. Раҳимзода	Захираҳои бонкӣ ин маҷмуи маблағҳои худӣ ва ҷалбкардашуда мебошад, ки барои таъмини иқтисоди миллӣ бо маблағҳои муваққатан озод он мавриди истифода қарор дода мешавад ¹⁷ .

¹³ Файзуллоев М.К. Масоили назариявӣ ва амалии таъмини иқтисодиёт бо захираҳои қарзӣ // диссертатсияи номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10 – Молия, муомилоти пул ва қарз / Файзуллоев М.К. – Душанбе, 2019. – С. 13.

¹⁴ Райзберг Б.А. Рыночная экономика / Б.А. Райзберг. – М.: Деловая Жизнь. 1995. – С.172.

¹⁵ Геворкян А.А. Теоретические аспекты формирования ресурсной базы коммерческих банков / А.А. Геворкян // Финансовые исследования. – 2014. – № 1 (42). – С.38. (36-42).

¹⁶ Куликов, Н. И. Банковские ресурсы, их формирование и эффективное использование: монография / Н. И. Куликов, Н. П. Назарчук. – Тамбов : Изд-во ФГБОУ ВПО «ТГТУ», 2014. – 5 с. (с.108)

¹⁷ Раҳимзода, Ш. Истифодаи таҷрибаи хориҷӣ дар ташаккули захираҳои бонкӣ [Матн] / Ш. Раҳимзода, Н.Ш. Шарифзода // Паёми молия ва иқтисод. Маҷлаи илмӣ-амалӣ. – Душанбе, 2022. №1 (30). – С. 23-24.

И.Р. Иброҳимов	Захираҳои бонки тичоратӣ ин сармояи худӣ ва ҷалбнамудаи он дар асоси баргардониҳои воситаҳои пулии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеие мебошад, ки аз ҷониби бонк дар натиҷаи гузаронидани амалиётҳои ғайрифавол ташкил карда шудаанд ва дар маҷмӯъ аз ҷониби он барои амалисозии амалиётҳои фавол истифода бурда мешавад ¹⁸ .
Ф.А. Холматова, Д.И. Иномова	Захираҳои бонки тичоратӣ ё «захираҳои бонкӣ» маҷмӯи воситаҳои худӣ ва ҷалбшуда мебошад, ки дар ихтиёри бонк қарор дошта, барои гузаронидани амалиётҳои фавол истифода бурда мешавад, аз ин лиҳоз, вобаста ба ташкилбӣ ҳамаи захираҳои бонкӣ ба худӣ ва ҷалбшуда (қарзӣ) тақсим мешаванд ¹⁹ .
Ақидаи муаллиф	Захираҳои бонкӣ ин маҷмӯи маблағҳои худӣ ва ҷалбқардашудае мебошад, ки муваққатан дар ихтиёри бонк қарор доранд ва бонк онҳоро барои ташаккул додани дороиҳои худ истифода мебарад.

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф дар заминаи таҳқиқоти олимон.

Дар баробари ақидаҳои пешниҳодгардидаи муҳаққиқон, инчунин дигар олимон ва иқтисодчиён тавсифи шарҳҳои гуногуни моҳияти захираҳои бонкиро пешниҳод намудаанд. Баъзе аз ин олимон мафҳуми захираҳои бонкиро мафҳуми мустақил намедонанд, балки онро бо дарназардошти моҳияти уҳдадориҳо иваз менамоянд. Аз ин андешаҳо бармеояд, ки захираҳои бонкӣ ин маҷмӯи уҳдадориҳо мебошад ва бо мурури вақт ба намудҳои гуногун табдил меёбад. Вобаста ба ин, Ҷ.Ф. Синки изҳор медорад, ки: «...захираҳои бонкӣ ҳамчун муодилаи асосии тавозун буда, аз як тараф, баробарии дороиҳои бонкӣ ва аз тарафи дигар, ҳаҷми уҳдадориҳои бонкиро бо сармояи худӣ дар бар мегирад»²⁰. Аз андешаҳои Ҷ.Ф. Синки чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки

¹⁸ Иброҳимов И.Р. Формирование условий развития денежного рынка открытой экономики // Вестник Таджикского национального университета. – 2016.- № 2/3(201). С.8.

¹⁹ Ташаккулбӣ ва таъиноти захираҳои бонкӣ дар фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ [Манбаи электронӣ]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/tashakkulyob-va-tainoti-zahira-oi-bonk-dar-faoliyati-tashkilot-oi-arz> (санаи муроҷиат: 08.01.2024). – с.2.

²⁰ Синки, Дж.Ф. Управление финансами в коммерческих банках. [Текст]: учебник. – [пер. с англ.] // Дж.Ф. Синки. — Москва: “Catallaxy”, 1994. – С. 40.

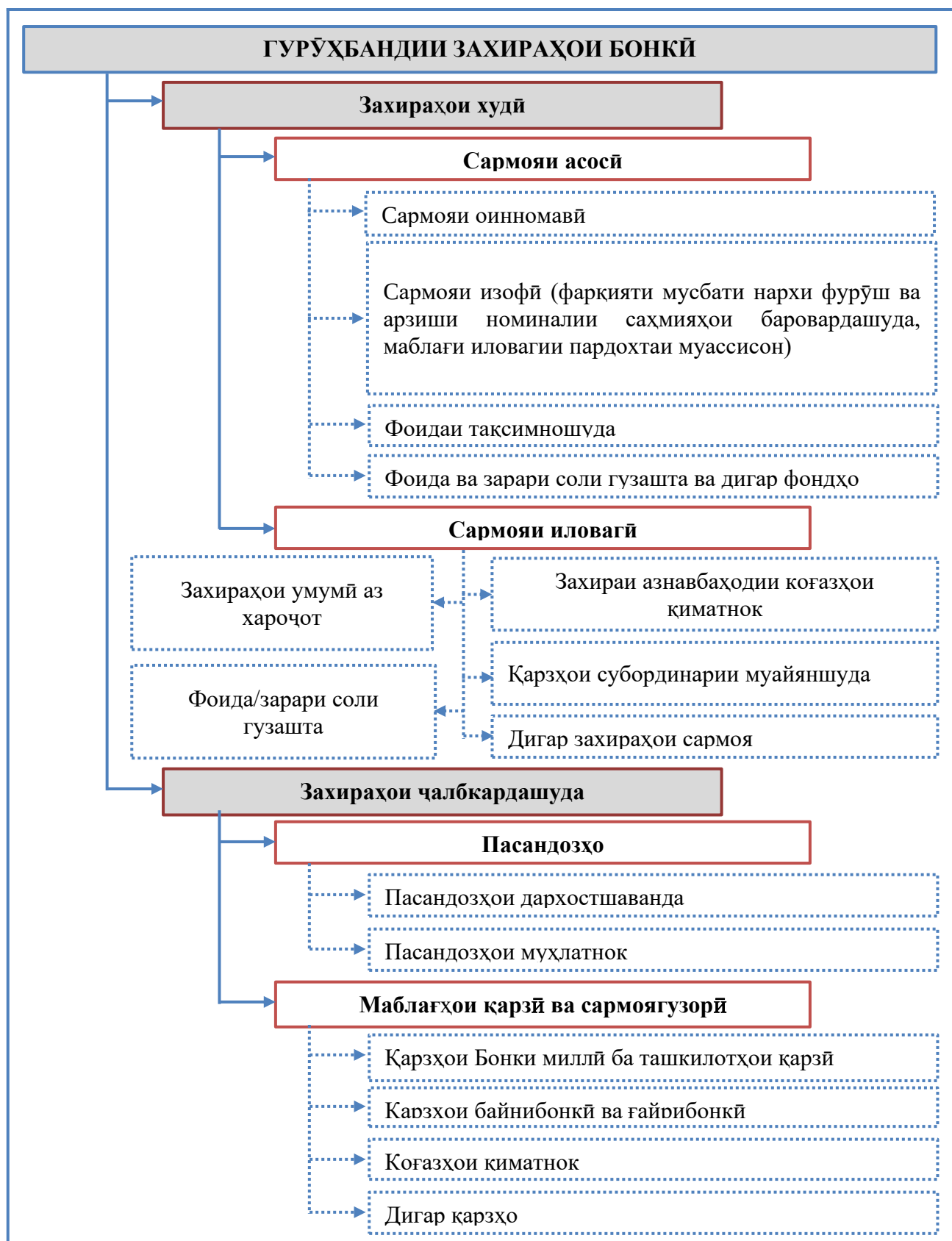
захираҳои бонкӣ дар заминаи сармояи худӣ ва дигар ухдадориҳо ташкил карда мешавад. Исботи ин гуфтаҳост, ки моҳияти сармоя ва ухдадориҳо аз ҳам тафовут доранд ва ин нишондиҳанда дар маҷмӯъ захираҳои (дороиҳои) бонкиро ташкил медиҳад.

Тавсифи нисбатан мукаммали моҳияти захираҳои бонкӣ аз ҷониби Ш. Раҳимзода ва И.Р. Иброҳимзода пешниҳод гардидаанд. Дар маҷмӯъ, вобаста ба ин, дар асоси омӯзиши адабиёти назариявӣ мо ба чунин андеша омадем, ки захираҳои бонкӣ ин маҷмуи маблағҳое мебошад, ки бонк онҳоро ихтиёрдорӣ намуда, барои таъмини сатҳи зиндагии аҳоли ва баланд бардоштани рушди иқтисодӣ аз онҳо самаранок истифода мебарад. Бояд таъкид дод, ки дар сохтори ташкилии захираҳои бонкӣ нақши захираҳои ҷалбкардашуда, махсусан захираҳои қарзӣ хеле зиёд аст.

Ҳамин тавр, аз омӯзиши сохтор ва мафҳумҳои пешниҳодгардида маълум мегардад, ки захираҳои бонкӣ дар маҷмӯъ аз ҳисоби захираҳои худӣ ва ҷалбгардида сарчашма мегиранд ва барои амалӣ намудани фаъолияти худ бонкҳо аз онҳо истифода мебаранд. Сохтори захираҳои бонкӣ нисбат ба сохтори захираҳои худии бонк васеътар аст, зеро ба таркиби захираҳои бонкӣ ҳамаи ухдадориҳо, фондҳо, захираҳо, даромади тақсимношуда, фондаи соли гузашта ва монанди инҳо дохил карда мешаванд.

Дар баробари ин, аз рӯйи нишондиҳандаҳои сифатӣ ва миқдорӣ сохтори захиравии як бонки тичоратӣ метавонад ба таври назаррас аз сохтори захиравии дигар бонкҳои тичоратӣ тафовут дошта бошад. Ин тафовутро вобаста ба марҳилаи рушди бонк, кифоятии ҳаҷми сармояи оинномавӣ, раванди пешниҳоди хизматрасониҳо, намуд ва сифати амалиётҳое, ки дар иҷозатномаи бонкӣ ба эътибор гирифта шудаанд, чудо намуд. Инчунин, сифат ва қобилияти мизочон, фишангҳои сиёсати пулию қарзии Бонки миллӣ, фаъолияти бонк дар бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ ва ҳолати сиёсии давлатҳо низ метавонанд ба ташаққули захираҳои бонкӣ таъсир расонанд. Чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки асоси фаъолияти бонкҳоро захираҳои онҳо ташкил медиҳанд, ки бе онҳо бонкҳо фаъолият карда наметавонанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ сохтори ташкилии захираҳои бонкро ба захираҳои худӣ ва ҷалбкардашуда ҷудо менамоянд (ниг. ба расми 1.1.).

Расми 1.1. Гурӯҳбандии захираҳои бонкӣ вобаста ба сарчашмаи ташаккул*

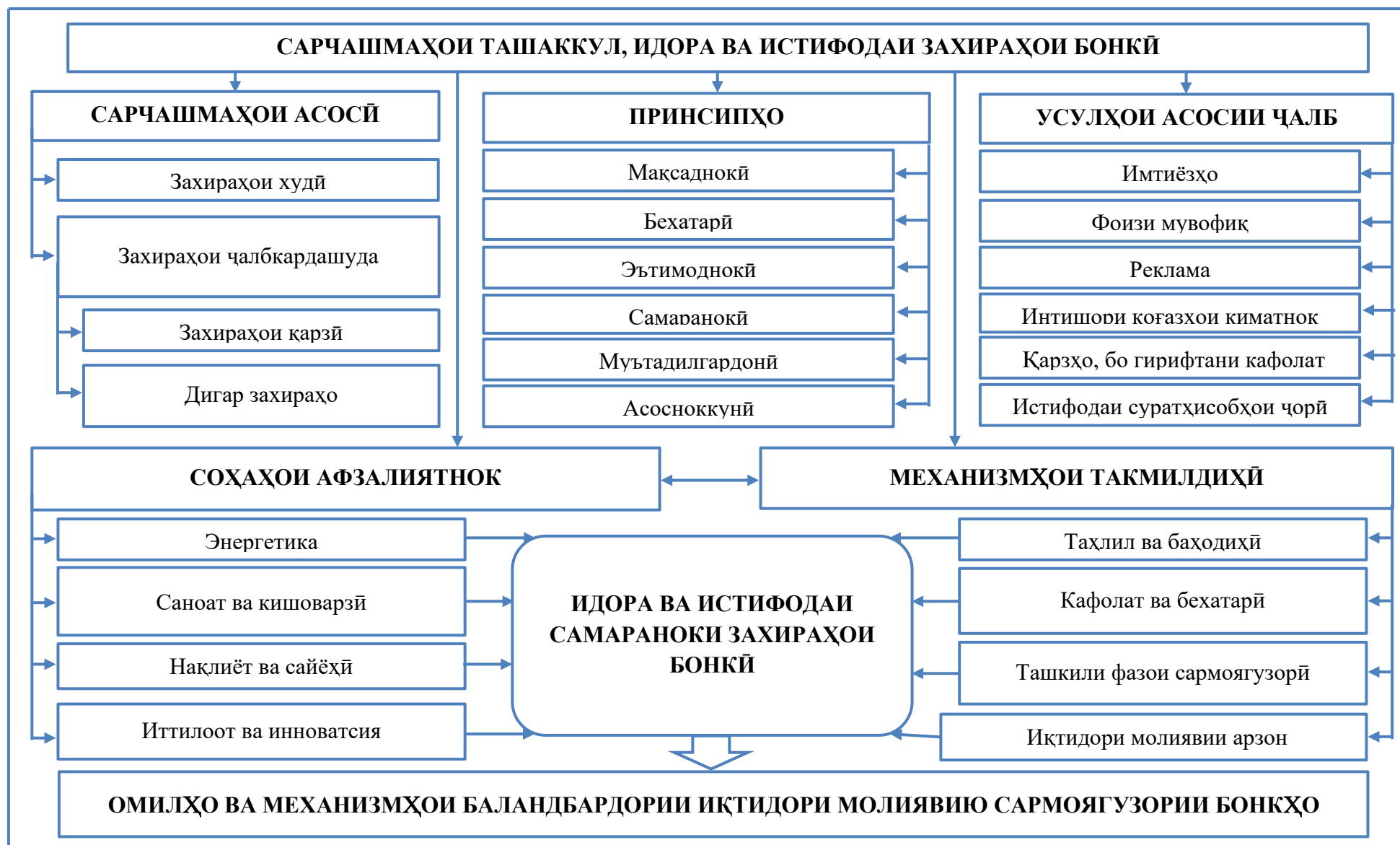
*Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқии БМТ.

Дар баробари муайян намудани сарчашмаҳои ташаккул истифода намудани захираҳои бонкӣ ба сифати сармоягузорӣ, пеш аз ҳама, зарурати омӯзиши мақсадҳо, вазифаҳо, принципҳо, усулҳо ва механизмҳои нисбатан афзалиятнок хеле муҳим мебошад. Таҳқиқи маводи оморӣ нишон медиҳад, ки барои қисман таъмин намудани иқтисодиёти давлатҳо бо пул нақши захираҳои бонкӣ торафт зиёд гардида истодааст. Аз ин рӯ, бисёр олимони ватанӣ ва хориҷӣ муаммоҳои ташаккул ва идоракунии захираҳои бонкиро омӯхта истодаанд.

Бояд қайд намуд, ки сарчашмаҳои захираҳои бонкӣ аз ҳисоби сармояи худӣ ва захираҳои ҷалбкардашуда ташкил карда мешавад. Барои ташаккул додани захираҳои бонкӣ дар амалия усулҳо ва механизмҳои гуногун, истифода бурда мешавад. Ҳамзамон, принципҳои идоракунӣ ва муайян намудани самтҳои афзалиятнок барои бонкҳо зарур мебошад. Дар шароити имрӯза истифодаи самараноки захираҳои бонкӣ ба самтҳои хоҷагидорӣ барои баланд бардоштани вазъи иқтисодии онҳо хеле муҳим баҳисоб меравад. Вобаста ба ин масъала аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмуи имтиёзҳои андозбандӣ, гумрукӣ, қарзӣ ва монанди инҳо пешниҳод карда шудаанд. Инчунин, созишномаҳои дучониба оид ба ҳавасмандгардонӣ ва ҳифзи мутақобилаи сармоягузорӣ байни кишварҳо бо Ҷумҳурии Тоҷикистон бароҳ монда шудааст.

Мақсад аз ташкил намудани созишномаҳои дучониба ва бисёрҷониба дар он мебошад, ки айни замон қариб ҳамаи субъектҳои хоҷагидорӣ ва аҳоли ба қарзҳои арзон ниёз доранд ва бинобар ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии молиявӣ кушиш менамоянд, ки ҳаҷми бештари сармоягузориҳои хориҷиро бо фоизи нисбатан кам ҷалб намоянд. Бо ин мақсад дар кишвар аз ҷониби корхонаҳою ташкилотҳо намудҳои гуногуни лоиҳаҳои сармоягузорӣ таҳия карда шудаанд, ки татбиқи онҳо барои иқтисоди миллӣ муҳим мебошад.

Бинобар ин, муайян намудани сарчашмаи сармоягузориҳо, махсусан сармоягузориҳои бонкӣ барои мамлакат хеле муҳим мебошад (ниг. ба расми 1.2.).

Расми 1.2. Модели концептуалии ташкил ва истифодаи захираҳои бонкӣ*

*Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Аз таҳқиқи расм бармеояд, ки захираҳои бонкӣ аз ҳисоби пасандозҳо, қарзҳои байнибонкӣ, захираҳои худӣ ва монанди инҳо ташкил карда шудаанд ва барои қарздиҳию хизматрасониҳо истифода бурда мешаванд. Дар шароити иқтисоди бозорӣ бонкҳо бо истифода аз захираҳои қарзӣ, корхонаҳо ва аҳолиро бо маблағҳои озод таъмин менамоянд. Ташаккул, идора ва истифодаи захираҳои қарзӣ аз бонкҳо тақозо месозанд, ки онҳоро самаранок идора карда, манбаъҳои нисбатан мукаммали ҷалби онҳоро интихоб намоянд. Ҳамзамон, барои ташаккули захираҳои қарзӣ таҳияи стратегияи идоракунии захираҳои ҷалбкардашуда аҳамияти хеле калон дорад. Дар шароити нави ҷаҳонишавӣ бозори захираҳои қарзӣ дар кишварҳои пешрафтаи хориҷӣ аз ҷиҳати ҳаҷми муомилот ва мураккабӣ дар сохтори иқтисодӣ яке аз калонтаринҳо ба ҳисоб мераванд. Дар ин раванд қарзҳои бонкӣ танҳо ҳамамон қисми захираҳои бонкро дар худ таҷассум мекунад, ки дар тавозуни он инъикос ёфта, танҳо барои пешниҳоди қарзҳо истифода бурда мешаванд. Мусаллам аст, ки бонкҳо ҳангоми ҷойгиркунии захираҳои қарзӣ ба субъектҳои хоҷагидорӣ ҷаъолияти худро васеъ менамоянд.

Аз ин лиҳоз, шартҳои ҷойгиркунии захираҳои қарзӣ ва сармоягузорӣ, тартиби пешниҳод, шаклҳо ва моҳияти онро таҳқиқ намудан зарур аст. Вобаста ба ин, баъзе олимони ватанӣ ва хориҷӣ, аз қабили Ф.С. Обидов, Р.Б. Бердиев, Т.А. Имомназарова, Н.Қ. Икромов, М.К. Файзуллоев, В.В. Иванитский, Т.В. Шпортова ва дигарон ақидаҳои хешро баён намудаанд. Ф.С. Обидов ва Н.Қ. Икромов ба чунин андешаанд, ки: «...айни замон қарз ҳамчун маҳсулоти бонкӣ амал мекунад ва ба назарияи сармоявии қарз асос ёфтааст»²¹. Ҳамзамон, В.В. Иванитский қайд менамояд, ки: «...захираҳои қарзии бонки тижоратӣ ин унсури асосии ҷаъолияти муътадилгардонии ҳар як бонк мебошад»²². Инчунин, Р.Б.

²¹ Обидов, Ф.С. Асосҳои базавии назарияи қарз ва захираҳои қарзӣ [Матн] / Н.Қ. Икромов, Ф.С. Обидов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе: «Сино», 2019. – №10-1. – С. 11.

²² Иванитский, В.В. Формирование и управление кредитными ресурсами коммерческих банков [Текст] / В.В. Иванитский // Материалы XVI Международной научно-практической конференции. В 3-х частях. Том Часть 1. – Ростов-на-Дону, 2021. – С. 847.

Бердиев ва Т.А. Имомназарова бар он андешаанд, ки: «...захираҳои чалбкардашудаи бонкхоро захираҳои қарзӣ меноманд ва онҳо ҳамчун маблағҳои дар суратҳисоб ҷамъшуда ба ҳисоб рафта, барои гузаронидани амалиётҳои ғайри истифода бурда мешаванд»²³. Ба андешаи ин олимони захираҳои қарзӣ ин, пеш аз ҳама, андозаи имкониятҳои молиявӣ ташкилии бонкҳо буда, дар доираи он ғайриқарзидиро амалӣ намудан мумкин аст.

Ҳамзамон, Т.В. Шпортова, Л.А. Алтынникова ва М.А. Солдатова изҳор менамоянд, ки: «...захираҳои қарзии бонки тижоратӣ ин як қисми сармояи худӣ ва маблағҳои қарзӣ буда, дар шакли пули нақд барои гузаронидани амалиёти қарзӣ истифода бурда мешаванд»²⁴. Дар ҳақиқат, захираҳои қарзӣ яке аз қисмҳои асосии захираҳои бонкӣ буда, бонкҳо онҳоро барои пешниҳоди қарз дар шакли нақдӣ ва ғайринақдӣ ба субъектҳои ниёзманд пешниҳод менамоянд. Аз ин ҷуфтаҳо ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки захираҳои қарзӣ ин маҷмуи захираҳои бонкӣ нест, балки яке аз қисмҳои асосии он ба ҳисоб меравад. Аммо М.К. Файзуллоев чунин мешуморад, ки: «Захираи бонкӣ аз захираи қарзӣ маҳдудтар аст, чунки дар зери мафҳуми захираи қарзӣ мо натавонем маблағҳои муттаҳидшудаи бонкхоро мефаҳмем, балки маблағҳои дар шакли қарз ҷалбкардашудаи институтҳои дигари молиявӣ, ба монанди фондҳои сармоягузорӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии молиявӣ (ташкилотҳои хурди ғайрибонкӣ ва амонатҳои қарзӣ) низ тасаввур карда метавонем»²⁵. Аз ингоҳи ин иқтисодчӣ, захираҳои қарзӣ ин маҷмуи маблағҳои фаҳмида мешавад, ки аз ҷониби ҳамаи субъектҳо барои додани қарз равона мешаванд.

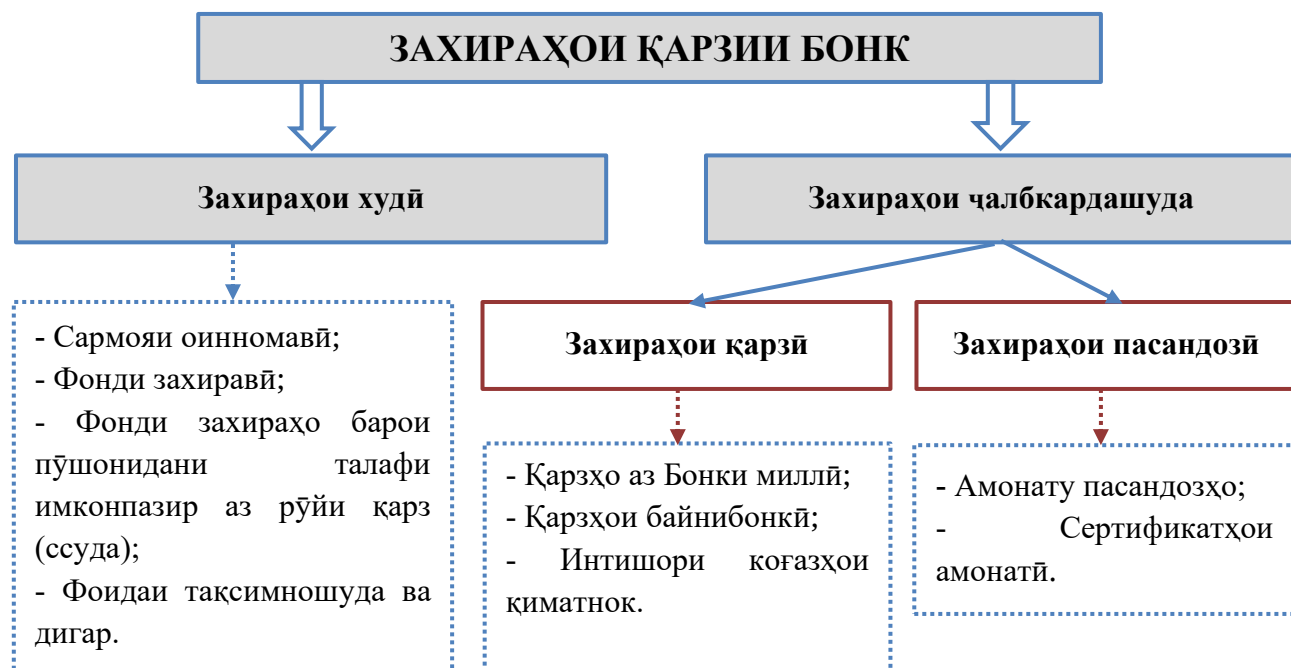
²³ Бердиев, Р.Б. Правильное и эффективное кредитование рыночных отношений-залог устойчивого развития национальной экономики [Текст] / Р.Б. Бердиев, Т.А. Имомназарова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: “Сино”, 2014. – №2-3 (135). – С. 209.

²⁴ Шпортова, Т.В. Ресурсная политика коммерческого банка [Текст] / Т.В. Шпортова, Л.А. Алтынникова, М.А. Солдатова // Фундаментальные исследования. – 2015. – № 2-11. – С. 2443.

²⁵ Файзуллоев М.К. Масоили назариявӣ ва амалии таъмини иқтисодиёт бо захираҳои қарзӣ// диссертатсияи номзоди илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10 – Молия, муомилоти пул ва қарз / Файзуллоев М.К. – Душанбе, 2019. – С. 13.

Ин ақида на ба шакли захираҳои қарзии бонк, балки ба шакли маҷмуи захираҳои қарзӣ баҳо дода шудааст. Бояд тазаккур дод, ки аз ҷиҳати мақсад, фаъолият ва ҳадаф «захираҳои бонкӣ» нисбат ба «захираҳои қарзии бонк» зиёдтар аст. Мақсади асосии захираҳои бонкӣ на танҳо қарздихӣ, инчунин гузаронидани дигар намудҳои амалиётҳо ва хизматрасониҳо мебошад. Ба андешаи мо, «захираҳои қарзии бонк ин маҷмуи маблағҳои пулиест, ки аз ҳисоби сарчашмаҳои гуногун ташкил ва барои қарздихиву сармоягузорӣ истифода бурда мешаванд».

Дар шароити имрӯза бо ҳамин мазмун мавриди истифода қарор додани ин мафҳум ба мақсад мувофиқ аст, зеро захираҳои қарзии бонкҳо натавонанд барои додани қарз, инчунин барои сармоягузорӣ ба дигар ташкилоту корхонаҳо низ истифода бурда мешаванд. Дар ин асно, дар амалияи бонкӣ дар баробари қарз нақши сармоягузориҳои бонкӣ низ хеле зиёд аст, чунки ба воситаи сармоягузорӣ бонкҳо метавонанд ба вазъи иқтисодии корхонаҳо ва аҳоли таъсири мусбат расонанд ва дар натиҷа, барои расидан ба суботи молиявӣ ва ташаккули сандуқи қарзӣ замина мегузоранд. Бинобар ин, омӯзиши сарчашмаҳои захираҳои қарзӣ хеле муҳим мебошад (ниг. ба расми 1.3.).

Расми 1.3. Сарчашмаҳои асосии ташаккули захираҳои қарзӣ*

*Сарчашма: таҳияи муаллиф дар заминаи маълумоти омӯхташуда.

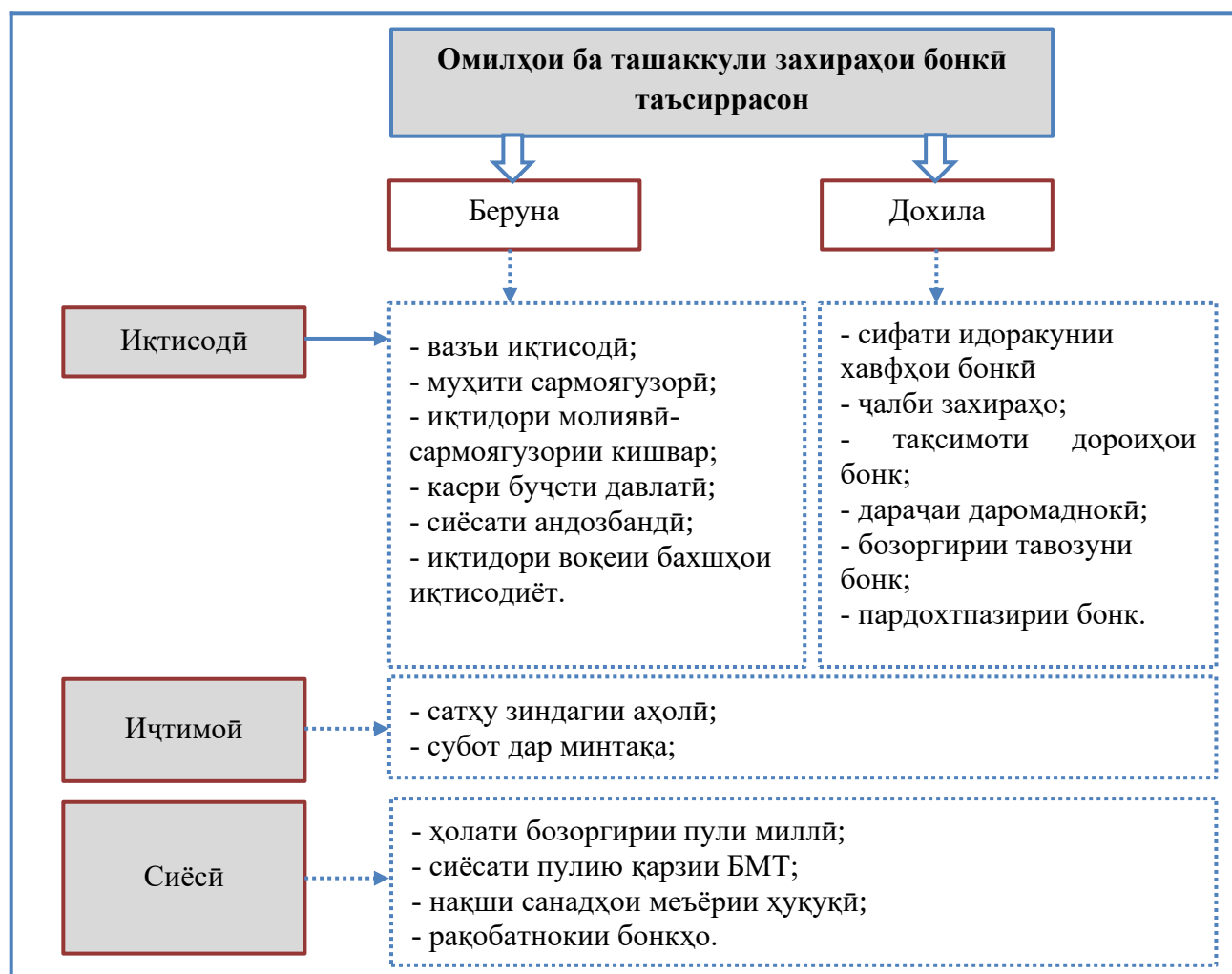
Аз тавсифи расм бармеояд, ки ташаккули захираҳои қарзии бонк ва идоракунии онҳо яке аз самтҳои асосии фаъолияти молиявӣ қарзии бонкҳо ба шумор рафта, дар тамоми кишварҳо мавриди истифодаи васеъ қарор доранд. Асосан қарз аз ҷониби бонкҳо ва дигари ташкилотҳои қарзии низомӣ бонкӣ пешниҳод мегарданд, ки барои гузаронидани чунин амалиётҳо иҷозатнома аз мақомоти дахлдор мегиранд. Тартиби пешниҳоди баргардонидани қарз, ғоизи он ва масъалаҳои дигари ба он вобаста дар заминаи шартномаҳои қарзӣ, ки байни қарздиҳанда ва қарзгиранда баста шудааст, муайян мегардад. Ҳамзамон, ташаккули захираҳои қарзӣ ва пешниҳоди бозгардиши онҳо дар асоси сиёсат ва стратегияи рушди бонк ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муайян ва амалӣ карда мешавад. Идоракунии захираҳои қарзӣ яке аз самтҳои ҳатмӣ стратегияи рушди бонкҳо ба шумор рафта, баҳри нигоҳ доштани мувозинати тавозуни бонкҳо равона карда шудаанд. Ҳамзамон, сохтори ташкилии захираҳои қарзии бонкҳо ба монанди сохтори захираҳои бонкӣ мебошад.

Маврид ба зикр аст, ки сарчашмаҳои ташаккули захираҳои қарзии бонкҳо аз ҳисоби захираҳои худӣ ва ҷалбкардашуда ташкил карда мешаванд. Ҳамзамон, ин сарчашмаҳо боз ба зергурӯҳҳои дигар ҷудо мегарданд. Вобаста ба ин, таҷрибаи хориҷӣ исбот менамояд, ки асоси фаъолияти бонкҳоро захираҳои худӣ ташкил медиҳанд, зеро бонкҳо бе захираҳои худӣ фаъолиятанро ташкил ва такмил дода наметавонанд.

Идоракунии самараноки захираҳо, махсусан захираҳои худӣ танҳо дар сурати нигоҳ доштани афзалияти миқдории маблағҳои худӣ ба самтҳои афзалиятнок муҳим ба ҳисоб меравад, аммо ин ҳолат на дар ҳамаи кишварҳо мавҷуд аст. Дар бештари кишварҳо сарчашмаи асосии ташаккули захираҳои қарзӣ аз ҳисоби захираҳои ҷалбкардашуда (махсусан, амонату пасандозҳои муҳлатнок, ки зиёда аз як сол гузошта мешаванд) ташаккул меёбанд. Иброз намудан ба мақсад мувофиқ аст, ки ҳаҷми пасандозҳо мустақиман ба ҳаҷми қарзҳои, ки бонкҳо пешниҳод намоянд, метавонад таъсири мусбат расонад. Ташаккули пасандозҳо дар иқтисодиёт боиси устуворгардониҳои фонди амонатӣ мегардад, ки ин ба афзоиши қарз дар оянда кумак хоҳад намуд. Дар баробари

ин, айни замон муаммоҳои зиёди дигар, аз ҷумла ҷалби пасандозҳои аҳоли бо муҳлати начандон зиёд, безътимодии иқтисодӣ нисбат ба баъзе банкҳо, ҳаҷми ками сармояи худӣ, ба таври самаранок тақсим нагардидани захираҳои ҷалбкардашуда, татбиқ нагардидани фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ, бесуботӣ дар кишвар, ноустувории сатҳи таваррум, истифода нагардидани усулҳои муосири ҷалбу баҳодихии захираҳои банкӣ ва монанди инҳо вучуд доранд, ки ба раванди ташаккули захираҳои қарзӣ ва таҳаввули он монеа мешаванд.

Дар баробари омилҳои зикргардида, инчунин дигар омилҳо низ вучуд доранд, ки метавонанд ба сатҳу инкишофи захираҳои қарзӣ ва дар маҷмӯъ, ба афзоиши захираҳои банкӣ таъсири манфӣ расонанд. Ба сифати омилҳои таъсиррасон ба ташаккули захираҳои банкӣ, ба андешаи мо, омилҳои зерин баромад карда истодаанд (ниг. ба расми 1.4.).

Расми 1.4. Низоми омилҳои таъсиррасон ба ташаккули захираҳои банкӣ*

*Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси омилҳои таъсиррасон ба банкҳо

Аз таҳқиқи расм чунин хулоса намудан мумкин аст, ки омилҳои зикргардида дар ҳар як мамлакат яке аз омилҳои асосии таъсиррасон ба ташаккул ва инкишофи дилхоҳ соҳа ба ҳисоб меравад. Устувории иҷтимоию сиёсии давлат худ нишонаи устувории қисмҳои алоҳидаи фаъолияти сохторҳои онро нишон медиҳад. Дар сурати ноустуворӣ ва нооромӣ дар кишвар ба даст овардани устуворӣ дар ҳамаи самтҳо мушкил мегардад. Ҳамзамон, бесуботӣ дар минтақа низ метавонад ба ташаккули захираҳои бонкӣ таъсири манфӣ расонад.

Бинобар ин, пеш аз ҳама, барои ҳар як самт субот ва оромӣ дар кишвар ва минтақа хеле муҳим мебошад. Яке аз омилҳои муҳимтарини дигар, ин ҳолати сиёсии давлат ба ҳисоб меравад. Ҳолати сиёсии давлат, асосан дар заминаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба роҳ монда мешавад. Бояд таъakkур дод, ки нақши санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар ҳамаи самтҳо бараъло намоён аст. Давлат ба воситаи қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ метавонад самтҳои алоҳидаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва монанди инҳоро танзим ва назорат намояд. Солҳои охир дар рушди низоми иқтисодӣ нақш, мавқеъ ва таъбиқи фишангҳои сиёсати пулиро қарзӣ дар таъмилу устуворгардонии низоми бонкӣ бештар мушоҳида гардида, бо таъмил додани ин механизмҳо Бонки миллии Тоҷикистон метавонад ба рақобатпазирии солими бонкҳо шароит муҳайё намояд. Ҳамзамон, ин сиёсат метавонад дар устувор нигоҳ доштани пули миллий, паस्त намудани сатҳи таваррум ва бартарафсозии мушкилоти дигар мусоидат намояд. Ҳар яке аз ин омилҳои дохилӣ, дар навбати худ, ба қисмҳои дигар чудо карда шудаанд ва таъмили инҳо басо муҳим ва саривақтӣ ба шумор меравад. Инчунин, омили берунаи иқтисодӣ низ дар ташаккули захираҳои бонкӣ мусоидат намуда метавонад. Яке аз самтҳои, ки бештар ба ташаккули захираҳои бонкӣ ва таъмини рушди иқтисодӣ таъсир мерасонад, ин иқтидори молиявӣ сармоягузори кишвар мебошад. Бояд қайд намуд, ки соҳаҳои амалкунандаи кишвар ба маблағҳои озоди гуногунҷанба эҳтиёҷ доранд.

Ҳамин тариқ, аз таҳқиқи маълумот мо ба чунин хулоса омадем, ки нақши бонкҳо дар иқтисодиёти ҳамаи кишварҳо хеле зиёд аст. Хуб мегардид, ки

шумораи бонкҳои соҳавӣ дар кишвар бештар гарданд ва дар таъмини сатҳи зиндагии аҳоли ва рушди устувори иқтисодӣ мусоидат намоянд, зеро бисёре аз соҳаҳо ба маблағҳои озод ва арзон эҳтиёҷ доранд. Бинобар ин, баҳри дар оянда таъмин намудани шароити мусоид хуб мешуд, ки мақомоти дахлдор ба такмили ин самт аҳаммияти хосса зоҳир намоянд. Сохтори захираҳои бонкӣ ва зергурӯҳҳои он хеле мураккаб гурӯҳбандӣ гардида, аз лаҳзаи ташкил то давраи баҳодихӣ ба муаммоҳо ва омилҳои зиёд рӯ ба рӯ мегардад. Бинобар ин, зарур аст, ки сиёсати устуворсозандаи низоми бонкии давлат ва механизмҳои идоракунии он мавриди таҳқиқ қарор дода шавад.

Дар баробари ин, яке аз самтҳо ва ё механизмҳое, ки ба ташаккулу устувори захираҳои бонкӣ таъсири мусбат мерасонад, ин иқтидори молиявӣ сармоягузори бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии молиявӣ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, моро зарур аст, ки ба ин самт дар таҳқиқоти минбаъда тавачҷуҳи хосса зоҳир намоем, зеро иқтидори молиявӣ сармоягузори бонкҳо метавонад ба сатҳи зиндагии аҳоли ва таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ мусоидат намояд.

1.2. Захираҳои бонкӣ ҳамчун заминаи устувор дар баландбардории иқтидори молиявӣ сармоягузори малакат

Дар шароити имрӯза яке аз масъалаҳои муҳим ва зарурӣ дар иқтисоди миллӣ ин муайян намудани дараҷа ва имкони иқтидори молиявӣ сармоягузори бонкӣ ба иқтисодиёт мебошад. Қайд намудан зарур аст, ки муайян намудани иқтидорҳои молиявӣ сармоягузорӣ на танҳо дар кишвари мо, инчунин дар дигар кишварҳо низ дорои муаммоҳои зиёд мебошад. Муаммоҳои ташаккул ва устувори иқтидори молиявӣ сармоягузори кишвар дар инкишофи муносибатҳои ҷамъиятию сиёсӣ ва иқтисодии ҳамаи кишварҳо аҳаммияти хосса дорад.

Таъмини самаранокии фаъолияти иҷтимоӣ иқтисодии давлат дар шароити нави ҷаҳонишавӣ бидуни ҷалби иқтидорҳои молиявӣ ва татбиқи онҳо дар фаъолияти сармоягузорӣ ғайриимкон аст. Аз ин лиҳоз, ҷалби иқтидорҳои

молиявӣ ба афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва болоравии некуаҳволии ҷомеа таъсир мерасонад. Бинобар ин, моро зарур аст, ки иқтидорҳои молиявию сармоягузории давлатро муайян, идора ва истифодаи самараноки онҳоро ба соҳаҳо пешниҳод намоем, зеро ки ба таври дақиқ равона накардани маблағ ба субъектҳои хоҷагидорӣ боиси норасоии маблағ, эҷоди монета ба рушди ғайриқонунии, аз даст додани қобилияти идоракунӣ ва монанди инҳо мегардад. Вобаста ба ин, таҳқиқи иқтидорҳои молиявию сармоягузорӣ мувофиқи мақсад мебошад.

Тавсиф намудан мумкин аст, ки иқтидорҳои молиявию сармоягузорӣ тавассути ҷалби маблағҳо дар бозорҳои молиявӣ ва ё бозорҳои сармоягузорӣ ташаккул меёбанд. Ғайр аз ин, иқтидори молиявию сармоягузорию бояд ҳамчун ҷузъи мураккаби муносибатҳои иқтисодӣ баррасӣ кард, ки қобилияти низоми иқтисодиро барои ҷалби он дар шароити мувофиқ ба манфиатҳои миллӣ ва татбиқи вазифаҳои рушди сармоягузорӣ истифода намуд. Асоси рушду такмил додани ҳамаи ғайриқонуниҳо ба он вобастагии зиёд дорад. Аз ин рӯ, муайян ва ҷалбу истифодаи самараноки иқтидорҳои молиявӣ барои ҳамаи субъектҳо хеле муҳим мебошад. Ин иқтидорҳо имкон медиҳанд, ки дараҷаи ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда ҳамчун механизми асосӣ дар низоми идоракунӣ ғайриқонунии сармоягузорӣ баҳо дода шаванд. Вобаста ба ин, барои беҳтарсозии вазъи молиявию сармоягузории кишвар андешидани як қатор тадбирҳо зарур аст. Айни замон таҳқиқи ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии иқтидори молиявию сармоягузории кишвар, инчунин муайян намудани нақши сармоягузориҳо ба иқтисодиёт хеле муҳим ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, барои таҳқиқи ҳамаҷонибаи мафҳум ва моҳияти иқтидори молиявию сармоягузории кишвар зарур мешуморем, ки мафҳумҳои «иқтидор», «иқтидори молиявӣ» ва «иқтидори сармоягузорӣ»-ро шарҳ диҳем.

Тадқиқотҳо дар бисёр сарчашмаҳои иқтисодӣ нишон медиҳанд, ки истилоҳи: «...иқтидор аз калимаи латинии *potentia* гирифта шуда, дар фаҳмиши

аслии худ кудрат, неру ва имкониятро дорад»²⁶. Аз моҳияти илмӣ истилоҳи мазкур бармеояд, ки дар зери мафҳуми иқтидор асосан дараҷаи имкониятҳои субъектҳо фаҳмида мешавад. Вобаста ба ин, бояд таъкид дод, ки дар гузашта истилоҳи иқтидор асосан дар назарияи макроиқтисод истифода мешуд. Айни замон бошад, истилоҳи мазкур дар илм бештар истифода мешавад, махсусан дар самти воқеӣ ҳангоми баҳо додан ба имкониятҳои молиявии корхонаю ташкилотҳо. В.В. Кузнетсов қайд менамояд, ки: «...иқтидор ин манбаи имкониятҳо, воситаҳо ва захираҳои мебошад, ки онҳо ба кор андохтан, барои ҳалли масъала ва ё расидан ба мақсади муайян истифода бурдан мумкин аст»²⁷. Аз ин андеша бармеояд, ки иқтидор ин як сарчашмаи муайян барои бартарафсозии хавфҳои мавҷуда ва тақмили фаъолият раванашуда ба шумор меравад.

Инчунин, Ғ.Х. Гаюров қайд менамояд, ки: «Иқтидор ин тамоми захираҳо, дороиҳо дар шакли пулӣ ва ғайрипулӣ, ҳамзамон дигар имкониятҳоест, ки ташкилот метавонад фаъолияти худро бо онҳо таъмин намояд»²⁸. Аз ин нуктаи назар бармеояд, ки иқтидорҳои корхонаҳо ва ташкилотҳо метавонанд дар шакли пулӣ ва ғайрипулӣ ташкил карда шаванд, зеро солҳои охир дар низоми иқтисоди ҷаҳонӣ нақш ва мавқеи пулҳои ғайринақдӣ торафт меафзояд. Омили чунин афзоиш дар он аст, ки низомҳои электронӣ аз ҷиҳати хароҷот ва суръати гардиш нисбатан беҳтар мебошанд. Ҳамзамон, ин низом дорои хатарҳои дигари иқтисодӣ низ мебошад. Бинобар ин, бонкҳои тижоратӣ ва дигар субъектҳои хоҷагидорӣ бояд ба таъмини беҳатарии техникаи пардохтҳои ғайринақдӣ бештар таваҷҷуҳ намоянд.

²⁶ Сухова, Л.Ф. Финансовый потенциал предприятия: понятие, сущность, методы измерения [Текст] / Л.Ф. Сухова // Финансовая аналитика: проблемы и решения. – 2016. – №12 (294). – С. 2.

²⁷ Кузнетсов, В.В. Организационный потенциал предприятия [Текст] / В.В. Кузнетсов // – Ульяновск: «УЛГТУ», 2007. – С. 74.

²⁸ Гаюров Ғ.Х. Организационно-экономические аспекты использования банковского потенциала в Республике Таджикистан [Текст]: дис. ... кандидат экономических наук: 08.00.10 / Гаюров Гайрат Хакимович. – Душанбе, 2019. – С.16.

Ҳамзамон, И.В. Сименко дар мақолаи худ қайд менамояд, ки: «Иқтидор ин доштани қобилияти қувваи кофӣ барои зуҳури ҳар гуна амал, ғайолият ва чизе мебошад, ки дар шакли ниҳой вучуд дорад ва дар шароити муайян зуҳур карда метавонад»²⁹. Инчунин, мафҳуми иқтидор аз ҷониби дигар олимони низ шарҳ дода шудаанд, ки ин ба соҳаҳои гуногуни ғайолият, падидаҳо ва равандро мутобиқ мебошанд. Айни замон ба сифати иқтидор, яъне воситаҳо, захираҳо, маблағҳо, амонатҳо ва монанди инҳоро метавон дохил намуд. Вобаста ба ин, бояд қайд намуд, ки мафҳуми иқтидор аз ҷониби муҳаққиқон дар шакли маҷмӯӣ шарҳ дода шудааст. Дар ин асно, чунин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки иқтидор ин маҷмӯи имкониятҳои молиявӣ молии рушди давлат, корхонаҳо, ташкилотҳо ва дигар субъектҳо мебошад, ки барои амалӣ намудани ғайолият истифода мегардад.

Дар замони муосир яке аз шаклҳои асосии иқтидор ин иқтидори молиявӣ ба шумор меравад, зеро ҳамаи иқтидорҳо бо ченаки пулӣ баҳо дода мешаванд. Аз ин рӯ, субъектҳои хоҷагидорӣ кӯшиш мекунанд, ки қисми зиёди иқтидорҳои дигарро ба иқтидори молиявӣ табдил диҳанд. Асоси иқтидори молиявиро маблағҳои озод ташкил медиҳанд, ки онҳоро барои такмили дилхоҳ самт равона намудан мумкин аст. Бо дарназардошти ин дар шароити равандроҳои ҷаҳонишавӣ ва минтақашавии иқтисодиёт зарурати иҷрои вазифаҳои баланд бардоштани ҳудудҳои молиявӣ ва таҳкими афзалиятҳои рақобатнокӣ ба миён омадааст. Илова бар ин, қабули қарорҳои муҳимтарини идоракунии ва бунёди механизми молиявӣ дар сатҳҳои гуногуни корхонаҳо ва ташкилотҳо наметавонанд дар танҳои рушди иқтидори молиявиро пурра таъмин намоянд.

Аз ин рӯ, ташкилотҳои қарзӣ иқтидори молиявиро дар заминаи иқтидорҳои молиявии дигар субъектҳои иқтисодӣ такмил диҳанд, мувофиқи мақсад аст. Баҳри такмили ин самт зарур аст, ки ба таҳқиқи ин мафҳум назар намоем. Истифодаи ин мафҳум дар назария ва амалияи иқтисодӣ ба мо шароит фароҳам

²⁹ Сименко, И.В. Сущность финансово-экономического потенциала предприятия [Текст] / И.В. Сименко, О.Ю. Родионова, Н.А. Волошинова // Экономика. Менеджмент. Инновации. – Донецк: «ДНР», 2016. – №4. С. 31-35.

меорад, ки имкониятҳои молиявиро ҳам дар сатҳи давлат ва ҳам минтақаҳои гуногун муқоиса намуда, самаранокии онро пурра баҳо диҳем. Таҳқиқоте, ки муаллифони гуногун оид ба ин масъала анҷом додаанд, ба соҳаи ташаккул ва танзими иқтисодии молиявӣ дахл дошта, аксар вақт онҳо хусусияти соҳавӣ доранд. Барои дуруст муайян намудани мафҳуми иқтисодии молиявӣ баъзе равишҳо ва андешаҳоеро, ки аз ҷониби муҳаққиқон пешниҳод карда шудаанд, мавриди истифода қарор додан зарур аст.

Масалан, Р.Р. Яруллин ва Г.А. Галимова қайд менамоянд, ки: «Иқтисодии молиявӣ ин қобилияти субъектҳои хоҷагидор ба ҳисоб рафта, барои гирифтани даромад пешбинӣ карда шудааст»³⁰. Ҳамзамон, Т.Б. Иванова ва Р.А. Пропенко ба он ақидаанд, ки: «Иқтисодии молиявӣ ин маҷмуи тамоми дороиҳо ва захираҳои молиявие мебошанд, ки барои ноил шудан ба ҳама гуна натиҷаҳо, ҳадафҳо, инчунин шароитҳои муҳити молиявӣ, ки самаранокии ҳадди аксарро таъмин мекунанд, нигаронида шудаанд»³¹. Агар равишҳои методологиро дар шарҳи моҳияти иқтисодии иқтисодии молиявӣ дида бароем, дар умум, иқтисодии молиявиро дар заминаи се нуктаи асосӣ: «...аввал, ҳамчун шакли махсуси мустақили иқтисодии иқтисодии давлат ва минтақа, дуюм, ҳамчун категорияе, ки ягонагии муносибатҳои молиявӣ ва захираҳои молиявиро дар навсозӣ ва рушди онҳо ифода мекунад ва сеюм, ҳамчун категорияе, ки тавассути низоми молиявӣ ва пайвандҳои он амал менамояд, инъикос кардан мумкин аст». Чунин нуктаи назар ба мақсад мувофиқ буда, тавсифи иқтисодии молиявиро то андозае пурра инъикос менамояд. Бо дарназардошти ин гуфтаҳо метавон хулосабарорӣ кард, ки иқтисодии молиявӣ ин маҷмуи ҳамаи имкониятҳои молиявии шахсони воқеию ҳуқуқӣ мебошад, ки онҳоро барои мақсадҳои гуногун истифода бурдан мумкин аст. Айни замон, дар баробари иқтисодии молиявӣ, инчунин дар

³⁰ Яруллин, Р.Р. Теоретические основы финансового потенциала региона [Электронный ресурс] / Р.Р. Яруллин, Г.А. Галимова. – Современные проблемы науки и образования. – 2011. – № 6. – С.1-7. – Режим доступа: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=5094> (дата обращения: 09.05.2024).

³¹ Иванова, Т.Б. Финансовый потенциал территорий: оценка и принятие управленческих решений [Текст] / Т.Б. Иванова, Р.А. Пропенко // Региональная экономика: теория и практика, 2007. – №11(50). – С. 82.

иктисодиёти ҳамаи мамлакатҳо нақши иқтидори сармоягузорӣ хеле зиёд мебошад. Иқтидори сармоягузорӣ дараҷаи имконияти сармоягузорӣ кардани маблағҳоро ба дигар дороиҳо ва коғазҳои қиматнок инъикос менамояд, ки ин бо мурури замон сатҳи устувории иқтисодиро таъмин мекунад. Ҳамзамон, иқтидори сармоягузорӣ хусусияти ҳамаҷонибаи иқтисодии субъекти хоҷагидориро барои фаъолияти сармоягузорӣ амалӣ менамояд, ифода мекунад.

Гузашта аз ин, шарти муҳимми рушди иқтисодии ҳам кишвар ва ҳам субъектҳои хоҷагидорӣ ин фаъолияти самараноки сармоягузорию бонкҳо ба ҳисоб меравад. Солҳои охир сармоягузорӣ ба самтҳои воқеии иқтисодиёт боиси рушди устувори иқтисоди миллӣ гардида истодааст, ки албатта, ба соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа таъсири мусбат хоҳад расонид. Фаъолияти сармоягузорӣ аз ҳисоби ташаккули ҳаҷми захираҳои ҷалбкардашудаи бонкӣ, ҳамзамон дар заминаи самаранок истифода бурдани захираҳои худӣ ба даст оварда мешавад. Инчунин, барои мустаҳкам намудани муносибатҳои молиявӣ байни кишварҳо раванди пешниҳоди сармоягузориҳо амалӣ карда мешаванд. Дар заминаи тақмили низоми сармоягузориҳо неруи истеҳсолӣ дар ҳолати нави илмию техникӣ қарор мегирад, ки мавқеи рақобатпазирии кишварҳоро дар бозорҳои ҷаҳонӣ ва минтақа дақиқ муайян менамояд. Омӯзиши иқтидори сармоягузорӣ ва мушкилот бо он ҳамеша таваҷҷуҳи ҷомеаи муосирро ба худ ҷалб кардааст. Дар бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ муборизаи доимӣ барои татбиқи навҳои мухталифи сармоягузорӣ ҷараён дорад ва таъмини кофӣи сифатнок ва ҷалби онҳо яке аз вазифаҳои муҳимтарини давлат ва ҳар як субъекти иштироккунанда мебошад. Бинобар ин, ҷалби сармоя ва хариди коғазҳои қиматноки дигар ба рушди минбаъдаи иқтисодии ҳар кишвар ё минтақа шароити мусоид таъмин менамояд.

Қайд намудан зарур аст, ки иқтидори сармоягузорӣ ин маҷмуи маблағҳои озод мебошад, ки қисми сармояи ҷамъшударо ташкил дода, барои қонунӣ гардонидани талаботи воқеии сармоядорон равона карда шудаанд. Ҳамзамон, иқтидори сармоягузорӣ хусусияти ҳамаҷонибаи иқтисодии субъекти хоҷагидориро, ки фаъолияти сармоягузорию амалӣ менамояд, ифода мекунад.

Қайд кардан зарур аст, ки сармоягузориҳо аз иқтидори молиявӣ хеле вобастаанд. Ин маънои онро дорад, ки иқтидори сармоягузорӣ ин маҷмуи дараҷаву имкониятҳо мебошад ва метавонад дар шаклҳои гуногун ташкил карда шавад. Вобаста ба ин, яке аз масъалаҳои хос ва муҳими таъминкунандаи рушди устувори молиявӣ ин муайян намудани иқтидори молиявӣю сармоягузорию кишвар махсус меёбад.

Аз ин рӯ, таҳқиқи мушаххаси ин самти иқтисодӣ муҳим мебошад, зеро низомии иқтидори молиявӣю сармоягузорӣ дар иқтисодиёт нав буда, нокифоя омӯхта шудааст ва барои бартарафсозии масъалаҳои муҳим дар самтҳои иқтисодӣ зарурати омӯзиши ҳамачонибаи ин мафҳум пеш омадааст. Ҳамзамон, дар адабиёти иқтисодии солҳои охир асарҳои пайдо шудаанд, ки муаллифони онҳо мафҳумҳои истифода мебаранд, ки дигаргуниҳои ҷориро инъикос мекунанд ва ба робитаи мутақобилаи муносибатҳои молиявӣ ва сармоягузорӣ алоқаманданд. Ин равандҳо, пеш аз ҳама, ба ташаккули заминаи назариявӣ ва методологии баррасии категорияи иқтидори молиявӣю сармоягузорӣ ва нишон додани хусусиятҳои он мусоидат мекунанд. Бояд қайд кард, ки муносибати байни самтҳои «молиякунонӣ» ва «сармоягузорӣ» ҳамчун асос барои ташаккули захираҳои сармоягузорӣ баромад менамояд.

Вобаста ба ин, аксари иқтисодчиён ва таҳқиқгарон иқтидори молиявӣю сармоягузорию дар шакли маҷмуи муайяни захираҳои молиявӣ ва сармоягузорӣ, ки барои таъмини тақрористеҳсоли васеъ тавассути фаъолияти сармоягузорӣ равона мегарданд, баррасӣ намудаанд. Дар ин замина, мавҷудият ва бузургии иқтидорҳои таркибии дигарро (манбаи табиӣ, истеҳсолӣ, инфрасохтор, молиявӣ, буҷетӣ, андозӣ, қарзӣ, сармоягузорӣ, инноватсия, истеъмоли ва ғайра) муайян кардан мумкин аст. Бояд қайд кард, ки то ҳол дар байни муҳаққиқон баҳсҳои гуногун оид ба муайян кардани мафҳуми иқтидори молиявӣю сармоягузорӣ вучуд дорад. Вобаста ба ин, Ю.В. Тимофеева қайд менамояд, ки: «...иқтидори молиявӣю сармоягузорӣ, пеш аз ҳама, қобилияти корхонаро барои эҷод, ҷалб ва истифодаи фонди маблағҳо бо мақсади таъмини муттасили фаъолият, инчунин таҳия ва тақмил додани шаклҳо, усулҳо ва

моделҳои фаъолияти соҳибкорӣ ифода мекунад»³². Ба андешаи Ю.В. Тимофеева маҷмуи фондҳои пулие, ки аз лаҳзаи ташкил то раванди тақмили фаъолият истифода мегардад, ин иқтидори молиявӣю сармоягузорӣ мебошад. Ҳамзамон, С.А. Лосева, В.И. Зубкова ва А.В. Накивайло ба чунин андеша мебошанд, ки: «Иқтидори молиявӣю сармоягузорӣ ин маҷмуи захираҳои молиявӣ ва сармоягузориҳои корхона буда, он имкон медиҳад, ки фаъолияти самарабахши сармоягузориҳои ба таъмини фаъолияти самаранок ва устувориҳои иқтисодӣ нигаронидашударо амалӣ намояд»³³. Аз таҳқиқи ин нуктаи назар бармеояд, ки иқтидори молиявӣю сармоягузориҳои корхона яке аз сарчашмаҳои асосии даромади онҳо ба ҳисоб рафта, барои таъмини рушди иқтисодии дигар субъектҳои хоҷагидорӣ истифода бурда мешавад. Вобаста ба ин, бояд тазаққур дод, ки бештари олимони иқтидори молиявӣю сармоягузориҳо дар доираи корхонаҳои алоҳида мавриди баррасӣ қарор додаанд. Инчунин, дар замони муосир иқтидори молиявӣю сармоягузорӣ барои тамоми субъектҳои хоҷагидорӣ ва давлатҳо хеле муҳим мебошанд. Аз ин рӯ, шахсони воқеию ҳуқуқӣ ба ташкил ва идораи ин иқтидор таваҷҷуҳи хосса зоҳир намоянд, мувофиқи мақсад аст. Ҳамзамон, ин иқтидорҳоро вобаста ба сатҳҳои гуногун гурӯҳбандӣ намуда, таъсири онро ба рушди устувори иқтисодӣ муайян намудан зарур аст, зеро иқтидори молиявӣю сармоягузорӣ яке аз механизмҳои асосиест, ки барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва боло бурдани сатҳи зиндагии аҳоли истифода бурда мешавад.

Дар асоси ин таҳқиқот, мо ба чунин андеша омадем, ки иқтидори молиявӣю сармоягузориҳои давлат, корхонаҳо, ташкилотҳо ва монанди инҳо яке аз сарчашмаҳои муҳимми иқтидори молиявӣю сармоягузорӣ буда, барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва баландбардориҳои фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ истифода бурдан мумкин аст. Воқеан, иқтидори молиявӣю

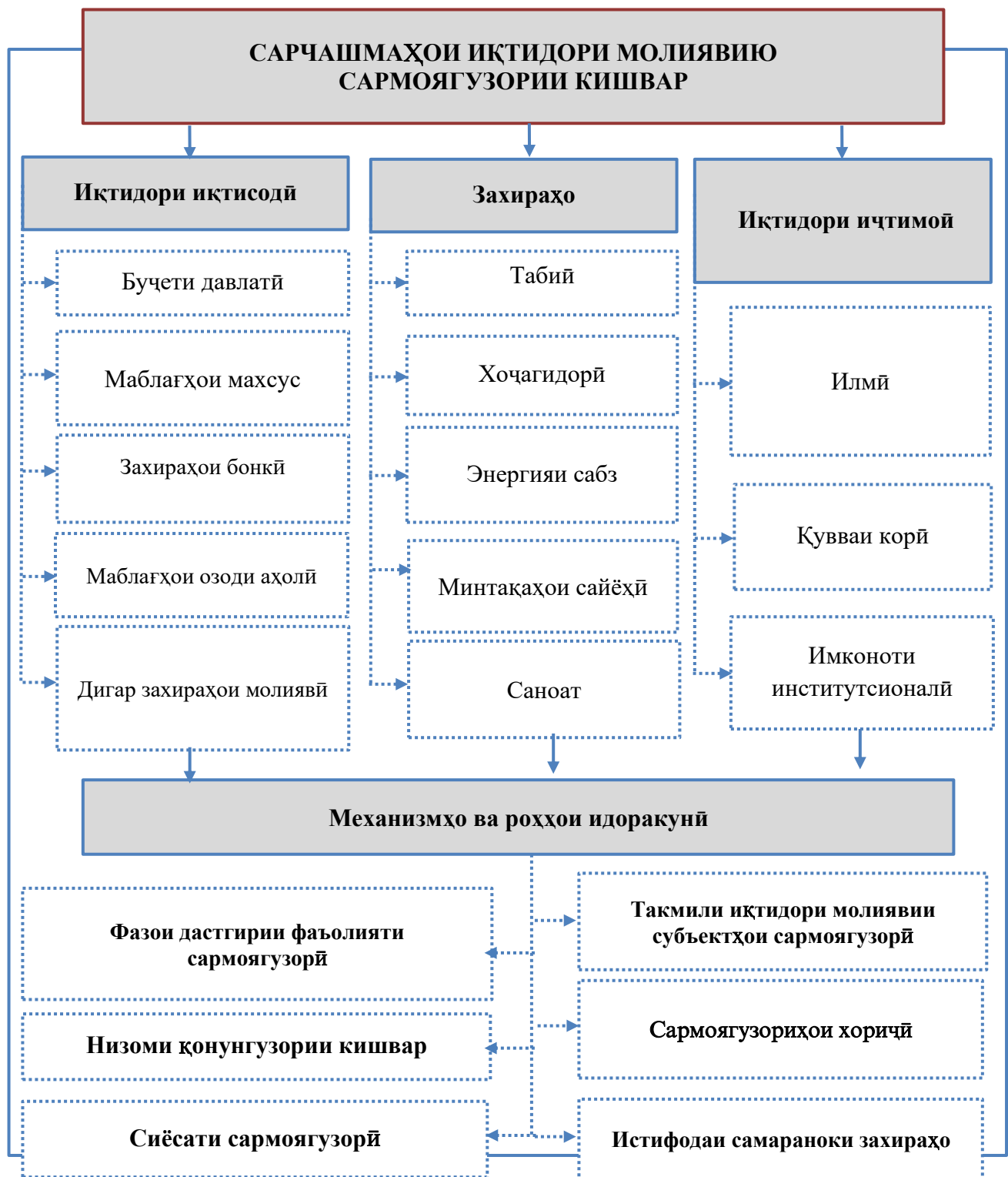
³² Тимофеева, Ю.В. Оценка экономического потенциала организации: финансово-инвестиционный потенциал [Текст] / Ю.В. Тимофеева // Экономический анализ: теория и практика, 2009. – № 1 (130). – С.45.

³³ Лосева, С.А. Финансово-инвестиционный потенциал предприятия и его влияние на управление инвестициями [Текст] / С.А. Лосева, В.И. Зубкова, А.В. Накивайло // Культура народов Причерноморья, 2001. – № 20. – С. 36.

сармоягузории дохилӣ барои субъектҳои мамлакат манфиати бештар дорад. Бинобар ин, давлат бояд иқтидорҳои субъектҳои хоҷагидорию барои истифодаи самаранок дар бонкҳо ҷалб ва ба соҳаҳои муҳим онҳоро равона намоянд. Сарчашмаҳои ташкил ва самтҳои истифодаи ин иқтидорҳо ва механизмҳои идоракунӣ аз вазъи иқтисодии давлатҳо ва мавқеи ҷойгиршавии онҳо вобастагии хеле зиёд дорад. Бояд қайд кард, ки ҳар яке аз ин иқтидорҳо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле муҳим мебошад, зеро ба воситаи ин иқтидорҳо рушди иқтисодиёро таъмин кардан мумкин аст. Дар баробари ташкили иқтидорҳои молиявии кишвар, тартиби идора ва истифодаи самараноки он зарур мебошад. Барои идора намудани ин иқтидорҳо механизмҳо ва роҳҳои идоракунӣ зерин, аз ҷумла фазаи дастгирии фаъолияти сармоягузорӣ, фазаи ҷолибияти сармоягузорӣ, сиёсати сармоягузорӣ ва монанди инҳо истифода бурда мешаванд. Қобили тазаккур аст, ки мақсади асосии иқтидори молиявӣ сармоягузории кишвар ин, пеш аз ҳама, рушди устувори фаъолияти сармоягузорӣ ба ҳамаи самтҳо мебошад.

Аз ин лиҳоз, мо сохтори иқтидори молиявӣ сармоягузории кишварро ба се қисм: иқтисодӣ, захиравӣ ва иҷтимоӣ ҷудо намудем (расми 1.5.).

Дар баробари ташкили иқтидорҳои молиявӣ сармоягузории кишвар тартиби идора ва истифодаи самараноки онҳо зарур мебошад. Ин самт дар заминаи таҳия ва тақмили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ташкил карда мешавад. Бояд қайд намуд, ки дар кишвар фаъолияти тақмилдиҳии ин самт идома ёфта истодааст. Бинобар ин, бояд дар низоми сармоягузории кишвар механизмҳо ва имтиёзҳои гуногун пешбинӣ карда шаванд. Аз маълумоти расми 1.5 бармеояд, ки дар бештари мамлакатҳо нақши сармоягузориҳои дохилӣ нисбат ба сармоягузориҳои хориҷӣ афзалиятнок баҳо дода мешавад.

Расми 1.5. Сарчашмаҳо ва механизмҳои такмили иқтисодӣ молиявӣ сармоягузорию кишвар*

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф дар заминаи маводҳои илмӣ омӯхташуда.

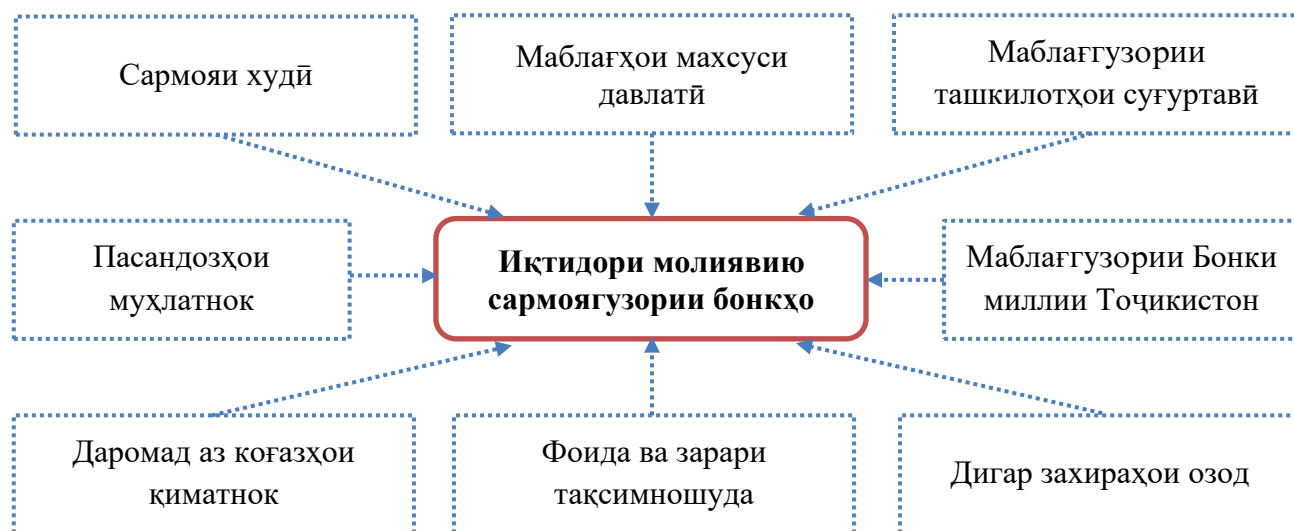
Ба сифати сармоягузориҳои дохилӣ, пеш аз ҳама, сармоягузориҳои давлатӣ ва дигар сармоягузориҳои хусусӣ шомил мебошанд, ки онҳоро барои таъмини соҳаҳои дигари кишвар равона менамоянд. Дар баробари ин, сармоягузoron аз ҳисоби ин як меъёри фоизи муайяно соҳиб мегарданд, ки ин ба манфиати ҳар

ду субъектҳо мебошад. Вобаста ба ин, дар шароити имрӯза низоми сармоягузориҳои дохилӣ яке аз низомҳои устувор мебошад ва ин барои мамлакатҳо хеле хуб аст, аммо дар ҳолати надоштани сарчашмаҳои кофии сармоягузориҳои дохилӣ, таваҷҷуҳ ба сармоягузориҳои хориҷӣ пайдо мегардад.

Чалб ва татбиқи босамари сармоягузориҳои хориҷӣ бо роҳи таъмини фазои мусоид ва устувории низоми сармоягузорӣ имконпазир мебошад. Ҳамзамон, ин метавонад боиси рушди соҳаҳои афзалиятнок гардад ва ба сармоягузориҳои дохилӣ таъсири мусбат расонад. Зарур аст, ки дар кишвар ҳамеша лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар ҳамаи самтҳои афзалиятнок бо дарназардошти имконияту имтиёзҳо амал намояд. Дикқати сармоягузoronро лоиҳаҳои мувофиқ чалб менамоянд, ки бо истифода аз онҳо мо имкони рушди иқтисодиро пайдо карда метавонем.

Дар шароити кунунӣ кишварҳо бидуни чалб ва истифодаи самараноки сармоягузориҳо иқтисодиётро рушд дода наметавонанд. Бо ҷамъоварии сармояи хусусӣ, давлатӣ ва хориҷӣ мамлакатҳо имкони сармоягузорӣ пайдо менамоянд. Дар бештари мавридҳо ин сармоягузориҳо барои соҳаҳои афзалиятнок равона карда мешаванд, ки ин дар таъмини шароити мусоид ва беҳтар гардидани сатҳи зиндагии аҳоли кумак мерасонад. Айни замон яке аз шаклҳои асосии сармоягузорӣ ин сармоягузориҳои бонкӣ мебошад.

Сармоягузориҳои бонкӣ қариб дар ҳамаи самтҳо ба ҷашм мерасад. Бояд қайд намуд, ки ба таркиби сармоягузориҳои бонкӣ, пеш аз ҳама, сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ ва сармоягузорӣ ба воситаҳои дигар пешниҳод карда мешавад, дохил кардан мумкин аст. Бинобар ин, сармоягузориҳои бонкиро ба таркиби сандуқи қарзии бонкҳо дохил намудан мумкин аст, агар дар бонкҳо сандуқи сармоягузорӣ вучуд надошта бошад. Дар шароити имрӯза бонкҳо ҳамчун иштирокчиёни раванди фаъолияти сармоягузорӣ баромад намуда, дорои захираҳои калони молиявӣ мебошанд, ки аз ҳисоби иқтидорҳои молиявии гуногун онҳоро ташкил менамоянд (ниг. ба расми 1.6.).

Расми 1.6. Сарчашмаҳои асосии иқтидори молиявию сармоягузорию банкҳо*

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф дар заминаи маводи омӯхташуда.

Аз таҳқиқи расм бармеояд, ки фаъолияти сармоягузорию банкӣ дар заминаи иқтидорҳои гуногун ташкил карда мешавад. Дар амалия сармояи худӣ асоси фаъолияти сармоягузорию банкҳо мебошад ва бештари банкҳои тараққиқардаи ҷаҳон фаъолияти худро дар заминаи ин ташкил медиҳанд. Инчунин, ҳаҷми пасандозҳои ҷалбкардашуда ва даромад аз коғазҳои қиматнок дар банкҳо хеле муҳим мебошад, зеро банкҳо, ки бо ҳаҷми ками сармояи худӣ фаъолиятро ташкил медиҳанд, пасандозҳо сарчашмаи асосии фаъолияти онҳо ҳисобида мешавад. Вобаста ба ин, бояд қайд намуд, ки пасандозҳои ҷалбкардашуда аз рӯйи муҳлат метавонанд ба самаранокии фаъолияти банкҳо таъсири мусбат ва ё манфӣ расонанд.

Дар баробари ин, ҷалби маблағҳои махсуси ташкилотҳои буҷетӣ ва ғайрибуҷетӣ, истифодаи фондҳои махсус ва дигар сарчашмаҳои иқтидори молиявию сармоягузорию хеле муҳим мебошад, чунки ҳаҷми бештари маблағҳои муваққатан озод метавонад дар устуворнамоии низоми банкӣ мусоидат намояд. Ин иқтидорҳои ҷалбкардашуда барои таъмини соҳаҳои афзалиятноки кишвар, шахсони воқеию ҳуқуқӣ ва дигар субъектҳои хоҷагидорӣ истифода бурда мешавад. Дар фаъолияти амалии бисёр банкҳои хориҷӣ ва ватанӣ сармоягузорию яке аз самтҳои муҳим ва афзалиятнок ба шумор рафта, барои гирифтани даромад ба онҳо мусоидат менамоянд. Одатан

сармоягузориҳои бонкиро ба мустақим ва ғайримустақим (портфелӣ) чудо менамоянд. Сармоягузориҳои мустақим ва ғайримустақим амалиёти тичоратӣ мебошад, ки бо саҳми маблағҳо ё амвол ба сармояи оинномавии шахси ҳуқуқӣ ва ё воситаҳои асосии онҳо бо мақсади иштирок дар раванди фаъолият ва гирифтани даромад истифода бурда мешавад.

Асосан, сармоягузориҳои мустақими бонкӣ дорои меъёри муайян аст ва ин ба онҳо имкон медиҳанд, ки дар раванди идоракунии корхона бевосита иштирок намоянд. Дар бештари мавридҳо ин намуди сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ, махсусан ба саҳмияҳои оддӣ равона карда мешавад. Тамоюли афзоиши ҳаҷми сармоягузориҳои мустақим ба сармоягузориҳои ғайримустақим таъсири манфӣ расонида метавонад. Сармоягузориҳои ғайримустақим амалиёте мебошад, ки бо хариди коғазҳои қиматнок ва дигар дороиҳои молиявӣ (воситаҳои асосӣ) бо пули нақд ва ғайринақдӣ дар бозори саҳомӣ (биржа) алоқаманд аст.

Хусусияти асосии сармоягузориҳои ғайримустақим дар он аст, ки бонкҳо ҳуқуқи иштирок дар идоракунии корхонаро надорад ва дар ин раванд сармоягузор саҳм дошта, даромад мегирад. Дар сохтори сармоягузориҳои молиявии бонкҳои хориҷӣ ҳиссаи зиёд ба ин самт рост меояд, зеро ки мақсади асосии бонкҳо ин идоракунии корхона нест, балки гирифтани даромад аст.

Ҳамин тариқ, фаъолияти сармоягузориҳои бонк як падидаи мураккаб ва бисёрҷанба мебошад. Бонк ҳамчун иштирокчии асосии муносибатҳои сармоягузорӣ бо истифода аз воситаҳои гуногуни пулию молиявӣ ба дигар иштирокчиёни раванди сармоягузорӣ таъсири мусбат мерасонад, то ин ки раванди такрористеҳсол ва рушди иқтисодии кишварро тезонад. Мутаассифона, на ҳамаи маблағҳои муваққатан озоди ҷалбкардашударо бонкҳо дар фаъолияти сармоягузорӣ истифода мебаранд, зеро бештари пасандозҳо ва дигар маблағҳои муваққатан озод ба муҳлати то як сол пешниҳод карда мешаванд. Аз ин рӯ, бояд муҳлати пасандозҳо ва дигар маблағҳои муваққатан озод зиёда аз як солро ташкил диҳанд.

Айни замон яке аз омилҳои муфлис гардидан ва ё ҳамчояшавии бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии молиявӣ (ҚСП «Бонки Осиё», ҚСК

«Агроинвестбанк», ҚСҚ «Тоҷиксодиротбанк», ҚСП «Бонки фаръии БМП Покистон дар Тоҷикистон» ва ҚСП «Кафолатбанк) аз ҳисоби нодуруст гурӯҳбандӣ ва истифода намудани пасандозҳо ба вуҷуд омадааст. То ҳол баъзе аз ин банкҳо (ҚСҚ «Агроинвестбанк» ва ҚСҚ «Тоҷиксодиротбанк») ухдадорихои худро пурра дар назди мизочон пардохт накардаанд, ки ин ҳолат аз ҳисоби аз даст додани қобилияти пардохтпазирии банкҳо ва қисман пардохт намудани маблағ аз ҷониби ташкилоти суғуртавӣ ба вуҷуд омад. Чунки Ҳазинаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ як миқдори муайяни маблағро (то 32 ҳазор сомонӣ) ба пасандозгузoron пардохт намуд. Чунин мушкилот дар сохтори низоми бонкии кишвар боиси коҳиши эътимоди аҳоли ба низоми бонкӣ гардид.

Аз ин рӯ, Бонки миллии Тоҷикистонро зарур аст, ки ба муфлис гардидани банкҳо ва ё ҳамчояшавии онҳо монеа гардад ва хуб мешуд, ки субъектҳои нави сармоягузorro ба ин банкҳо ҷалб намоянд. Ҳамзамон, низоми суғуртавӣ ва махфӣ нигоҳдор доштани сирри пасандозгузoron бояд дар кишвар такмил ва мувофиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ кафолат дода шавад, зеро бо чунин роҳҳо ба муфлис гардидани банкҳо монеа гардидан мумкин аст.

Барои устувор гардонидани низоми бонкии кишвар ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ муҳим мебошад, чунки дар ҳолати кам будани маблағҳои озода пулӣ банкҳоро зарур аст, ки ба ин ҷанба таваҷҷуҳи хосса зоҳир намоянд. Истифодаи ин роҳ ҳам дар коҳиш додани эътимод ба раванди сармоягузорӣ аз ҷониби банкҳо ва дигар сармоягузoronи хусусӣ ва ҳам дар пешниҳоди он монеа гардида метавонад. Дар ин асно, барои банкҳо раванди сармоягузорӣ таносуби муқаррарӣ ҳисобида мешавад, зеро хусусияти миёнаравии банк ин истифодаи пули дар ихтиёри худ қарордошта ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин, Ҳукумати мамлакат ва дигар мақомоти дахлдор бояд дар баробари механизмҳои болозикр роҳҳои ҳалли ҷалби сармоягузoronҳои дохилӣ ва хориҷиро пайдо намоянд.

Дар баробари ин, Бонки миллии Тоҷикистон ва дигар банкҳои тижоратиро зарур аст, ки ба ин механизмҳо бештар диққат диҳанд:

- ташкили фазои мусоид барои сармоягузoron;

- татбиқ ва такмили низоми қонунгузории кишвар;
- ҷалби сармояи хориҷӣ ва сафарбар намудани онҳо ба соҳаҳо;
- такмили сармояи худии бонкҳо;
- устувор намудани низоми суғурта дар кишвар;
- иштироки фаъоли бонкҳо дар бозори коғазҳои қиматнок;
- ҷалби маблағҳои махсуси ташкилотҳои буҷетӣ ва ғайрибуҷетӣ ба бонкҳо;
- дастгирии вазъи молиявии баъзе аз бонкҳои ноустувор;
- такмили имконоти институтсионалӣ ва иқтидорҳои илмӣ;
- пешниҳоди имтиёзҳои гумрукӣ ва андозӣ.

Вобаста ба ин мушкилот, ба чунин андеша омадан мумкин аст, ки такмили ин самтҳо ва механизмҳои болозикр ба ҳифзи манфиатҳои пасандозгуздорон, таъмини ҳуқуқи уҳдадорҳои тарафайн, сатҳи боварии аҳоли, пешгирии огоҳнамоӣ дар хусуси гузоштани пасандозҳо дар бонкҳои хориҷӣ ва монанди инҳо мусоидат карда метавонад.

1.3. Имкониятҳои татбиқи таҷрибаи хориҷии ташаккул ва баҳодихии захираҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар низоми иқтисоди бозорӣ яке аз масъалаҳои муҳим ва саривақтии бонкҳо дар бештари кишварҳо ин тартиби ташкил, идора, истифода ва баҳодихии захираҳои бонкӣ ба ҳисоб меравад. Қисми зиёди маблағҳои озодаи ҷалбкардашуда бо муҳлати начандон мувофиқ, яъне бо муҳлати начандон зиёд ба субъектҳои хоҷагидорӣ равона карда мешаванд, ки ин барои бонкҳо начандон мусоид мебошад. Дар амалияи хориҷии бонкҳо яке аз ҳадафҳои асосӣ ин самаранок идора намудани захираҳо ба шумор меравад. Дар ин замина, бонкҳои тичоратиро зарур аст, ки фаъолияти худро вобаста ба ҷалби маблағҳои муваққатан озод, ки бо муҳлати зиёд дар бонкҳо нигоҳ дошта мешаванд, бештар намоянд. Ҳамзамон, онҳоро ба самтҳои нисбатан афзалиятнок равона созанд ва бо истифода аз методҳо, усулҳо ва механизмҳои баҳодихӣ сатҳи даромаднокии ва самти нисбатан муносибро интихоб намоянд.

Ҳалли чунин мушкилот ба рушди ҳамаҷонибаи иқтисоди миллӣ таъсири мусбӣ хоҳад расонид. Аз ин рӯ, баҳри таъмини рушди устувори иқтисодӣ дар мамлакат бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии молиявиро зарур аст, ки барои такмили низоми қарздиҳию сармоягузорӣ аз технологияҳои нави рақамии давлатҳои пешрафта ба таври васеъ истифода баранд. Дар шароити нави ҷаҳонишавӣ яке аз омилҳои асосии рушди давлат ва дигар субъектҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ин инкишофи илмӣ-техникӣ ва рушди фаъолияти инноватсионӣ махсуб меёбад. Фаъолияти инноватсионии корхонаҳо бояд дар заминаи ташкили шароити мусоид барои сармоягузoron, кафолатҳои молиявӣ, имтиёзҳои андозбандӣ дар фаъолияти сармоягузорӣ, иштирок дар муносибатҳои байналхалқии молиявӣ ва тезонидани рушди соҳаҳои молиявӣю техникӣ ба роҳ монда шавад.

Бинобар ин, ба андешаи мо, баҳри ташаккули фаъолияти инноватсионии бонкҳо дар кишвар танҳо сармоягузориҳо ва имтиёзҳои пешбинигардидаи давлат қаноаткунанда нест. Аз ин рӯ, бонкҳо, ташкилотҳои маблағгузории хурд, ташкилотҳои суғуртавӣ ва дигар муассисаҳоро зарур аст, ки ба раванди пешниҳоди сармоягузориҳо бештар диққат диҳанд. Барои такмили низоми сармоягузориҳои бонкӣ ба фаъолияти инноватсионӣ, пеш аз ҳама, танзими давлатии фаъолияти инноватсионӣ дар ҳамаи самтҳои хоҷагидорӣ зарур аст. Аз ин рӯ, субъектҳои хоҷагидорӣ бояд барои рушду такмили фаъолияти худ бо бонкҳо дар робитаи устувори молиявӣ қарор дошта бошанд. Илова бар ин, қайд намудан зарур аст, ки бонкҳо натавонанд ҳамчун сармоягузор, инчунин иштирокчиҳои ҷараёни фаъолияти инноватсионӣ барои ҷорӣ намудани технологияҳои нави рақамӣ дар фаъолияти хизматрасониҳои худ ва дигарон мусоидат карда метавонанд.

Бинобар ин, такмили фаъолияти бонкҳо метавонад ба рушду инкишофи фаъолияти инноватсионӣ мусоидат кунад. Аз ин рӯ, бонкҳои кишвар бояд ба ин самт тавачҷуҳи бештар зоҳир намоянд, чунки истифодаи технологияҳои инноватсионӣ хеле мураккаб буда, яке аз сарчашмаҳои нави ташаккули захираҳои бонкӣ дар шароити кам будани маблағҳои муваққатан озодаи

дарозмуҳлат ҳисобида мешавад. Робитаи устувори бонкҳо бо дигар субъектҳои хоҷагидорӣ омили асосии афзоиш ёфтани ҳаҷми захираҳои бонкӣ буда, ин дар низоми ҷаҳонии бонкӣ яке аз масъалаҳои асосӣ мебошад.

Бояд қайд намуд, ки самаранокии фаъолияти бонкҳо дар заминаи гурӯҳбандии манбаъҳои рушд ва робитаи устувори молиявии он бо дигар субъектҳои хоҷагидорӣ ташкил карда мешавад. Аз ин рӯ, бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии молиявиро зарур аст, ки хизматрасониҳои наву муосирро барои субъектҳои хоҷагидорӣ пешниҳод намоянд ва ихтиёрдорӣ маблағҳои онҳоро зерӣ назорат қарор диҳанд. Пешниҳоди хизматрасониҳои наву муосир метавонад дар баробари пешниҳоди қарзҳо ва сармоягузориҳо барои бонкҳо манфиатовар бошанд, зеро рушди инкишофи фаъолияти инноватсионии бонкҳо барои иқтисодиёт хеле муҳим арзёбӣ мегардад. Бинобар ин, сиёсати инноватсионии давлат ва бонкҳо бояд тавре таҳия карда шавад, ки боиси ташаққули захираҳои молиявӣ ва рушди иқтисодӣ сармоягузорӣ гардида тавонад. Дар шароити имрӯза татбиқи низоми технологияҳои нави рақамӣ бонкҳоро водор месозад, ки ба омилҳои дигари таъсиррасон, аз ҷумла суръати фаъолияти интернет, бо маблағ таъмин намудани терминалҳои бонкӣ, дар маконҳои савдо насби посттерминалҳо ва монанди инҳо бештар таваҷҷуҳ зоҳир намоянд.

Гуфтан зарур аст, ки тақмили низоми инноватсионӣ натавонад дар рушди инкишофи низоми бонкӣ, инчунин дар пешбурди фаъолияти субъектҳои дигари хоҷагидорӣ мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, зарурати кор карда баромадан ва қабули қарорҳои идоракуниро оид ба маҷмуи масъалаҳо, ки бо дарёфт ва муайян намудани сарчашмаҳо, ки аз ҳисоби захираҳои худӣ ва дигар захираҳо ташкил карда мешаванд, мавриди таҳқиқ қарор додан зарур аст.

Дар шароити ноустувории иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сохтори ҷалби маблағҳои муваққатан озод тағйироти назаррас ба амал омад. Аз ҷумла ҳангоми ҷалби амонату пасандозҳо бонкҳо метавонанд бо хоҳиши аввалини мизоч маблағи пасандозгардидаро ба соҳибмулк тибқи талаботи мавҷуда пешниҳод намоянд. Ҳамзамон, бонкҳо аз рӯйи ҳаҷми маблағҳои

пасандозгардида дар мақомоти дахлдор ин маблағхоро суғурта менамоянд. Дар робита ба ин, қайд намудан бамаврид аст, ки муҳлати амонату пасандозхое, ки то як сол дар бонкҳо гузошта мешаванд, барои бонкҳо начандон манфиатовар аст. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ маблағҳои муваққатан озоде, ки то як сол дар бонкҳо гузошта мешаванд, ба сифати амонат баромад менамоянд. Бояд қайд намуд, ки дар фаъолияти амалии бонкҳо сарчашмаҳои ташаккули захираҳои бонкӣ гуногун мебошанд. Вобаста ба ин, гуфтан бамаврид аст, ки дар Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Украина бонкҳо: «...захираҳои молиявиро ба «захираҳои худӣ, ҷалбкардашуда ва қарзӣ чудо намудаанд»³⁴³⁵.

Дар Ҷумҳурии Ўзбекистон бошад, захираҳои бонкиро ба: «...захираҳои худӣ, ҷалбгардида ва дигар захираҳо гурӯҳбандӣ менамоянд»³⁶. Дар Амрико³⁷, Олмон³⁸, Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон³⁹ бошад: «...захираҳои бонкиро ба 2 гурӯҳ (худӣ ва ҷалбкардашуда) чудо намудаанд». Аз ин таҳқиқот бармеояд, ки сохтори захираҳои бонкӣ дар баъзе давлатҳо ба се қисм ва дар баъзе давлатҳои дигар ба ду қисм чудо карда шудааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, бештари бонкҳо сохтори захираҳои бонкиро ба ду гурӯҳ чудо намудаанд. Чунин гурӯҳбандӣ асосан дуруст мебошанд ва ба

³⁴ Герасимова, Е.Б. Анализ банковских ресурсов методом коэффициентов [Текст] / Е.Б. Герасимова // Финансы и кредит. – Москва, 2003. – №1 (115). – С. 22.

³⁵ Ресурсный потенциал банков Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/12131/1/bolgaria-1.pdf> (дата обращения: 04.01.2022). – С.4.

³⁶ Постановление кабинета Министров Республики Узбекистан «Об установлении мониторинга за основными показателями деятельности банковской системы» от 06.07.2000 г. №258.

³⁷ Банковские системы США, Германии и Японии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://xreferat.com/7/2436-1-bankovskie-sistemy-ssha-germanii-i-yaponii.html> (дата обращения: 09.04.2022).

³⁸ Роль банковского сектора Германии в содействии развитию малых и средних предприятий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://studbooks.net/16616/bankovskoe_delo/rol_bankovskogo_sektora_germanii_sodeystvii_razvitiyu_malyh_srednih_predpriyatiy (дата обращения: 12.04.2022).

³⁹ Теоретические основы содержания банковских ресурсов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL:https://studbooks.net/514892/bankovskoe_delo/teoreticheskie_osnovy_soderzhaniya_bankovskih_resursov_sostoyanie_bankovskoy_sistemy_kyrgyzstana (дата обращения: 06.01.2022).

андешаи мо, дар чунин гурӯҳбандии захираҳо ягон мушкилӣ дида намешавад. Баъзе давлатҳо захираҳои ҷалбкардашудаи шахсони воқеию ҳуқуқии ғайрибонкиро аз захираҳои ҷалбкардашудаи ташкилотҳои қарзӣ ва Бонки миллии Тоҷикистон ҷудо намудаанд, аммо баъзе дигар бошад, тамоми захираҳои ҷалбкардашударо дар ҳамон як қисм ҷой додаанд.

Аз рӯйи сохтори ташкилӣ захираҳои бонкиро ҳамаи давлатҳои болозикр як навъ гурӯҳбандӣ намудаанд ва бинобар ин, ҳамаи бонкҳои тижоратии кишвар низ бояд сохтори захираҳои худро тибқи талаботи ҷаҳонӣ гурӯҳбандӣ намоянд.

Бояд таъкид кард, ки дар бештари кишварҳо сохтори захираҳои бонкӣ дар заминаи сарчашмаҳои зерин, аз ҷумла сармояи оинномавӣ, сармояи иловагӣ, қарзҳои ҷалбкардашуда, ғоида ва зарари соли гузашта, пасандозу амонатҳо ва дигар захираҳо ташкил гардидаанд. Дар амалияи фаъолияти хориҷӣ бештари бонкҳои тараққикарда ба сармояи худӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир менамоянд, зеро ки сармояи худӣ на танҳо дорои арзиш, балки дорои арзиши афзоянда мебошад ва бинобар ин, бештари муассисон кӯшиш мекунанд, ки даромади онҳо ба дигар субъектҳои хоҷагидорӣ тақсим карда нашаванд. Балки он ба сифати қарз ва ё сармоягузорӣ ба дигар субъектҳои хоҷагидорӣ равона карда шавад. Бояд қайд намуд, ки дар самти ҷалби захираҳо бонкҳои ИМА, Швейцария ва Олмон хеле тараққӣ кардаанд, зеро ба механизмҳои зерин бештар таваҷҷуҳ менамоянд, аз ҷумла:

- махфӣ нигоҳ доштани сирри пасандозгузoron (амонатгузoron);
- дар сатҳи баланд кафолат додани баргардиши маблағҳои пасандозгардида;
- пешниҳод нагардидани маблағҳои гузошташуда то анҷоми муҳлати пасандоз;
- мақсаднок истифода намудани маблағҳои ҷалбкардашуда ва монанди инҳо.

Бинобар ин, бештари субъектҳои хоҷагидорӣ барои гузоштани маблағҳои озоди худ ба бонкҳои ин кишварҳо таваҷҷуҳ менамоянд. Гуфтан бамаврид аст, ки ин механизмҳо барои иқтисодиёти давлатҳое, ки субъектҳои хоҷагидорӣ

онҳо маблағҳои худро дар дигар давлатҳо пасандоз менамоянд, хеле зарур аст. Аз ин рӯ, бояд механизмҳои болозикр зерин назорати Ҳукумати мамлакат ва Бонки миллии Тоҷикистон қарор гиранд ва вобаста ба он санадҳои меъёрии ҳукукии дахлдор (Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи махфӣ нигоҳ доштани сирри пасандозгузори (амонатгузори)” таҳия ва қабул намоянд. Инчунин, механизмҳои огоҳнамоӣ оид ба кушодани суратҳисоби бонкӣ аз ҷониби резидентҳо дар бонкҳои хориҷиро тақвият ва қаророти нигоҳдории маблағҳои онҳоро таъмин намоянд. Чунин санадҳо ва татбиқи амалии онҳо барои ҷалби маблағҳои озод хеле мусоид буда, метавонанд дар таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ кумак намоянд.

Дар баробари масъалаҳои болозикр, яке аз механизмҳои, ки ба таҳаккули захираҳои бонкӣ мусоидат менамояд, ин истифодаи усулҳои мувофиқ барои ҷалби маблағҳои муваққатан озоди субъектҳои хоҷагидорӣ мебошад. Дар амалияи бонкӣ захираҳои иловагӣ бо роҳи усулҳои гуногун ҷалб ва идора карда мешавад. Вобаста ба ин, Л.Е. Зернова қайд менамояд, бонкҳо аз: «...усулҳои нархӣ ва ғайринархӣ истифода мебаранд. Ҳамзамон, усулҳои пешниҳодшударо аз нигоҳи стратегӣ ба усулҳои пешсаф, рақобатнок, махсус ва оддӣ ҷудо намудаанд»⁴⁰. Инчунин, тибқи ақидаи К.Р. Гатаева: «...бонкҳо, асосан усулҳои нархгузорию барои ҷалби пасандозҳо, ки боиси аз ҳад зиёд баҳодихии меъёри фоида мегардад ва он бар зарари пардохтпазирии бонкҳо мебошад, истифода мебаранд. Вобаста ба ин, дар амалия усулҳои ғайрифоизии ҷалби пасандозгузори навро, ки на аз баланд бардоштани фоида маблағҳои ҷалбкардашуда, балки васеъ намудани хизматрасонӣ ба мизоҷон бо баланд бардоштани сифати онҳо иборатанд, васеътар истифода бурдан зарур аст»⁴¹. Аз андешаҳои ин олимони чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки бонкҳо барои

⁴⁰ Теоретические основы формирования депозитной политики коммерческого банка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://research-journal.org/wp-content/uploads/2021/01/1-4-103.pdf#page=9> (дата обращения: 04.02.2024).

⁴¹ Гатаева, К.Р. Перспективы развития депозитных операций коммерческих банков в Республике Казахстан [Текст] / К.Р. Гатаева, А.Т. Идирисова // Материалы международной научно-практической конференции «Современные исследования основных направлений гуманитарных и естественных наук» (2 марта 2017 года). – Казань, 2017. – С.21.

чалби маблағҳои озод аз ду усули муҳим, яъне нархӣ ва ғайринархӣ (фоизӣ ва ғайрифоизӣ) бештар истифода мебаранд. Бояд қайд кард, ки ин усулҳо барои бонкҳо хеле муҳим мебошанд, аммо фоизи баланди пасандозҳо метавонад ба афзоиши меъёри фоизи қарзҳо ва дигар хизматрасониҳо оварда расонад.

Бинобар ин, ба андешаи мо, бонкҳоро зарур аст, ки назар ба меъёрҳои фоизӣ ба хизматрасониҳои дигари ғайрифоизӣ таваҷҷуҳ зоҳир намоянд, зеро таблиғоти намудҳои нави пасандоз, имтиёзҳои бурднок ва монанди инҳо метавонад дар чалби маблағҳои муваққатан озоди дарозмуҳлат мусоидат намояд.

Мақсади асосии чалби маблағҳои муваққатан озоди мизочон ба бонк ин ба вучуд овардани муносибатҳои молиявӣ, таъмини иқтисодиёт бо пул, манфиатовар будани маблағҳои озод ба соҳибмулк ва баланд бардоштани вазъи иқтисодии дигар субъектҳои хоҷагидорӣ ба ҳисоб меравад. Инчунин, гуфтан зарур аст, ки дар амалияи бонкӣ татбиқи суғуртакунии маблағҳои чалбкардашуда ва кафолати онҳо, истифодаи технологияҳои муосир, таъмини суръати интернет, насби терминалҳо дар маконҳои зарурӣ ва сиёсати захиравии дуруст метавонад ба ташаккули захираҳои бонкӣ ва рушди иқтисодии сармоягузори бонкҳо мусоидат намояд.

Дар баробари ин, бонкҳо барои ташаккул додани иқтисоди молиявӣ сармоягузори худ аз роҳҳо ва механизмҳои гуногуни баҳодихии захираҳои бонкӣ истифода мебаранд. Мақсади асосии истифодаи механизмҳои баҳодихии захираҳои бонкӣ ин муайян намудани сарчашмаҳои молиявии бонк, имкониятҳои сармоягузорӣ, манбаъҳои нисбатан муҳим барои гирифтани даромад, идоракунии мақсадноки захираҳо ва монанди инҳо ба ҳисоб мераванд. Солҳои охир муаммоҳои муайян намудани ҳаҷми захираҳо, махсусан захираҳои худии бонк дар мадди назари ташкилкунандагони бонкҳо ва мақомоти танзимкунандаи онҳо қарор гирифтаанд. Чунки: «...бонкҳо бартарӣ медиҳанд, ки бо захираҳои камтарин ғайрифоизӣ худро ташкил намоянд ва аз ин ҳисоб даромадноки ва афзоиши дороиҳои худро таъмин созанд, аммо бонкҳои танзимкунанда талаб менамояд, ки бонкҳо бо захираҳои худии кифоятӣ ташкил

карда шаванд, зеро ки он бонкхоро аз хавфҳои муфлисшавӣ эмин нигоҳ медоранд»⁴². Вобаста ба ин, гуфтан мумкин аст, ки нисбат ба ақидаҳои ташкилкунандагони бонкҳо ақидаҳои танзимкунандагон ба шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ аст. Дар ҳолате ки бонкҳо захираҳои худии кифоятӣ надоранд, таваччуҳои онҳо ба ҷалби пасандозҳои аҳоли ва дигар сарчашмаҳо зиёд мегарданд ва ин метавонад боиси баланд гардидани меъёри фоизи қарзҳо ва дигар хизматрасониҳо гардад.

Дар шароити имрӯза бонкҳои ватанӣ дорои захираҳои молиявии зиёд нестанд ва аз ин рӯ, бояд ба ҷалби захираҳои иловагӣ назар намоянд. Дар амалияи бонкӣ барои муайян ва самаранок истифода бурдани захираҳои бонкӣ усулҳои гуногуни баҳодихӣ мавҷуд аст. Аз ҷумла: «...усули баҳодихии ҳаҷми захираҳои худӣ нисбат ба захираҳои ҷалбкардашуда»⁴³ яке аз механизмҳои асосии тақвияти ҳаҷми захираҳо ба шумор меравад.

Усули мазкур бо истифода аз таносуби тавозуни асосии зерин муайян карда мешавад (фор. 1.1).

$$Д = У + С \quad (1.1.)$$

ки дар ин ҷо:

Д – дороиҳои бонк:

У – уҳдадориҳои бонк (захираҳои ҷалбкардашуда);

С – сармояи бонк.

Усули мазкур нишон медиҳад, ки то кадом андоза дороиҳои бонк аз ҳисоби захираҳои худии бонк ва уҳдадориҳо ташкил карда шудаанд. Бояд қайд намуд, ки бонкҳои кишвар аз ин механизм ба таври васеъ истифода мебаранд ва бо истифода аз ин сатҳи захираҳои молиявиро муайян месозанд. Дар баробари ин, усулҳои дигари баҳодихии захираҳои худӣ, аз ҷумла: «...нишондиҳандаҳои

⁴² Оценка качества управления собственными средствами банка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://studfile.net/preview/3287616/page:4/> (дата обращения: 15.12.2022).

⁴³ Методы оценки собственного капитала банка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://studbooks.net/873449/bankovskoe_delo/metody_otsenki_sobstvennogo_kapitala_banku (дата обращения: 15.12.2022).

кифоятии сармоя, кифоятии умумии сармоя ва баҳодиҳии сифати сармоя мавҷуд аст»⁴⁴.

Нишондиҳандаҳои меъёри кифоятии сармоя ва сифати он яке аз механизмҳои асосии баҳодиҳии ҳолати воқеии захираҳои худӣ дар бонкҳо ба ҳисоб меравад. Ин нишондиҳандаи хеле муҳим ва устувори молиявии ҳар як бонк дар робита ба хавфи муфлисшавӣ мебошад. Нишондиҳандаҳои кифоятии сармоя ва сифати он дар баъзе давлатҳо тибқи санадҳои меъёрии ҳукукии қабулнамудаи ҳамон давлатҳо ва дар баъзе давлатҳои дигар бошад, мувофиқи талаботи ҷаҳонӣ (Базели 1-2) муайян карда мешавад.

Инчунин, нишондиҳандаҳои баҳодиҳии сифати захираҳои ҷалбкардашуда яке аз усулҳои дигари баҳодиҳӣ мебошад. Дар таҷриба усулҳои гуногуни баҳодиҳии захираҳои ҷалбкардашуда истифода бурда мешаванд. Аз ин рӯ, бонкҳо метавонанд ҳамчун механизми асосии таҳлил таносубҳоеро интихоб намоянд, ки таркиб ва сохтори маблағҳои ҷалбкардашударо тавсиф созанд. Таносубҳои зеринро ҳамчун заминаи таҳлилӣ барои баҳодиҳии захираҳои ҷалбкардашудаи бонкӣ истифода бурдан муҳим аст:

- таносуби устувории пасандозҳои мизочон (фор. 1.2);⁴⁵
- таносуби маблағгузориҳои беруна (байнибонкӣ) (фор. 1.3);⁴⁶
- таносуби устувории захираҳои ҷалбкардашуда (фор. 1.4);
- таносуби фарогирии захираҳои ҷалбкардашуда нисбат ба қарзҳо ва монанди инҳо (фор. 1.5).

Ҳар яки ин таносубҳо дорои формулаҳои баҳодиҳии худ мебошанд. Бонкҳои кишвар метавонанд бо истифода аз таносубҳои болозикр сатҳи захираҳои молиявии худро дуруст муайян ва сарчашмаҳои имконпазирро пайдо

⁴⁴ Показатели оценки финансовой устойчивости банка в целях признания ее достаточной для участия в системе страхования вкладов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://studfile.net/preview/1771339/page:17/> (дата обращения: 25.01.2023).

⁴⁵ Анализ обязательств банка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://vuzlit.com/185292/analiz_obyazatelstv_banka (дата обращения: 21.01.2023).

⁴⁶ Оценка оптимальности и результативности использования источников финансирования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://studopedia.net/13_51829_otsenka-optimalnosti-i-rezultativnosti-ispolzovaniya-istochnikov-finansirovaniya.html (дата обращения: 23.01.2023).

намоянд. Мақсади асосии истифодаи ин таносубҳо самаранок истифода намудани захираҳои молиявии худӣ ва ҷалбкардашуда ба ҳисоб меравад. Таносуби устувории пасандозҳои мизочон яке аз механизмҳои асосии баҳодихӣ ба ҳисоб меравад. Ба таркиби таносуби устувории пасандозҳои мизочон ҳаҷми умумии пасандозҳои шахсони воқеию ҳуқуқӣ, ки ба сифати пасандозҳо (амонатҳо) ва ё дар суратҳисобҳои бонкӣ мавҷуд аст, шомил мебошад. Бо истифода аз ин таносуб муайян кардан мумкин аст, ки чанд фоизи ҳаҷми захираҳои ҷалбкардашударо пасандозҳои аҳоли ва дигар маблағҳои шахсони ҳуқуқӣ (ба ғайр аз қарзҳои байнибонкӣ, қарзҳои мутамарказ, маблағгузориҳои буҷетӣ ва монанди инҳо) ташкил медиҳанд. Дар шароити имрӯза бо формулаи зерин ин таносуб ҳисоб карда мешавад (фор. 1.2):

$$\text{Тупм} = \frac{\text{Па}}{\text{Зч (х)}} \times 100\% \quad (1.2)$$

ки дар ин ҷо:

Тупм – таносуби устувории пасандозҳои мизочон;

Па – пасандозҳои аҳоли ва дигар маблағҳои шахсони ҳуқуқӣ (ба ғайр аз қарзҳои байнибонкӣ, қарзҳои мутамарказ, маблағгузориҳои буҷетӣ ва монанди инҳо);

Зч (х) – ҳамаи захираҳои ҷалбкардашуда.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ таносуби устувории пасандозҳои мизочон дорои меъёрҳои гуногуни тавсияшаванда мебошанд. Бояд қайд намуд, ки: «...меъёри тавсияшудаи таносуби устувории пасандозҳои мизочон дар ҳудуди $0,7 \leq \text{Тупм} \leq 0,8$ пешниҳод карда шудааст»⁴⁷. Инчунин, баъзе бонкҳои дигар: «...меъёри таносуби устувории пасандозҳои мизочонро дар ҳудуди аз 0,5 то 0,7 тавсия намудаанд»⁴⁸. Аз таҳқиқи ин таносуб бармеояд, ки меъёри таносуби устувории

⁴⁷ Оценка оптимальности и результативности использования источников финансирования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://studopedia.net/13_51829_otsenka-optimalnosti-i-rezultativnosti-ispolzovaniya-istochnikov-finansirovaniya.html (дата обращения: 11.12.2022).

⁴⁸ Обобщенная оценка финансовых ресурсов коммерческого банка с использованием аналитических коэффициентов [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

пасандозҳои мизочон барои дуруст муайян намудани ҳаҷми захираҳои чалбкардашуда, махсусан пасандозҳои аҳоли ва дигар маблағҳои шахсони ҳуқуқӣ (ба ғайр аз қарзҳои байнибанкӣ, қарзҳои мутамарказ, маблағгузориҳои буҷетӣ ва монанди инҳо) хеле муҳим мебошад. Дар ҳолате ки банкҳо захираҳои молиявии кифоятӣ надоранд, метавонанд ба воситаи ин таносуб сатҳи онҳоро муайян намоянд ва бо истифода аз механизмҳои болозикр ҳаҷми онҳоро афзоиш диҳанд. Ба андешаи мо, меъёрҳои тавсияшаванда бояд аз ҷониби банкҳои кишвар ҳангоми кам будани захираҳои худӣ ба инобат гирифта шуда, муайян карда шавад.

Аз ин рӯ, мо барои муайян намудани ҳолати воқеии меъёрҳои тавсияшаванда нишондиҳандаҳои молиявии хоси баъзе аз давлатҳои ИДМ-ро мавриди таҳлил қарор медиҳем (ҷадвали 1.3.).

Ҷадвали 1.3. Муқоиса ва таносуби устувории пасандозҳои мизочон дар банкҳои ИДМ, бо миллиард доллари ИМА / %*

Давлатҳо	Ишора*	дар интиҳои сол					
		2019	2020	2021	2022	2023	2023 / 2019
Россия	I	636,49	882,18	978,8	1167,4	1106,0	173,7
	II	1273,2	1261,2	1454,3	1756,1	1728,9	135,8
	III	50,0	69,9	67,3	66,5	64,0	128,0
Қазоқистон	I	47,77	51,51	60,18	69,05	78,33	164,0
	II	60,67	64,59	76,07	84,99	97,90	161,3
	III	78,74	79,75	79,11	81,2	80,0	101,6
Ўзбекистон	I	9,56	10,95	14,44	19,31	19,53	204,2
	II	23,30	29,38	34,57	42,51	44,85	192,5
	III	41,0	37,3	41,8	45,4	43,5	106,1
Қирғизистон	I	1,50	1,45	1,63	2,28	2,68	178,6
	II	2,97	2,95	3,65	4,69	5,73	192,9
	III	50,5	49,1	44,6	48,6	46,8	0,92
Тоҷикистон	I	0,90	1,01	0,79	1,35	1,64	182,2
	II	1,91	2,19	1,27	1,95	2,39	125,1
	III	47,1	46,1	62,2	69,2	68,6	145,6

Эзоҳ: I – пасандозҳои аҳоли ва дигар маблағҳои шахсони ҳуқуқӣ (ба ғайр аз қарзҳои байнибанкӣ, қарзҳои мутамарказ, маблағгузориҳои буҷетӣ ва монанди инҳо), бо миллиард доллари ИМА; II – ҳамаи захираҳои чалбкардашуда, бо миллиард доллари ИМА; III – таносуби устувории пасандозҳои мизочон, бо фоиз (%);

***Сарчашма:** ҳисоби муаллиф дар асоси сомонаҳои интернетӣ. URL: https://www.cbr.ru/analytics/bank_sector/develop/ (санаи мурочиат 31.07.2024), <https://nationalbank.kz/ru/news/banks-reporting/rubrics/1927> (санаи мурочиат 31.07.2024), <https://cbu.uz/upload/medialibrary/196/21vra3clkn13crckygrc08zn7qk8pzm1/Statisticheskij-byulleten-TSB-2023-god.pdf> (санаи мурочиат 31.07.2024), С.56, <https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=137&lang=RUS> (санаи мурочиат 31.07.2024). – II.2., https://www.nbt.tj/tj/statistics/statistical_bulletin.php (санаи мурочиат 31.07.2024), <https://kurs.rukivnogi.com/rossiyskiy-rubl-dollar/> (санаи мурочиат 31.07.2024).

https://studopedia.ru/21_89929_obobshchennaya-otsenka-finansovih-resursov-kommercheskogo-banka-s-ispolzovaniem-analiticheskikh-koeffitsientov.html (дата обращения: 04.02.2023).

Аз таҳлили маълумоти чадвал ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки таносуби устувории пасандозҳои мизочон дар бонкҳои ИДМ ба таври гуногун афзоиш ёфтаанд. Соли 2023 ҳаҷми захираҳои ҷалбкардашудаи бонкҳои Федератсияи Россия ба 1728,9 миллиард доллари ИМА баробар гардидааст, ки ин нисбати соли 2019 зиёда аз 1,3 маротиба афзоиш ёфтааст. Инчунин, дар ин давра ҳаҷми пасандозҳои аҳоли ва маблағҳои дигари шахсони ҳуқуқӣ мутаносибан аз 636,49 ба 1106,0 миллиард доллари ИМА омада расидааст, яъне дар ин давра зиёда аз 1,7 маротиба афзоиш ёфтааст. Бояд таъakkур дод, ки солҳои охир аз ҷониби бонкҳои Федератсияи Россия ҳаҷми пасандозҳо бештар ҷалб карда шуда истодаанд, новобаста аз он ки баъзе аз бонкҳо дар дастрасӣ ва тақсимои манбаъҳои молиявӣ, пардохтпазирӣ ва эътимоди аҳоли мушкилӣ доранд.

Дар ин асно, моро зарур аст, ки механизмҳои ташаккули ҳаҷми захираҳои ҷалбкардашуда, махсусан пасандозҳои аҳоли ва дигар маблағҳои шахсони ҳуқуқиро (ба ғайр аз қарзҳои байнибонкӣ, қарзҳои мутамарказ, маблағгузориҳои буҷетӣ ва монанди инҳо) ошкор ва мавриди таҳқиқ қарор диҳем. Вобаста ба ин, О.С. Мочалина ва В.И. Шумейко қайд мекунанд, ки: «...бисёре аз бонкҳо як қатор маҳсулоти амонатиро пешниҳод ва барномаҳои гуногуни имтиёзнокро эҷод мекунанд, ки то пасандозҳои аҳолиро ҷалб намоянд»⁴⁹. Аз таҳқиқи ин гуфтаҳо бармеояд, ки бонкҳо барои ҷалби маблағҳои озодаи субъектҳои хоҷагидорӣ ба кушодани суратҳисоби амонатӣ ва ҳифзи маблағҳои онҳо аз таваррум бештар диққат медиҳанд. Инчунин, бонкҳо ба субъектҳои пасандозгузори калон имкон медиҳанд, ки дар раванди сармоягузориҳои бонкҳо иштирок намуда, субъектҳои сармояталабро интихоб намоянд. Бояд қайд намуд, ки айни замон мубориза барои ҷалби маблағҳои муваққатан озодаи субъектҳои хоҷагидорӣ амал намуда истодааст ва вобаста ба

⁴⁹ Рынок банковских вкладов России: тенденции, причины колебания процентных ставок [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/rynok-bankovskih-vkladov-rossii-tendentsii-prichiny-kolebaniya-protsentnyh-stavok> (дата обращения: 02.12.2024).

он, баъзе бонкҳо ба тағйир додани меъёри фоизӣ, чорӣ намудани қоидаву тартиботи нав ва монанди инҳо машғул мебошанд.

Аз ин рӯ, ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки бонкҳои Федератсияи Россия аз механизмҳои нисбатан беҳтар, аз ҷумла ҷалби пасандозҳо тариқи кушодани суратҳисобҳо, таъмини ҳифзи манфиатҳои пасандозгуздорон, имкони иштироки пасандозгуздорон дар раванди пешниҳоди маблағҳои онҳо ба сармоягузорӣ ва монанди инҳо истифода бурда истодаанд. Таҳлил ва татбиқи қоидаву тартиботи нав, имтиёзҳои бурднок ва монанди инҳо ба шароити имрӯзаи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ аст ва бояд бонкҳое, ки захираҳои молиявии кифоятӣ надоранд, аз чунин механизмҳо ба таври васеъ истифода баранд.

Инчунин, усулҳо ва механизмҳои ҷалби маблағҳои муваққатан озоди аҳоли аз ҷониби бонкҳои Ҷумҳурии Қазоқистон хеле хуб ба роҳ монда шудааст. Дар давраи таҳлилӣ таносуби устувории пасандозҳои мизочон мутаносибан аз 78,7 то ба 81,2 фоиз баробар гардидааст, яъне гуфтан бамаврид аст, ки ҳаҷми маблағҳои озоди аҳолиро бонкҳои Ҷумҳурии Қазоқистон бештар ҷалб намудаанд, ки ин як заминаи хуб барои низоми бонкии онҳо мебошад. Бояд қайд намуд, ки бонки марказии Ҷумҳурии Қазоқистон барои устувор ва рақобатнок намудани бонкҳо бештар кӯшиш намуда истодааст. Бонкҳое, ки дар ҳолати рӯ ба муфлисшавӣ қарор доранд, аз ҷониби бонки миллии бо дарёфт намудани сармоягузориҳои нав фаъолияти онҳоро таҳким мебахшанд.

Таҳқиқ ва татбиқи ин механизм барои бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле муҳим мебошад, зеро солҳои охир баъзе аз бонкҳои кишвар бинобар сабабҳои гуногун муфлис ва ё ҳамчун гардиданд. Аз ин рӯ, аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон ба бонкҳое, ки дар ҳолати начандон хуби пардохтпазирӣ қарор доранд, то барқарор гардидани фаъолияти муътадили онҳо сармоягузорӣ карда шавад, мувофиқи мақсад аст. Татбиқи чунин механизмҳо барои рушди фаъолияти сармоягузориҳои кишвар ва зиёд намудани боварии аҳоли ба низоми бонкӣ хеле муҳим мебошад. Ҳаҷми захираҳои ҷалбкардашудаи бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023 ба 1,6 миллиард доллари ИМА баробар

гардидааст, ки ин нисбати 2019 зиёда аз 1,8 маротиба афзоиш ёфтааст. Айни замон бонкҳои кишвар барои ҷалби бештари маблағҳои муваққатан озоди аҳолии кӯшиш намуда истодаанд, ки ба нишондиҳандаҳои нисбатан беҳтар ноил гарданд. Бояд қайд намуд, ки ҳаҷми пасандозҳои ҷалбнамудаи бонкҳо дар соли 2023 зиёда аз 68 фоизи ҳаҷми захираҳои ҷалбкардашударо ташкил доданд, ки ин нисбати соли 2019, 1,4 маротиба зиёд мебошад.

Бояд таъakkур дод, ки бонкҳои кишвар дар солҳои охир аз усулҳо ва механизмҳои нисбатан мувофиқ барои ҷалби маблағҳои озоди аҳолии ва баҳодихии онҳо истифода бурда истодаанд, ки онҳо боиси ташаккулёбии ҳаҷми захираҳои бонкӣ ва рушди иқтисодии молиявӣ сармоягузориҳо гардидаанд. Ба андешаи мо, татбиқ ва истифодаи механизмҳои самараноки ҷалби маблағҳои муваққатан озоди аҳолии, ки аз ҷониби бонкҳои Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Қазоқистон мавриди истифода қарор гирифтаанд, ба шароити имрӯзаи кишвар мувофиқ мебошад. Аз ин рӯ, бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии молиявии мамлакатро зарур аст, ки аз усулҳо, роҳҳо ва механизмҳои бонкҳои пешрафтаи ҷаҳон, ки ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқанд, истифода намоянд.

Инчунин, бонкҳо метавонанд барои баҳодихии ҳаҷми захираҳои ҷалбкардашуда аз таносубҳо ва механизмҳои дигар истифода баранд, ки истифода ва татбиқи ин механизмҳо дар шароити имрӯза барои бонкҳо хеле зарур мебошад. Таносуби маблағгузориҳои беруна (байнибонкӣ) низ дар таҷрибаи ҷаҳонии бонкӣ яке аз механизмҳои баҳодихии ҳаҷми захираҳои ҷалбкардашудаи дигар ба ҳисоб меравад. Ин таносуб дар заминаи формулаҳои гуногун ҳисоб карда мешавад. Яке аз формулаҳои маъмултарин, ки бештари бонкҳо аз онҳо истифода мебаранд, ин таносуби маблағгузориҳои беруна мебошад (фор. 1.3).

$$T_{mb} = \frac{M_b}{Z_q(x)} \times 100\% \quad (1.3)$$

ки дар ин ҷо:

T_{mb} – таносуби маблағгузориҳои беруна (байнибонкӣ);

Мб – маблағгузориҳои байнибонкӣ (бақияи маблағҳои дар суратҳисобҳои муросилотии «ЛОРО» ва «НОСТРО» қарордошта, инчунин қарзҳои мутамаркази бонки миллий);

Зч (х) – ҳамаи захираҳои ҷалбкардашуда.

Бо истифода аз таносуби мазкур муайян намудан мумкин аст, ки чанд фоизи ҳаҷми умумии маблағҳои ҷалбкардашударо маблағгузориҳои байнибонкӣ ташкил медиҳанд. Дар шароити имрӯза: «...барои бонкҳои фаъолиятшон миёна ин таносуб дар ҳудуди - 0,2... + 0,2 бояд қарор дошта бошад»⁵⁰. Гуфтан бамаврид аст, ки бонкҳо вобаста ба сиёсати пулиро қарзӣ метавонанд аз меъёрҳои дигар истифода баранд, аммо ин таносуб набояд сатҳи нисбатан баланд дошта бошад, зеро мақсади асосии бонкҳо ин гирифтани фоида ва таъмини рушди устувори иқтисодӣ мебошад, яъне дар ҳолати пешниҳоди ҳаҷми бештари қарзҳои байнибонкӣ ҳаҷми даромади бонкҳо кам мегардад, ки дар натиҷа ба сатҳи пардохтпазирии бонкҳо таъсири манфӣ мерасонад.

Бинобар ин, Бонки миллии Тоҷикистонро зарур аст, ки доир ба қарзҳои байнибонкӣ ва қарзҳои мутамарказ як ҳудуди (фоизи) муайяно татбиқ намояд. Дар ҳолате ки бонк қарзро ба дигар бонкҳо бо даромади начандон зиёд пешниҳод менамояд, ба рушди фаъолияти онҳо монеа гардида метавонад. Бо мақсади мукамалсозии низоми қарзӣ назорати доимии самаранок ва дастрасии иттилоот доир ба қарзҳо бояд ҳамеша дар зери назорати бонкҳо қарор дошта бошанд. Татбиқ ва такмили чунин низомҳои рушди қарзӣ метавонад ба самаранок идора ва истифода бурдани қарзҳо мусоидат намояд.

Инчунин, дар фаъолияти низоми бонкҳои хориҷӣ бонкҳо барои баҳодихии захираҳои ҷалбкардашуда аз таносуби устувори захираҳои ҷалбкардашуда истифода мебаранд. Формулаи зерин яке аз маъмултарин механизми баҳодихии захираҳои ҷалбкардашуда ба ҳисоб меравад (фор. 1.4).

⁵⁰ Оценка пассивов банка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://studbooks.net/776624/bankovskoe_delo/otsenka_passivov_bank (дата обращения: 13.12.2022).

$$Tuзч = \frac{Зч(х) - Ад}{Зч(х)} \times 100\% \quad (1.4.)$$

ки дар ин ҷо:

Tузч – таносуби устувории захираҳои ҷалбкардашуда;

Ад – амонатҳои дархостшаванда;

Зч (х) – ҳамаи захираҳои ҷалбкардашуда.

Бо истифода аз таносуби мазкур бонкҳо муайян менамоянд, ки то кадом андоза ҳаҷми захираҳои ҷалбкардашудаи онҳо устуворанд, яъне дар бештари мавридҳо ҳамон пасандозҳо ва дигар захираҳое, ки муҳлати онҳо зиёда аз як сол мебошанд, ба сифати захираҳои ҷалбкардашудаи устувор истифода бурда мешаванд. Дар амалияи бонкӣ ин таносуб дорои меъёрҳои муайян мебошад, ки: «...меъёри тавсияшудаи таносуби мазкур дар ҳудуди $0,6 \leq Tuзч \leq 0,8$ бояд қарор дошта бошад»⁵¹. Инчунин, дигар муҳаққиқон низ пешниҳод мекунанд, ки таносуби мазкур метавонад дар ҳудуди дигар низ қарор гирад. Аз ин таҳқиқот бармеояд, ки ҳаҷми захираҳои ҷалбкардашуда, ки бо муҳлати дароз дар ихтиёри бонкҳо қарор мегиранд, барои бонкҳо хеле хуб мебошад. Бонкҳо ин маблағҳои дарозмуҳлати ҷалбкардашударо метавонанд ба самтҳои афзалиятноки кишвар самаранок сармоягузорӣ намоянд.

Таҳлили ин таносуб нишон медиҳад, ки ҳаҷми пасандозҳо ва дигар захираҳои ҷалбкардашуда бояд бештар ба муҳлати дароз ҷалб карда шаванд, зеро дар ҳолати тақсимои ин маблағҳо ба дигар самтҳо ба муҳлати кӯтоҳ манфиатнок нест. Бинобар ин, бонкҳоро зарур аст, ки пеш аз ҳама, ба муҳлати пасандозҳо аҳамияти хосса зоҳир намоянд. Бештари бонкҳо бо истифода аз маблағҳои ҷалбкардашуда фаъолияти ҳудро такмил медиҳанд.

Дар маҷмӯъ, чунин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки айни замон сарчашмаи асосии маблағҳои ба сармоягузорӣ равонашавандаи бонкҳо ин маблағҳои ҷалбкардашудаи муҳлаташон зиёда аз як сол мебошад. Аз ин рӯ, бонкҳои кишварро зарур аст, ки ба муҳлати пасандозҳо, фоизи он, имтиёзҳои

⁵¹ Оценка оптимальности и результативности использования источников финансирования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://studopedia.net/13_51829_otsenka-optimalnosti-i-rezultativnosti-ispolzovaniya-istochnikov-finansirovaniya.html (дата обращения: 23.01.2023).

бурднок, таблиғи намудҳои нави пасандоз, бехатарӣ ва суғуртакунии маблағҳои чалбкардашуда ва монанди инҳо бештар таваҷҷуҳ зоҳир намоянд ва татбиқи онҳоро зерин назорати доимӣ қарор диҳанд.

Дар баробари таносубҳо ва механизмҳои болозир, идоракунӣ ва истифодаи самараноки маблағҳои чалбкардашуда яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Барои пешниҳоди маблағ аз ҷониби бонкҳо ба дигар субъектҳои хоҷагидорӣ таносубҳо ва меъёрҳои гуногун вучуд доранд, ки бонкҳо метавонанд барои рушди устувори фаъолияти худ аз онҳо истифода баранд. Дар таҷрибаи бонкӣ таносуби фарогирии захираҳои чалбкардашуда нисбат ба қарзҳо яке аз механизмҳои асосӣ барои баҳодиҳии сатҳи сифати захираҳои бонкии истифодашаванда ба шумор меравад (фор. 1.5).

$$Тфзқ\ зқ = \frac{Сқ}{Зқ (х)} \times 100\% \quad (1.5)$$

ки дар ин ҷо:

Тфзқ зқ – Таносуби фарогирии захираҳои қарзӣ нисбат ба захираҳои чалбкардашуда;

Сқ – сандуқи қарзӣ

Зқ (х) – ҳамаи захираҳои чалбкардашуда.

Бо истифода аз таносуби мазкур муайян намудан мумкин аст, ки то кадом андоза ҳаҷми захираҳои чалбкардашуда аз ҷониби бонкҳо ба дигар самтҳои афзалиятнок ба сифати қарз пешбинӣ карда шудааст. Дар низоми бонкӣ ин таносуб дорои ҳудуди муайян мебошад. Асосан: «...меъёри тавсияшаванда дар ҳудуди $0,7 \leq Тфзқ \leq 1,2$ бояд қарор дошта бошад»⁵². Инчунин, пешниҳод гардидааст, ки: «...агар таносуб баробар ба 1,0 бошад, пас бонк дар сатҳи безарарӣ фаъолият менамояд»⁵³.

⁵² Диагностика финансового состояния коммерческого банка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/47005/1/978-5-7996-1943-5_2017.pdf (дата обращения: 14.12.2022). – С.56.

⁵³ О чем может рассказать коэффициент покрытия долга денежными потоками [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://targetbank.ru/pokazateli/lcr-koefficient-pokrytiya-dolga/> (дата обращения: 14.12.2023).

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки ҳаҷми қарзҳо бояд ба ҳаҷми захираҳои ҷалбкардашуда баробар бошад, яъне ҳаҷми қарзҳои бонкӣ набояд аз 70 фоизи ҳаҷми захираҳои ҷалбкардашуда кам бошад. Ин метавонад ба сатҳи пардохтпазирии бонкҳо таъсири манфӣ расонад, ки дар натиҷа боварии аҳоли ба низоми бонкӣ коҳиш меёбад.

Ҳамин тариқ, аз таҳқиқи ҳамаҷонибаи нишондиҳандаҳо ва механизмҳои тақвияти захираҳои бонкӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дар шароити имрӯза татбиқ ва такмил додани роҳҳо ва механизмҳои болозикр хеле муҳим мебошад, зеро аз таҳқиқи фаъолияти бонкҳои пешрафта маълум гардид, ки бештари бонкҳои низомсозии давлатҳои ҷаҳон аз механизмҳои болозикр ва зерин бештар истифода намудаанд ва татбиқи ин механизмҳо барои бонкҳои кишвар ба мақсад мувофиқ аст:

- истифодаи усулҳои муносири ғайрифоишӣ барои ҷалби маблағҳои муваққатан озод;
- суғуртакунии ва бозгардиши маблағҳои пасандозгардида;
- такмили низоми хизматрасониҳои бонкӣ;
- истифодаи самараноки технологияҳои нави рақамӣ;
- ҷалби маблағҳои муваққатан озод ба муҳлати зиёд бо роҳи пешниҳоди имтиёзҳо;
- муайян намудани ҳудуди ҳаҷми қарзҳо нисбат ба пасандозҳо;
- истифода ва татбиқи механизмҳои баҳодихии захираҳои бонкӣ ва монанди инҳо.

БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ МУОСИРИ ТАШАККУЛ ВА БАҲОДИҲИИ ЗАХИРАҲОИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

2.1. Ҳолати муосири захираҳо ва нақши бонкҳо дар ташаккули иқтисоди молиявӣ сармоягузори мамлакат

Бонкҳо дар рушди устувори иқтисодиёти иҷтимоӣ, сиёсӣ ва дигар муносибатҳои молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ нақши калидӣ доранд. Вобаста ба ин, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар кишварҳои рӯ ба тараққӣ рушди низоми бонкӣ як ҷузъи муҳимми ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум мебошад. Дар баробари ин, зарурати тақвияти низоми бонкӣ, тақмили идоракунии ва танзими он, баланд бардоштани саводнокӣ ва маърифати молиявии аҳоли пеш меояд, то ки бештар иқтисодии захираҳои бонкӣ зиёд ҷалб гарданд ва дар ин ҳолия рушди устувори иқтисоди миллӣ таъмин гардад. Бонкҳо дар рушди устувори иқтисодӣ тавассути пешниҳоди маблағҳои озод ба шахсони воқеӣ ҳуқуқӣ метавонанд таъсир расонанд.

Бояд қайд намуд, ки бонкҳо ҳамчун миёнарав байни амонатгуздорон ва қарзгирандагону сармоягуздорон амал карда, барои ба таври муассир баробар кардани фарқияти вақт ва миқдос дар ниёзҳои сармоя кумак мерасонанд. Инчунин, ба ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ тавассути пешниҳоди қарзҳо барои мақсадҳои гуногун, аз рушди тижорати хурд то дастгирии лоиҳаҳои бузурги сармоягузорӣ кумак менамоянд. Тавассути захираҳои бонкӣ иқтисодиёт тақони заруриро барои рушди устувор ва тақмили инфрасохтор ба даст меорад, ки ба афзоиши ҳосилнокӣ ва рақобатпазирӣ дар арсаи ҷаҳонӣ мусоидат менамояд.

Илова бар ин, захираҳои бонкӣ ҳамчун заминаи асосӣ барои рушди бозорҳои молиявӣ хизмат намуда, пардохтпазиро устувориро дар ин самт таъмин менамоянд. Айни замон бонкҳо дар ҷалби захираҳо ва тақсими онҳо дар самтҳои гуногуни иқтисоди миллӣ, пешбурду татбиқи фаъолияти ба инноватсия марбут, маблағгузориҳои лоиҳаҳои хурду миёна, ташкили корхонаҳо,

ки ба рушди устувори иқтисодӣ ва беҳтар гардидани сатҳу сифати зиндагӣ мусоидат менамоянд, нақши муҳим доранд. Ҳамин тариқ, захираҳои бонкӣ на танҳо ба ташаққули иқтисодии сармоягузорӣ мусоидат менамоянд, балки қисми асосии рушди низоми иқтисодии давлатҳо ба шумор мераванд. Аз ин рӯ, иқтисодии қарзӣ ва сармоягузори низоми бонкӣ омили муҳимтарини суръат бахшидан ба рушди субъектҳои хоҷагидорӣ ва ҳавасмандгардонии талаботи истеъмолкунандагон равона карда хоҳад шуд. Айни замон ҷалб намудани захираҳо барои сармоягузорӣ ҳам тавассути низоми бонкӣ бо истифода аз механизмҳои қарзӣ ва ҳам бевосита дар бозорҳои сармоя амалӣ карда мешавад. Мавриди зикр аст, ки захираҳои сармоягузори бонкҳо як қисми муайяни дороиҳои молиявиро (махсусан, пасандозҳои ҷалбкардашудаи муҳлатнок ва қисман сармояи худиро) ташкил дода, онҳо барои рушди иқтисодиёт ва қонеъ гардонидани талаботи мизочон истифода мешаванд.

Аз навиштаҳои боло бармеояд, ки нақш ва мақоми захираҳои бонкӣ дар таъмини иқтисодии молиявӣ сармоягузорӣ барои рушди устувори иқтисодӣ хеле муҳим аст. Бояд қайд намуд, ки захираҳои бонкӣ дар бештари мавридҳо ба воситаи пешниҳоди қарзҳо ва сармоягузориҳо ба дигар субъектҳои хоҷагидорӣ амалӣ карда мешаванд. Аввалан, бонкҳо ҳамчун миёнарави асосӣ байни онҳое, ки дорои захираҳои молиявии зиёдатӣ (амонатгуздорон ва сармоягуздорон) ва онҳое, ки барои рушди соҳибдорӣ ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба захираҳои озоди молиявӣ эҳтиёҷ доранд (соҳибдорон, ширкатҳо, ташкилотҳои давлатӣ), ба сифати сармоягузор баромад мекунанд. Дуюм, захираҳои бонкӣ ба баланд бардоштани самаранокии истифодаи сармоя тавассути пешниҳоди қарзҳо бо шартҳои гуногун (бо дарназардошти шартҳо ва ғоизҳо) пешниҳод мешаванд, ки ҳам корхонаҳои хурду миёна ва ҳам бузургро барои сармоягузорӣ ба иқтисодҳои нави истеҳсолӣ, навоариҳои технологӣ ва инфрасохтор ҳавасманд месозанд. Инчунин, меъёри ғоизи қарзҳо ва сармоягузориҳо ба рушду даромаднокии онҳо таъсири манфӣ расонида метавонад. Дар чунин мавридҳо бонкҳо суботи молиявӣ ва устувори муҳити сармоягузори тавассути таъмини дастрасӣ ба пардохтпазирӣ, ба даст овардани эътимоди сармоягуздорон ва ҷалби сармояи хориҷӣ ба кишвар дар давраи ноустувори иқтисодӣ, метавонанд таъмин намоянд.

Ҳамин тариқ, бонкҳо на танҳо хусусияти миёнаравии молиявӣ, инчунин воситаи муҳимтарини афзоиши иқтисодии сармоягузори кишвар ҳангоми пешниҳоди амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ ба шумор мераванд. Аз ин рӯ, ҷалб ва ташаккули захираҳои бонкӣ яке аз механизмҳои асосии бонкҳо буда, дар заминаи устувории фаъолияти онҳо дар кишвар ба ин низом баҳои мусбӣ додан мумкин аст.

Бояд таъakkур дод, ки дар солҳои охир низоми бонкӣ дар мамлакат нисбатан устувор гардида истодааст ва қодир ба таъмини қарздиҳии доимии самти воқеии иқтисоди миллӣ мебошад. Айни замон яке аз масъалаҳои муҳимми давлат ва ташкилотҳои қарзии молиявӣ ин низоми маблағгузорӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даҳсолаи охир ба устуворӣ ва рақобатпазирии низоми бонкӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда истодааст. Аз ин рӯ, дар барномаву стратегияҳои давлатӣ ва бонкӣ, махсусан дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, рушду инкишофи бозори молиявӣ, аз ҷумла самти бонкию қарзӣ, яке аз самтҳои асосии ин стратегия ба ҳисоб меравад. Яке аз марҳилаҳои асосии ин самт такмил ва сафарбар намудани захираҳои молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ, бонкҳо ва шарикони рушди онҳо ба иқтисодиёти мамлакат ба шумор меравад. Иқтисодии такмили пасандозҳо ва механизмҳои табдилдиҳии онҳо ба сармоягузорӣ ва қарзҳои бонкӣ мавриди истифодаи самаранок қарор надоранд.

Бинобар ин, моро зарур аст, ки сохтори низоми бонкӣ, нишондиҳандаҳои молиявӣ ва омилҳои таъсиррасон ба онҳоро мавриди таҳқиқ қарор диҳем. Сохтори низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дузинагӣ буда, дар зинаи аввал Бонки миллии Тоҷикистон, ки бонки эмиссионӣ ба ҳисоб меравад, ҳамзамон, танзим ва назорати дигар ташкилотҳои қарзиро ба уҳда дорад, қарор гирифтааст. Дар зинаи дуюм бошад, дигар ташкилотҳои қарзӣ қарор доранд. Ташкилотҳои қарзӣ дар навбати худ ба бонкҳо, ташкилотҳои амонатии қарзии хурд, ташкилотҳои қарзии хурд ва фонди қарзии хурд ҷудо карда шудаанд. Ҳолати муносири сохтори низоми бонкии кишвар дар ҷадвали 2.1 инъикос ёфтааст.

Ҷадвали 2.1. Сохтори низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2016-2023, бо адад*

Нишондиҳандаҳо	Солҳо								2023 / 2016 (бо %)
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Низоми бонкӣ	105	85	80	76	70	64	65	64	60,9
Ташкилотҳои қарзӣ	104	84	79	75	69	63	64	63	60,0
Воҳидҳои сохторӣ	1765	1670	1677	1828	1837	1751	1758	1789	103,4
Шумораи бонкҳо									
Ҳамагӣ, аз ҷумла:	18	17	17	17	19	14	15	15	83,3
-бонки давлатӣ	1	1	1	1	2	2	2	2	200
-бонки ғайридавлатӣ, аз ҷумла:	17	16	16	16	17	12	13	13	76,5
+ бонки исломӣ	0	0	0	1	1	1	1	1	100
+ филиалҳои бонкҳои хориҷӣ	1	1	1	1	1	1	1	1	100
Шумораи ташкилотҳои маблағгузори хурд									
Ҳамагӣ, аз ҷумла:	86	67	62	58	50	49	48	47	54,6
-Ташкилотҳои амонатии қарзии хурд	38	27	25	22	18	18	19	19	50
-Ташкилотҳои қарзии хурд	14	7	6	6	5	4	3	3	21,4
-Фондҳои қарзии хурд	34	33	31	30	27	27	26	25	73,5
Шумораи воҳидҳои сохтори бонкҳо									
Ҳамагӣ, аз ҷумла:	1502	1342	1305	1473	1493	1398	1412	1449	96,5
-филиалҳои бонкҳо	351	266	250	247	252	194	207	224	63,8
-марказҳои хизматрасонии бонкӣ	1151	1076	1050	1226	1241	1204	1205	1225	106,4
Нуқтаҳои хизматрасонии ҳазинавӣ	0	0	5	0	0	0	0	0	-
Шумораи воҳидҳои сохтори ТАҚХ									
Ҳамагӣ, аз ҷумла:	263	328	372	355	344	353	346	340	129,3
-шумораи филиалҳо	0	77	82	81	84	84	84	87	-
-марказҳои хизматрасонӣ	263	251	286	274	260	269	262	253	96,2
Нуқтаҳои хизматрасонии ҳазинавӣ	0	0	4	0	0	0	0	0	-

*Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар заминаи Бюллетени омили бонкӣ. – 2016. – №12 (257). – 84-87, 2017. – №12 (269). – 84-87, 2018. – №12 (281). – С.74-76, 2019. – №12 (293). – С.80-83, 2020. – №12 (305). – С.78-82, 2021. – №12 (316). – С.18-21, 2022. – №12 (329). – С.19-22, 2023. – №12 (341). – С.19-22.

Тибқи маълумоти омории Бонки миллии Тоҷикистон дар мамлакат, дар соли 2016, 104 адад ташкилотҳои қарзӣ, аз ҷумла 18 адад бонк, 1 адад филиали бонки хориҷӣ ва 86 адад ташкилотҳои маблағгузори хурд фаъолият менамуданд. Дар баробари ин, бонкҳо ва дигар ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд дорои филиалҳо ва марказҳои хизматрасонӣ мебошанд, ки дар солҳои 2016-2023 дар онҳо тағйироти гуногун ба вуҷуд омадаанд. Таҳлили нишондиҳандаҳои ҷадвали 2.1 инъикосгари он мебошад, ки ба ҳолати 31 декабри соли 2023 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 63 адад ташкилотҳои қарзии молиявӣ, аз ҷумла 14 адад бонки анъанавӣ, 2 адад бонки давлатӣ, 1 адад бонки исломӣ, 19 адад ташкилотҳои амонатии қарзии хурд, 3 адад ташкилотҳои қарзии хурд ва 25 адад фондҳои қарзии хурд фаъолият намуда истодаанд.

Қайд намудан ба мақсад мувофиқ аст, ки танҳо дар муҳлати як сол, яъне аз 31 декабри соли 2022 то 31 декабри соли 2023, ба 1 адад ташкилоти амонатии қарзии хурд - ҶДММ ТАҚХ «Баракат молия» иҷозатнома дода шуд. Дар баробари ин, иҷозатномаҳои Ҷамъияти дорои масъулиятш маҳдуди Ташкилоти амонатии қарзии хурди «Тамвил» ва Фонди қарзии хурди «Роҳнамо» аз эътибор соқит доништа шуданд. Дар баробари ин, соли 2023 намоёндагии 1 бонки хориҷӣ (ҶСММ «Бонки кишоварзии Чин») дар кишвар фаъолият менамояд.

Инчунин, дар давраи таҳлилӣ (солҳои 2016-2023) шумораи ташкилотҳои амонатии қарзии хурд дар сатҳи 50 фоиз кам гардидаанд, зеро қариб ҳамасола баъзе аз ташкилотҳои маблағгузори хурд бо сабабҳои риоя накардани талаботҳои сиёсати пулию қарзии Бонки миллии Тоҷикистон ва ё аз даст додани ҳолати пардохтпазирии худ муфлис гардида истодаанд. Исботи ин гуфтаҳост, ки дар муҳлати як сол, яъне аз 31 декабри соли 2020 то 31 декабри соли 2021 иҷозатномаи 2 адад ташкилотҳои маблағгузори хурд дар кишвар (ҶДММ ТҚХ «Мадина ва ҳамкорон» ва ҶСП ТАҚХ «СМТ-Сармоя») аз эътибор соқит карда шудаанд. Вобаста ба ин, гуфтан бамаврид аст, ки чунин ҳолатҳо барои ба даст овардани боварии аҳоли ва устувор нигоҳ доштани низоми босуботи бонкӣ монеа мегардад.

Бояд тазаккур дод, ки шумораи ташкилотҳои қарзии хурд дар ин давра дар сатҳи 78,6 фоиз ва шумораи фондҳои қарзии хурд дар сатҳи 26,5 фоиз кам гардидаанд. Дар робита ба воҳидҳои сохтории ташкилотҳои амонатии қарзии хурд, гуфтан мумкин аст, ки дар солҳои 2016-2023 тағйироти зиёд ба вуҷуд омадааст, аз ҷумла шумораи воҳидҳои сохтории ташкилотҳои амонатии қарзии хурд 29,3 фоиз батадриҷ афзоиш ёфтааст. Аз таҳлилҳо мушоҳида гардид, ки дар соли 2016 филиалҳои ташкилотҳои амонатии қарзии хурд ба қайд гирифта нашудааст ва баъдан, шуруъ аз соли 2017, шумораи филиалҳои ТАҚХ ташкил карда шуданд, ки дар интиҳои сол 77 адад ба қайд гирифта шуд.

Ташкили филиалҳои ТАҚХ то даврони рушди низоми технологияҳои нав хеле муҳим буд, аммо айни замон ин боиси хароҷоти хеле зиёд мебошад. Бояд тазаккур дод, ки шумораи нуқтаҳои интиқоли пул ва нуқтаҳои мубодилаи асъор аз соли 2016 то имрӯз ба сифр баробар гардидааст. Нуқтаҳои мубодилаи асъорро тибқи қарори раёсати Бонки миллии Тоҷикистон дар тобеияти ташкилотҳои қарзӣ вогузор намудаанд, чунки яке аз омилҳои асосии беқурб гардидани пули миллий, ин ғаёлияти ноустувори нуқтаҳои мубодилаи асъори инфиродӣ ба шумор мерафт.

Омили дигаре, ки ба рушду инкишофи захираҳои бонкӣ ва истифодаи онҳо дар кишвар мусоидат менамояд, ин ғаёлияти босамари бонкҳо маҳсуб меёбад. Дар давраи таҳлилӣ (2016-2023) шумораи бонкҳо аз 18 адад то ба 15 адад, ё дар сатҳи 16,7 фоиз коҳиш ёфтаанд. Тамоюли камшавии шумораи бонкҳо дар солҳои 2016-2023-ро таҳлил намуда, ба чунин хулоса омадем, ки дар кишвар омилҳои зерин боиси коҳиши бонкҳо гардидаанд:

- ғайрмақсаднок истифода намудани захираҳои бонкӣ;
- риоя накардани меъёрҳои сиёсати пулию қарзӣ;
- ба рақобатпазирӣ ҷавобгӯ набудан;
- тоза кардани бонкҳои ноустувор;
- дар муҳлати муқарраргардида пардохт накардани уҳдадорихо;
- ҷой доштани омилҳои коррупсионӣ, хангоми пешниҳоди қарзҳо;

- пурра пардохт нагардидани ҳаҷми пасандозҳои ҷалбкардашуда аз ҷониби Хазионаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ;
- нисбат паст будани боварии аҳоли ба низоми бонкӣ.

Инчунин, омилҳои зерин, аз ҷумла низоми хизматрасониҳои рақамӣ, шумораи ками терминалҳо, посттерминалҳо ва дигар хизматрасониҳои молиявии бурднок боиси муфлисшавӣ ва ҳамчояшавии бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ гардидаанд. Вобаста ба ин, Ш.Қ. Хайрзода чунин қайд менамояд: «... бисёре аз ин ташкилотҳои барҳам додашуда ё ба талаботи микропруденсиалии танзимгар оид ба кифояти сармоя ҷавобгӯ набуданд ва ё дар баробари таҳдидҳои рақобати байнибонкӣ истодагарӣ карда натавонистанд»⁵⁴. Аз ин андеша маълум кардан мумкин аст, ки баъзе аз бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии молиявӣ фаъолияти начандон устуворро соҳибанд. Чунки: «... дар давраи аз 31 декабри соли 2020 то 31 декабри соли 2021 ба 1 адад ташкилоти амонатии қарзии хурд (ҚДММ ТАҚХ “Пайванд Гурӯҳ”) иҷозатнома дода шуда, иҷозатномаи 5 адад бонк (ҚСП “Бонки Осиё”, ҚСК “Агроинвестбонк”, ҚСК “Тоҷиксодиротбонк”, ҚСП “Бонки фаръии БМП Покистон дар Тоҷикистон” ва ҚСП “Кафолатбонк”) ва 2 адад ташкилоти маблағгузории хурд (ҚДММ ТҚХ “Мадина ва ҳамкорон” ва ҚСП ТАҚХ “СМТ-Сармоя”) бозхонд карда шуд»⁵⁵.

Аз таҳқиқи ин маълумот бармеояд, ки омилҳои муфлисшавӣ ва ё ҳамчояшавии бонкҳо аз ҳисоби омилҳои болозикр ва омилҳои дигари субъективӣ ба вуҷуд омадаанд. Бинобар ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Бонки миллии Тоҷикистонро зарур аст, ки ба муфлисшавӣ ва ё ҳамчояшавии бонкҳо монеа гарданд ва фаъолияти муътадили онҳоро таъмин намоянд.

Дар баробари мушкилоти болозикр, айни замон бонкҳои дигари амалкунандаи кишвар барои рушди фаъолияти худ ва ҷалби боварии мизочон

⁵⁴ Хайрзода, Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботи молиявӣ (назария, методология, амалия) [Матн]: дис. ... доктори илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10 / Хайрзода Шукрулло Қурбоналӣ. – Душанбе, 2021. – С.187.

⁵⁵ Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба санаи 31 декабри соли 2021 [Манбаи электронӣ]. – Режим доступа: https://nbt.tj/upload/iblock/294/Низоми%20бонки_2021.12%20-TJ.pdf (санаи муроҷиат: 28.12.2022). – С.4-6.

аз технологияҳои муосир истифода намуда истодаанд, ки такмили ин самт бо роҳи ҷорӣ намудани механизмҳои дақиқ хеле муҳим мебошад, зеро солҳои охир теъдоди зиёди шаҳрвандони кишвар аз қорҳои пардохтӣ ва замимаҳои мобилӣ истифода мебаранд, ки рӯз то рӯз шумораи онҳо зиёд гардида истодаанд. Аз ин рӯ, бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ хизматрасониҳои фосилавиро дар заминаи барномаҳои мобилӣ ташкил намуда истодаанд. Бояд қайд намуд, ки бештари ин барномаҳо тариқи ҳамёнҳои электронӣ фаъолият менамоянд, ки ин ба пардохтҳои андозӣ ва ғайриандозӣ монеа гардида метавонанд. Бинобар ин, бояд ҳамаи пардохтҳо зерин назорати мақомоти андоз қарор дода шаванд.

Таҳлилҳо бозгӯи он мебошанд, ки айни замон бонкҳо аз хизматрасониҳои фосилавӣ ва барномаҳои бонки мобилӣ бештар истифода намуда истодаанд, ки ин дар оянда ҳангоми танзими низомии пардохтҳои электронӣ мусоидат карда метавонад. Вобаста ба ин, бояд қайд намуд, ки дар солҳои охир бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ аз қушодани филиалҳо ва марказҳои хизматрасонӣ даст кашида истодаанд, зеро қушодан ва пешбури филиалҳо ва марказҳои хизматрасонӣ аз бонкҳо хароҷоти иловагӣ зиёдро талаб менамоянд, ки ин ба даромади онҳо таъсири ҳудро расонида истодааст, чунки шаҳрвандон бештар ба низомии пардохтҳои электронӣ аҳаммият зоҳир намудаанд. Аз ин рӯ, ҳуб мегардид, ки бонкҳои мамлакат хизматрасониҳои нави электрониро ба аҳоли бештар таъмин ва таъдили маблағҳои ғайринақдиро ба нақд ба таври пурра роҳандозӣ намоянд. Такмили чунин роҳҳо барои ба даст овардани боварии ҷомеа мусоидат карда метавонад ва мизочони бонкҳо бо як андешаи комил маблағҳои ҳудро дар ҳамёнҳои ҳуд интиқол ва аз он истифода карда метавонанд.

Гуфтан бамаврид аст, ки бонкҳо ҳамчун субъекти муносибатҳои иқтисодӣ барои таъмини фаъолияти молиявии ҳуд ва дигар субъектҳо ин маблағҳои муваққатан озодро истифода мебаранд. Аз ин рӯ, ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки асоси сарчашмаҳои ташаккули захираҳои бонкӣ ин маблағҳои озоди субъектҳои хоҷагидорӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, таҳлили амиқ ва ҳамаҷонибаи тавозуни молиявии бонкҳои мамлакат зарур аст (ҷадвали 2.2.).

Чадвали 2.2. Тавозуни бонкҳои тичоратии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2023, бо миллион сомонӣ*

Нишондиҳандаҳо	Солҳо								2023 / 2016
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Дороиҳо	18672,0	18236,0	18070,0	18217,0	22643,43	18009,41	25326,19	31697,98	169,8%
Бо фоиз аз ММД	34,24	29,85	26,25	23,98,0	27,43	18,21	21,88	26,72	-7,52 б.ф.
Дороиҳои пардохтпазир	6048,0	5713,0	5869,0	5018,0	6969,45	6115,65	12042,46	12937,86	214,5%
Бо фоиз аз ММД	11,10	9,35	8,52	6,61	8,44	6,18	10,40	10,91	-1,09 б.ф.
Қарзҳо, ҳамагӣ	8122,0	6811,0	6607,0	7124,0	8809,00	9437,35	10489,75	13954,73	171,8%
Бо фоиз аз ММД	14,91	11,15	9,60	9,38	10,67	9,54	9,06	11,76	-3,15 б.ф.
Қарзҳо бо асъори хориҷӣ	4346,0	4754,0	4554,0	4313,0	4417,45	3810,20	3760,90	5710,72	130,8%
Қарзҳои батаъхиратода	3171,0	1820,0	1858,0	1601,0	1149,33	273,70	2109,34	2883,89	90,9%
ФПТИ аз рӯи қарзҳо	-1673,0	-1696,0	2027,0	1828,0	1790,41	1430,83	1608,32	2123,52	-
Сармоягузориҳо, ҳамагӣ	1474,0	1988,0	2344,0	2441,0	2585,42	739,83	540,99	314,98	21,4%
ФПТИ аз рӯи сармоягузориҳо	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Воситаҳои асосӣ	3014,0	4067,0	4044,0	3966,0	4412,24	1589,42	1716,09	1950,52	64,7%
Дигар дороиҳо	1687,0	1353,0	1234,0	1495,0	1657,74	1557,99	2145,22	4663,41	276,4%
Уҳдадориҳо + сармоя	18672,0	18236,0	18070,0	18217,0	22643,43	18009,41	25326,19	31697,98	169,7%
Уҳдадориҳо	14011,0	13362,0	13125,0	13043,0	16634,66	14277,35	20506,57	26061,46	186,0%
Пасандозҳо (амонатҳо), ҳамагӣ	8849,0	8720,0	9041,0	8590,0	10463,19	8920,98	14237,86	17896,86	202,2%
Бо фоиз аз ММД	16,25	14,27	13,13	11,31	12,68	9,02	12,30	15,09	-1,16 б.ф.
-амонатҳои дархостшаванда	3273,0	4195,0	4721,0	4323,0	5718,97	4401,46	7009,74	8438,38	257,8%
-дигар амонатҳо	5576,0	4525,0	4320,0	4267,0	4744,23	4519,52	7228,12	9458,48	169,6%
қарзҳои мутамарказ	289,0	90,0	70,0	98,0	110,42	37,68	0,96	-	-
қарзҳои байнибонкӣ	830,0	647,0	679,0	886,0	1238,07	1544,17	1525,94	1557,72	187,7%
векселҳо барои пардохт (барои пардохт, ҳамагӣ)	2212,0	2824,0	2189,0	2030,0	292,44	2283,64	2422,59	2946,15	133,2%
дигар уҳдадориҳо	1830,0	1081,0	1146,0	1438	1898,59	1490,88	2319,22	3660,74	200,0%
Сармоя	4661,0	4874,0	4945,0	5174,0	6008,78	3732,06	4819,62	5636,52	120,9%
Бо фоиз аз ММД	8,56	7,98	7,18	6,81	7,28	3,77	4,16	4,75	-3,81 б.ф.

***Сарчашма:** ҳисоби муаллиф дар асоси Бюллетени омили бонкӣ. – 2018. – №12(281). – С.79-80, 2019. – №12 (293). – С.86-87, 2020. – №12 (305). – С.85-86., 2021. – №12 (316). – С.24-25, 2022. – №12 (329). – С.25-26, 2023. – №12 (341). – С.25-26.

Таҳлили маълумоти чадвал нишон медиҳад, ки қариб ҳамасола тавозуни молиявии бонкҳо рӯ ба афзоиш доранд. Ҳаҷми захираҳои бонкӣ устувории онро дар бозор ва мустақилияти иқтисодии мамлакатро дар минтақа ва ҷаҳон таъмин мекунад. Сарчашмаҳои асосии захираҳои бонкиро сармояи оинномавӣ, сармояи иловагӣ, фонди захиравӣ, фондҳои махсус ва ғоидаи тақсимнашуда ташкил медиҳанд, ки ҳамаи инҳо дар бюллетени омили бонкӣ мавҷуд мебошанд. Бояд қайд намуд, ки асоси фаъолияти бонкҳоро захираҳои онҳо ташкил медиҳанд, ки бе он фаъолияти бонкҳоро тасаввур кардан номумкин мебошад, зеро бонкҳо яке аз ташкилотҳои молиявии пешсаф дар иқтисодиёт ба ҳисоб мераванд ва субъектҳои иқтисодии ниёзмандро бо маблағҳои озод таъмин месозанд.

Дар шароити имрӯза яке аз нишондиҳандаҳои асосӣ, ин сармояи худии бонкҳо ба ҳисоб меравад. Бояд қайд намуд, ки ҳаҷми сармояи худии бонкҳои кишвар дар соли 2023 ба 5636,52 миллион сомонӣ баробар гардидааст, ки ин нисбати соли 2016 зиёда аз 120 фоиз мебошад. Аз таҳлили ин нишондиҳанда бармеояд, ки ҳаҷми сармояи бонкҳои кишвар афзоиш ёфта истодаанд ва чунин афзоиш барои бонкҳои кишвар хеле хуб мебошад. Дар давраи таҳлилӣ (2016-2023) мушкilotи гуногун ба вуҷуд омадаанд, ки ин таъсири худро дар соли 2021 нишон дод. Аз ҳолати воқеии сармояи худии бонкҳо дар соли 2021 бармеояд, ки он нисбат ба соли гузашта (соли 2020) 62 фоиз кам мебошад.

Дар маҷмӯъ, дар соли таҳлилии 2016 ҳаҷми умумии захираҳои бонкӣ ба 18672,0 миллион сомонӣ баробар буд, ки ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 31697,98 миллион сомонӣ омада расид, ки ин нисбати соли 2016 зиёда аз 1,6 маротиба афзоиш ёфтааст. Ҳамзамон, ҳаҷми дороиҳои пардохтпазир дар давраи таҳлилӣ 113,9 фоиз ва дигар дороиҳо бошад, 176,4 фоиз афзоиш ёфтаанд. Бояд таъкид кард, ки дар шароити имрӯза муайян намудани ҳаҷми захираҳои ҷалбкардашуда ва захираҳои худӣ барои бонкҳо хеле муҳим ба ҳисоб меравад. Аз маҷмӯи захираҳои бонкии соли 2016 дар ҳаҷми 14011,0 миллион сомонӣ ва ё 75,0 фоиз ба захираҳои ҷалбкардашуда ва 4661,0 миллион сомонӣ ва ё 25,0 фоиз ба захираҳои худӣ рост омадааст. Ин нишондиҳанда дар соли 2023

нисбатан афзоиш ёфтааст, ки 26061,46 миллион сомонӣ ва ё 82,2 фоиз ба захираҳои ҷалбкардашуда ва қисмати дигари он ба захираҳои худӣ мансуб мебошанд.

Аз ин таҳлилҳо бармеояд, ки ҳаҷми захираҳои худӣ ва ҷалбкардашуда рӯ ба афзоиш доранд. Дар солҳои охир бонкҳо баҳри ҷалби бештари маблағҳои озод кӯшиш намуда истодаанд, ки ба нишондиҳандаҳои нисбатан беҳтар, ноил гарданд.

Қобили тазаккур аст, ки аз маҷмуи захираҳои бонкии соли 2016 зиёда аз 8122,0 миллион сомонӣ ва ё 43,4 фоиз ба қарз ва 1474,0 миллион сомонӣ ва ё 7,9 фоиз ба сармоягузориҳо равона карда шуда буданд. Ин нишондиҳандаҳо дар соли 2023 ба 13954,73 миллион сомонӣ ба қарз ва 314,98 миллион сомонӣ ба сармоягузорӣ равона карда шуданд. Гуфтан бамаврид аст, ки ҳаҷми қарзҳои пешниҳоднамудаи бонкҳо дар соли 2023 хеле нишондиҳандаи хубро соҳиб гардидааст, ки нисбати соли 2016 зиёда аз 1,7 маротиба аст. Дар маҷмӯъ, ҳаҷми қарзҳо ва сармоягузориҳои бонкӣ дар соли 2023 ба 45 фоиз баробар гардидааст, ки аз меъёри фоизии соли 2016 кам аст. Аз таҳлили ин нишондиҳанда бармеояд, ки ҳаҷми қарзҳо ва сармоягузориҳои бонкӣ нисбат ба дороиҳо дар солҳои таҳлили 2016-2023 он мутаносибан аз 43 то 57 фоиз баробар гардидааст.

Метавон чунин хулоса кард, ки ҳудуди мизони қарздиҳӣ ва сармоягузорӣ дар кишвар нисбатан камтар ба назар мерасад ва бояд бонкҳо ба низоми қарзӣ ва сармоягузорӣ бештар диққат диҳанд ва ба самтҳои афзалиятнок маблағгузорӣ намоянд. Дар ҳолати пешниҳоди ками маблағҳои озод ба дигар субъектҳо, норасоии маблағ дар иқтисодиёт ба мушоҳида расида, боиси баланд гардидани меъёри фоизи қарзҳо ва сармоягузориҳо мегардад. Дар маҷмӯъ, бояд тазаккур дод, ки дар соли 2021 дар сохтори низоми бонкӣ, баъзе нишондиҳандаҳои молиявӣ рӯ ба коҳиш ёбӣ ниҳодаанд, зеро шумораи коҳиши якбораи бонкҳо дар ин давра ва авҷи бемориҳои гуногун (COVID-19) боис

гардид, ки баъзе аз нишондиҳандаҳои молиявӣ, махсусан сармоягузориҳои бонкӣ кам гарданд.

Бинобар ин, бонкҳои тижоратиро зарур аст, ки ба иқтисоди молиявӣ сармоягузорӣ бештар диққат диҳанд. Нақш ва мавқеи қарз ва сармоягузориҳои бонкӣ дар рушди устувори иқтисодӣ хеле муҳим мебошад. Оид ба ин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Шурои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чиҳати беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ аз соли 2008 инҷониб амал менамояд.

Вобаста ба ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин қайд намуданд: «...дар доираи фаъолияти Шурои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ, ки майдони муколамаи озоду самарабахши давлат ва самти хусусӣ маҳсуб меёбад, дар самти беҳсозии фазои соҳибкориву сармоягузорӣ ислоҳоти назаррас амалӣ гардида, чиҳати ҳалли мушкилоти ин самт як силсила қарорҳои дахлдори Шуро ва Ҳукумати Тоҷикистон қабул карда шудаанд»⁵⁶. Бо мақсади беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ, инчунин мусоидат ба рушди иқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, бартараф намудани мушкилоти ҷойдошта дар фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ аз соли 2008 то имрӯз дар мамлакат дастовардҳои хеле зиёд дар заминаи барномаҳои дахлдор (аз ҷумла, Барномаи рушди хунармандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 28 октябри соли 2020, №570, Барномаи фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷорӣ намудани таҷрибаи муносиб дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ (стандартҳои байналмилалӣ Global G.A.P.) ва нақшаи чорабиниҳои Барнома бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 28 октябри соли 2020, №567

⁵⁶ Шурои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ [Манбаи электронӣ]. – Режим доступа: <https://investmentcouncil.tj/tj/#> (санаи муроҷиат: 28.12.2022).

ва монанди инҳо) ба даст омадаанд. Новобаста аз ин, ҳаҷми сармоягузориҳо аз ҷониби бонкҳо дар солҳои охир майл ба сӯи коҳишбӣ дорад.

Бинобар ин, баррасии мушкилоти таъмини сиёсати сармоягузорӣ, қарздиҳӣ ва ташаккули захираҳои бонкӣ хеле муҳим мебошад. Аз ин рӯ, моро зарур аст, ки баҳри муайян намудани ҳолати воқеии сармоягузориҳо, махсусан аз ҷониби бонкҳои кишвар ба сармояи дигар ташкилотҳо ва корхонаҳо ба ҳаҷми сармоягузориҳои онҳо назар намоем (ҷадвали 2.3.).

Ҷадвали 2.3. Сармоягузориҳои бонкҳо ба сармояи дигар ташкилотҳо ва корхонаҳо, ба ҳолати 31.12.2023*

Бонкҳо	Номи ташкилот ва ё корхона, ки бонк дар сармояи он зиёда аз 25% ҳиссагузорӣ кардааст	Ҳиссаи бонк, бо %	Соҳаи фаъолияти ташкилот ва ё корхона
ҚСК «Ориёнбонк»	ҚДММ «Ориён-Лизинг»	100	Фаъолияти лизингӣ
БДА ҚТ «Амонатбонк»	Сармоягузорӣ надорад	—	—
ҚСК «Бонки Эсхата»	ҚДММ «Эсхата Лизинг»	100	Фаъолияти лизингӣ
ҚСП «Аввалин бонки молиявии хурд»	Сармоягузорӣ надорад	—	—
ҚСП «Бонки Рушди Тоҷикистон»	Сармоягузорӣ надорад	—	—
Филиали бонки «Тичорат»-и ҚИЭ дар ш. Душанбе	Сармоягузорӣ надорад	—	—
ҚСП «Актив Бонк»	Сармоягузорӣ надорад	—	—
ҚСП «Душанбе Сити Бонк»	ҚДММ «ДС суғурта»	70	Фаъолияти суғуртавӣ
ҚСК «Тавҳидбонк»	Сармоягузорӣ надорад	—	—
ҚСП «Спитамен Бонк»	Сармоягузорӣ надорад	—	—
ҚСП «Бонки байналмилалӣ Тоҷикистон»	ҚСП ташкилоти иҷораи молиявии хурди «Стандарт-иҷора»	100	Фаъолияти лизингӣ
	ҚСП «Актив Бонк»	100	Фаъолияти бонкӣ
	ҚДММ «Суғуртаи асри 21»	100	Фаъолияти суғуртавӣ
	ҚСП «Маркази Технологияҳои Муосир»	25	Фаъолияти протсессингӣ

ҚСҚ «Коммерсбонки Тоҷикистон»	ҚДММ «Инвест-Лизинг»	100	Фаъолияти лизингӣ
	ҚСП «Маркази Технологияҳои Муосир»	25	Фаъолияти протсессингӣ
КВД БССТ «Саноатсодиротбонк»	Сармоягузорӣ надорад	—	—
ҚСП Бонки «Арванд»	Сармоягузорӣ надорад	—	—
ҚСҚ «Алиф Бонк»	Сармоягузорӣ надорад	—	—

*Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси сомонии БМТ.

Аз маълумоти оморӣ, ки дар ҷадвали 2.2 ва 2.3 инъикос гардидааст, бармеояд, ки сармоягузориҳои бонкҳо ба фаъолияти дигар субъектҳои хоҷагидорӣ иқтисоди миллӣ, ба ҳолати 31.12.2023 сол дар ҳолати начандон хуб қарор дорад. Ба ҳолати 31.12.2023 сол, танҳо аз ҷониби 5 адад бонк, махсусан БДА ҚТ «Амонатбонк», ҚСҚ «Ориёнбонк», ҚСП «Душанбе Сити Бонк», ҚСП «Бонки байналмилалӣ Тоҷикистон» ва ҚСҚ «Коммерсбонки Тоҷикистон» ба субъектҳои иқтисодӣ дар ҳаҷми 314,98 миллион сомонӣ сармоягузорӣ намудаанд. Ин нишондиҳанда нисбати соли 2016 дар сатҳи 78,6 фоиз ва нисбати соли 2020 бошад, 87,8 фоиз кам гардидааст. Омилҳои кам гардидани сармоягузориҳои бонкӣ ба воситаҳои асосӣ ва дигар дороиҳо аз ҳисоби муаммоҳои зерин мебошанд:

- кам будани талабот ба сармоягузориҳои бонкӣ;
- бесуботии иқтисодӣ дар фаъолиятҳо;
- ба таври устувор рушд наёфтани низоми сармоягузорӣ дар кишвар;
- нисбатан баланд будани мизони фоизи сармоягузориҳои бонкӣ;
- рушду такомул наёфтани хоҷагиҳои деҳқонии хурду миёна барои гирифтани сармоя;
- нисбатан кам будани мутахассисон дар ин самт;
- начандон даромаднок будани сармоягузориҳо барои бонкҳо;
- ғайрисамаранок истифода гардидани сармоягузориҳои ҷалбкардашуда ва монанди инҳо.

Аз ин рӯ, Бонки миллии Тоҷикистон ва дигар бонкҳои тичоратиро зарур аст, ки муаммоҳои ҷойдошта дар ин самтро зерин назорати ҷиддӣ қарор диҳанд ва захираҳои бонкиро дуруст истифода намоянд, зеро на ҳамаи захираҳои ҷалбкардашуда ва худӣ метавонанд ба сифати сармоягузорӣ ва ё қарз баромад намоянд, чунки маблағҳои муваққатан озод, ки ба муҳлати кӯтоҳ дар ихтиёри бонкҳо вогузор мегарданд, бонкҳо наметавонанд онҳоро пурра ба қарзҳои миёнамуҳлат ва ё сармоягузориҳо пешниҳод созанд.

Бинобар ин, дар солҳои охир ҳаҷми қарзҳои кӯтоҳмуҳлати бонкӣ нисбат ба сармоягузориҳо ба иқтисоди миллий бештар гардида истодааст. Ҳиссаи қарзҳои бонкӣ ба иқтисоди миллий афзоиш ёфта, ҳаҷми он дар соли 2016 ба 8122,0 миллион сомонӣ баробар гардидааст, ки ин 72,6 фоизи сармоягузориҳо дар маҷмӯъ ба кишварро ташкил медиҳад (ниг. ба ҷадвали 2.4.).

Ҷадвали 2.4. Динамикаи ҳаҷми сармоягузориҳо ва қарзҳо ба иқтисоди миллий дар солҳои 2016-2023, бо миллион сомонӣ / %*

Нишондиҳандаҳо Солҳо	Сармоягузориҳо, ҳамагӣ ба кишвар	Дориҳои бонкӣ	Қарзҳои бонкӣ, ҳамагӣ	Сармоягузориҳои бонкӣ, ҳамагӣ
2016	11179,7	18672,0	8122,0	1474,0
2017	11371,6	18236,0	6811,0	1988,0
2018	13361,0	18070,0	6607,0	2344,0
2019	12517,8	18217,0	7124,0	2441,0
2020	11775,5	22643,43	8809,00	2585,42
2021	15124,9	18009,41	9437,35	739,83
2022	16655,2	25326,19	10489,75	540,99
2023	-	31697,98	13954,73	314,98
2023 / 2016	-	169,8%	171,8%	21,4%

***Сарчашма:** ҳисоби муаллиф дар заминаи Бюллетени омили бонкӣ. – 2018. – №12(281). – С.79-80, 2019. – №12 (293). – С.86-87, 2020. – №12 (305). – С.85-86., 2021. – №12 (316). – С.24-25, 2022. – №12 (329). – С.25-26, 2023. – №12 (341). – С.25-26., Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон / Маҷмуаи омили. – Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С.214-291.

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвал мушоҳида намудан мумкин аст, ки ҳаҷми сармоягузориҳо дар умум ба кишвар дар соли таҳлилии 2016, 11179,7 миллион сомони ро ташкил дода буд ва ин нишондиҳанда дар соли таҳлилии 2022 ба 16655,2 миллион сомонӣ омада расидааст. Ин нишондиҳанда дар солҳои 2016-2022 нисбатан ру ба афзоиш мебошад, зеро ҳаҷми сармоягузориҳо ба иқтисоди миллӣ аз ҳисоби сарчашмаҳои гуногун, аз ҷумла сармоягузориҳои давлатӣ, сармоягузориҳои аҳоли ва дигар сарчашмаҳо зиёд гардида истодааст. Бояд қайд намуд, ки сарчашмаҳои дигари сармоягузорӣ (соҳибкорони инфиродӣ, шахсони ҳуқуқӣ ва монанди инҳо) низ мавҷуд мебошад, ки онҳо дар сарчашмаҳои оморӣ нишон дода намешаванд.

Вобаста ба ин, бояд қайд намуд, ки бонкҳо яке аз ташкилотҳои мебошанд, ки ба фаъолияти сармоягузорӣ ва қарздиҳӣ машғул мебошанд ва иқтисоди миллиро бо маблағҳои муваққатан озод қисман таъмин месозанд. Ҳаҷми қарзҳои пешниҳоднамудаи бонкҳо дар солҳои таҳлилии 2016-2023 зиёда аз 171 фоиз афзоиш ёфтааст. Бояд қайд намуд, ки ҳиссаи қарзҳо дар рушди иқтисоди миллӣ хеле зиёд аст ва бештари субъектҳои хоҷагидорӣ аз қарзҳои бонкӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии молиявӣ истифода мебаранд. Дар амалия, қарзҳои бонкиро ба қарзҳои кӯтоҳмуҳлат (то як сол) ва қарзҳои миёнамуҳлату дарозмуҳлат (зиёда аз як сол) ҷудо менамоянд. Муҳлати қарзҳои, ки зиёда аз сол аз ҷониби бонкҳо пешниҳод карда мешаванд, метавонад ба сифати сармоягузорӣ баромад наояд, зеро қарзҳои пешниҳоднамудаи бонкҳо дар ҳамаи намудҳои фаъолият (ба истиснои фаъолиятҳои манъшуда) истифода карда мешаванд. Чунин имкониятҳои қарздиҳӣ субъектҳои сармояталабро ҳавасманд гардонида, боиси афзоиши ҳаҷми қарзҳои бонкӣ гардида истодааст. Бинобар ин, пешниҳоди сармоягузориҳои бонкӣ ба дигар субъектҳои хоҷагидорӣ дар солҳои охир ру ба коҳишҳои доранд.

Барои бартараф намудани ин мушкилот бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии молиявиро зарур меояд, ки низоми сармоягузорию аз низоми қарзӣ

чудо намуда, сарчашмаҳои онҳоро муайян намоянд. Инчунин, муҳлати пасандозҳое, ки зиёда аз як сол мебошанд, ба таркиби низоми сармоягузориҳо дохил намуда, онҳоро ба сармояи асосӣ ва дигар воситаҳои зарурӣ равона намоянд, чунки муҳлати пасандозҳое, ки то як сол дар бонкҳо гузошта мешаванд, ташкилотҳои қарзӣ наметавонанд ба сифати сармоягузорӣ онҳоро истифода намоянд.

Аз таҳлили маълумоти ҷадвал 2.2 бармеояд, ки ҳаҷми пасандозҳо (амонатҳо) дар бонкҳо дар соли 2023 ба 17896,86 миллион сомонӣ баробар гардидааст, ки аз ин 8438,38 миллион сомонӣ ба пасандозҳои дархостшаванда ва 9458,48 миллион сомонӣ ба дигар намуди пасандозҳо мансуб мебошанд.

Гуфтан бамаврид аст, ки пасандозҳои муҳлатнок, дар навбати худ, ба муҳлатҳои гуногун (то 1 моҳ, аз 1 моҳ то 3 моҳ, аз 3 моҳ то 6 моҳ, аз 6 моҳ то 12 моҳ ва зиёда 12 моҳ) чудо карда мешаванд, аммо дар солҳои охир (2020 то 2023) дар маълумоти омории Бонки миллии Тоҷикистон таснифоти ин муҳлатҳо нишон дода нашудаанд.

Вобаста ба маълумотҳо ва нишодиҳандаҳои зербоби 2.1 ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки қарзҳо ва сармоягузориҳои бонкӣ яке аз механизмҳои асосии пешбарандаи иқтисоди миллӣ ба шумор мераванд. Бонкҳо ба воситаи пешниҳоди ин маблағҳо ба дигар субъектҳои хоҷагидорӣ маблағгузорӣ менамоянд ва рушди иқтисоди молиявии онҳоро тақвият мебахшанд. Барои рушди инкишоф додани самтҳои воқеии иқтисоди миллӣ бонкҳои тижоратиро зарур аст, ки ба ҷалби бештари маблағҳои муваққатан озод, махсусан пасандозҳои муҳлатноки субъектҳои хоҷагидорӣ ва ташкил намудани сандуқи сармоягузорӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир намоянд. Дар асоси таҳлилҳои анҷомдода, маълум карда шуд, ки асоси фаъолияти сармоягузориҳои бонкиро пасандозҳои муҳлатнок, ки зиёда аз як сол дар ихтиёри бонкҳо қарор доранд, ташкил медиҳанд. Бинобар ин, дар шароити имрӯза тақмили механизмҳои ҷалби пасандозҳои аҳоли ва истифодаи самараноки онҳо дар фаъолияти сармоягузорӣ хеле муҳим мебошад.

2.2. Баҳодиҳии захираҳои бонкӣ ва истифодаи онҳо дар таъмини рушди иқтисоди миллӣ

Баҳодиҳии захираҳои бонкӣ ва истифодаи онҳо дар таъмини рушди иқтисодии кишвар ва умуман, дар низоми молиявӣ нақши асосиро мебозад. Баҳо додан ва самаранок истифода бурдани захираҳои бонкӣ ба устуворӣ ва рушди иқтисодиёти миллӣ таъсири хеле назаррас мерасонад. Барои гузаронидани таҳлили захираҳои бонкӣ усулҳо ва моделҳои гуногун, аз ҷумла таҳлили муқоисавӣ, усулҳои омӯрӣ ва моделҳои гуногуни дигар истифода мешаванд. Дар диссертатсия сохтор ва динамикаи захираҳои бонкӣ бо дарназардошти нақши онҳо дар таъмини рушди устувори низоми бонкӣ ва умуман иқтисодиёт таҳлили муфассал дода шудааст.

Дар зерсаволи мазкур паҳлуҳои асосии баҳодиҳии захираҳои бонкӣ ва равишҳои таҳлилии онҳо, ки метавонад барои таҳқиқоти минбаъда дар доираи рисола ҳамчун асос хизмат кунад, шарҳи мухтасар оварда шудааст. Мавриди зикр аст, ки дар шароити имрӯза баҳодиҳии захираҳои бонкӣ махсусан муҳим мегардад, зеро бонкҳо дар устувории низоми молиявӣ нақши калидӣ мебозанд. Ҳолатҳои бухроние, ки сатҳи баланди номуайяний ва ноустуворию дар бозорҳо тавсиф менамоянд, барои бонкҳо баҳри пардохтпазирӣ, хавфи қарзӣ ва ҷалби захираҳои иловагӣ мушкilotи зиёд ба миён меоранд, яъне чунин муаммоҳо метавонанд боиси талафоти назаррас дар сандуқи қарзӣ, коҳиши эътимоди муштариён ва сармоягузoron, инчунин ба раванди афзоиши талаботи танзимкунанда монеа гардад. Дар чунин ҳолатҳо на танҳо ошкор кардани осебпазирӣ, балки баҳодиҳии захираҳои бонкӣ муҳим аст.

Бояд таъakkур дод, ки захираҳои бонкӣ баҳри таъмини суботи молиявӣ, рушди сатҳи зиндагӣ ва нигоҳ доштани устувории тамоми низоми молиявӣ имкон фароҳам меоранд. Аз ин рӯ, таҳқиқ ва истифодаи усулҳои баҳодиҳии захираҳои бонкӣ на танҳо аҳаммияти назариявӣ, балки барои роҳбарон, сармоягузoron ва танзимгарон низ аҳаммияти амалӣ дорад. Дар шароити ҳамгироии бозорҳои ҷаҳонӣ, рушди низоми молиявӣ ва татбиқи технологияҳои

инноватсионӣ аз бонкҳо тақозо менамояд, ки имкониятҳо ва захираҳои озодро бештар мавриди истифода қарор диҳанд. Айни замон яке аз ҷанбаҳои муҳим, ки ба баҳодиҳии захираҳои бонкӣ таъсир мерасонад, афзоиши фишори рақобатпазирӣ мебошад. Бонкҳои устувор ба доираи васеи имкониятҳо ва технологияҳои молиявӣ дастрасӣ доранд ва корхонаҳои хурду миёнаи маҳаллиро барои мутобиқ шудан ва самараноктар фаъолият намудан даъват менамоянд.

Ин равандҳо боиси дигаргун гардидани сохтори захираҳои бонкӣ мегардад, ки дар ин замина бонкҳои дигар фаъолиятшон ноустувор гардида, ба рақобатпазирӣ тоб намеоранд. Инчунин, гузариш ба талаботҳои ҷаҳонӣ вобастагии мутақобилаи бонкҳоро ба ҳам зиёд месозад. Бо вучуди ин, дар шароити ҷаҳонишавӣ бонкҳо метавонанд аз усулҳои муосири таҳлил ва баҳодиҳии захираҳо бо дарназардошти хатарҳои маҳаллӣ ва байналмилалӣ истифода баранд. Ин ба онҳо имкон медиҳад, ки захираҳои худӣ ва иловагиро нисбатан самаранок идора кунанд ва устуворию дар муҳити зудтағйирёбандаи молиявӣ нигоҳ доранд.

Айни замон ташаккули захираҳои бонкӣ ва истифодаи самараноки онҳо асоси таъмини суботи молиявӣ ва рақобатпазирии бонкҳо ҳам дар дохили кишвар ва ҳам берун аз он ба ҳисоб меравад. Ин омилҳо ниёз ба равишҳои пешрафтаре барои идоракунии захираҳои бонкӣ муҳайё месозанд.

Истифодаи самараноки захираҳо имкон медиҳад, ки на танҳо хароҷот кам карда шавад, балки ба ҳадди аксар расонидани даромаднокӣ, ки махсусан дар шароити рақобати ҷаҳонӣ хеле муҳим аст, ба шумор меравад. Аз ин рӯ, самаранок истифода намудани захираҳо вазифаи муҳимест, ки на танҳо ба таҳкими мавқеи бонкҳои алоҳида, балки дар баланд бардоштани устувории тамоми низоми молиявӣ мусоидат мекунад.

Вобаста ба ин, ба андешаи мо, дар назария ва амалияи таҳлили иқтисоди ҷаҳонӣ механизмҳои гуногуни баҳодиҳии ҳаҷми захираҳои бонкӣ ва самтҳои таъмини он бо дарназардошти муҳити беруна ва дохила истифода мешаванд. То

хол механизми ягона барои муайян намудани ҳолати устувории захираҳои бонкӣ вучуд надорад. Дар мамлакатҳо на ҳамаи нишондиҳандаҳои бонкҳо ба таври дақиқ чудо карда шудаанд. Бинобар ин, моро зарур аст, ки вобаста ба маълумоти мавҷуда бо истифода аз усулҳои муосир захираҳои бонкии мамлакатро баҳо диҳем.

Барои баҳодиҳии вазъи молиявии бонкҳо таҳқиқ намудан лозим аст, ки онҳо барои пардохти уҳдадориҳо маблағҳои зарурӣ доранд ё не, инчунин то кадом андоза маблағҳои ҷалбкардашуда ба дороиҳо табдил ёфтаанд, яъне моликият, воситаҳо, захираҳои худӣ ва ҷалбкардашуда то кадом андоза самаранок истифода бурда мешаванд.

Боиси қайд аст, ки дар низоми бонкии ҷаҳонӣ усулҳои гуногуни баҳодиҳии захираҳои худӣ ва ҷалбкардашуда истифода мегарданд. Дар заминаи механизмҳои дар зерфасли 1.3 таҳқиқгардида мо ҷузъҳои алоҳидаи ҳолати молиявии бонкҳоро таҳқиқ намуда метавонем. Дар баробари ин, ҳар яке аз ин механизмҳо дорои муаммоҳо ва маҳдудиятҳои худ мебошанд. Аз ин рӯ, танҳо бо истифода аз механизмҳои баҳодиҳии мувофиқ мо имкон пайдо менамоем, ки дар як нишондиҳанда якчанд ҷанба аз ҷиҳати мазмун ва воҳидҳои ченаки фарқкунандаро чудо намоем. Инчунин, барои гузаронидани таҳқиқоти объективӣ ва ҳамаҷониба маҷмуи пурраи таносуби молиявии гуногунро истифода намудан мувофиқи мақсад мебошад. Дар ин раванд таҳлил ва тақсимои захираҳои бонкӣ ҳатмӣ доништа мешавад. Низоми бонкӣ дар шароити муосир таъмингари иқтисодиёт бо маблағҳои озоди пулӣ маҳсуб меёбад.

Бинобар ин, бонкҳо баҳри таъмини талаботи шахсони воқеию ҳуқуқӣ ба баҳодиҳии дақиқ ва саривақтии захираҳо эҳтиёҷ доранд. Яке аз усулҳои асосӣ, ки дар баҳодиҳии захираҳои бонкӣ истифода мегардад, ин таносуби захираҳои худӣ (сармоя) ва ҷалбкардашуда (уҳдадориҳои дигар) нисбат ба захираҳои бонкӣ (дороиҳо) мебошад (ниг. ба ҷадвали 2.5).

Чадвали 2.5. Ҳаҷми захираҳои худӣ ва ҷалбкардашуда нисбат ба захираҳои бонкӣ дар солҳои 2016-2023, бо миллион сомонӣ / %*

Нишондиҳанда Солҳо	Дороиҳо	Уҳдадориҳо	Уҳдадориҳо нисбат ба дороиҳо, бо %	Сармоя	Сармоя нисбат ба дороиҳо, бо %
2016	18672,0	14011,0	75,0	4661,0	25,0
2017	18236,0	13362,0	73,3	4874,0	26,7
2018	18070,0	13125,0	72,6	4945,0	27,4
2019	18217,0	13043,0	71,6	5174,0	28,4
2020	22643,4	16634,66	73,5	6008,78	26,5
2021	18009,4	14227,3	79,0	3732,06	21,0
2022	25326,2	20506,5	81,0	4819,62	19,0
2023	31697,9	26061,4	82,2	5636,52	17,8
2023 / 2016	169,7	186,0	109,6	120,9	0,71

***Сарчашма:** ҳисоби муаллиф дар заминаи Бюллетени омили бонкӣ. – 2018. – №12(281). – С.79-80, 2019. – №12 (293). – С.86-87, 2020. – №12 (305). – С.85-86., 2021. – №12 (316). – С.24-25, 2022. – №12 (329). – С.25-26, 2023. – №12 (341). – С.25-26.

Аз маълумоти чадвал бармеояд, ки ҳаҷми захираҳои бонкӣ (дороиҳои бонкӣ) дар соли 2016 ба 18672,0 миллион сомонӣ баробар гардида буд ва ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 31697,98 миллион сомонӣ омада расидааст, яъне дар давраи таҳлилӣ (2016-2023) ҳаҷми умумии захираҳои бонкӣ 1,7 маротиба афзоиш ёфтааст. Қобили зикр аст, ки дар баробари ҳаҷми умумии захираҳои бонкӣ, ҳаҷми умумии захираҳои ҷалбкардашуда (уҳдадориҳо) низ дорои тағйироти зиёд мебошанд. Масалан, ҳаҷми умумии захираҳои ҷалбкардашуда дар соли 2016 ба 14011,0 миллион сомонӣ баробар гардида буд, ки ин нишондиҳанда дар соли таҳлилии 2023 ба 26061,46 миллион сомонӣ омада расидааст, яъне дар зарфи 8 соли таҳлилӣ ҳаҷми захираҳои ҷалбкардашудаи бонкҳо 1,9 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар баробари ин, яке аз нишондиҳандаҳои муҳимми дигари бонкӣ ин захираҳои худии бонкҳо (сармояи бонкӣ) ба шумор меравад, ки дар давраи таҳлилӣ (2016-2023) ҳаҷми он дар кишвар 1,2 маротиба зиёд гардидааст. Бо истифода аз таносуби мазкур муайян

карда шуд, ки новобаста аз ҳолати муфлисшавӣ ва ё ҳамчояшавии бонкҳо ҳаҷми захираҳои худӣ ва захираҳои ҷалбкардашуда рӯ ба афзоиш мебошанд.

Вобаста ба ин, бояд қайд намуд, ки яке усулҳои асосии баҳодихӣ дар бонкҳо, ин муайян намудани андозаи захираҳои ҷалбкардашуда ва захираҳои худӣ нисбат ба захираҳои бонкӣ мебошад. Тибқи нишондиҳандаҳои ҷадвал дар соли 2016 захираҳои ҷалбкардашуда 75,0 фоизи ҳаҷми захираҳои бонкиро ташкил дода буданд, ки ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 82,2 фоиз омада расидааст. Инчунин, захираҳои худӣ нисбат ба захираҳои бонкӣ дар солҳои таҳлилӣ (2016-2023) мутаносибан аз 25,0 ба 17,8 фоиз омада расидааст. Дар бештари кишварҳо ин нишондиҳандаро ҳамчун меёри кифоятии сармоя мешиносанд ва бо истифода аз он мавриди баҳодихӣ қарор медиҳанд.

Меёри кифоятии сармоя яке аз нишондиҳандаҳои асосии баҳодихии захираҳои бонкӣ буда, дар ибтидои асри 20 мавриди истифода қарор гирифтааст. Вобаста ба ин, дар таҷрибаи ҷаҳонӣ баҳри устувор нигоҳ доштани фаъолияти бонкҳо созишномаи Базели I ва II амал намуда истодааст. Дар фаъолияти бонкҳо ҳолатҳои гуногуни муайян намудани меёри кифоятии сармоя ба ҷашм мерасад. Меёри баланди кифоятии сармоя сатҳи хуби фаъолияти бонкро нишон медиҳад, аммо ин меёри баланд таносуби фишангҳои молиявиро дар кишвар паст хоҳад кард. Бинобар ин, хуб мегардид, ки меёри кифоятии сармоя тавре муайян карда шавад, ки ба даромаднокии бонкҳо ва таъмини иқтисодиёт бо маблағҳои зарурӣ мусоидат карда тавонад. Дар бештари кишварҳо ин меёр аз ҷониби бонки миллий ва ё дигар ташкилотҳои махсус муайян карда мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, меёри мазкур аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон дар заминаи дастурамали 176 – и Бонки миллии Тоҷикистон муайян карда мешавад, ки ин: «... меёрҳои кифоятии сармоя аз меёри кифоятии сармоя (K1-1), сармояи танзимшавандаи ташкилоти қарзӣ нисбат ба дороиҳои умумӣ (K1-2) ва меёри кифоятии сармояи асосӣ (K1-3) иборат мебошанд. Ҳамзамон, меёри кифоятии сармоя (K1-1) ба андозаи на камтар аз

12%, K1-2 ба андозаи на камтар аз 10%, K1-3 аз 01.01.2023 ба андозаи на камтар аз 8% ва аз 01.01.2024 ба андозаи на камтар аз 10% муқаррар карда шудааст»⁵⁷. Бояд тазакурр дод, ки ин меъёр барои ташкилотҳои қарзии ба хавфҳои бонкӣ бештар рӯбарӯшаванда метавонад ба таври дигар муқаррар карда шавад.

Ҳар яке аз ин меъёрҳо ба воситаи формулаҳои алоҳида муайян гардида, дар амалия бештар K1-1 ва K1-2 барои баҳодиҳии захираҳои бонкӣ мавриди истифода қарор мегирад, ки он дорои меъёри муайян мебошад. Вобаста ба ин, бояд қайд намуд, ки ин меъёрҳо барои дақиқ муайян намудани ғайриқарзии бонкҳои истифода мегардад ва хуб мешуд, ки бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии молиявӣ ин меъёрҳоро доимо зери назорат қарор диҳанд. Мутобиқи банди 7-уми ин дастурамал: «... ҳангоми ба андозаи муқаррарнамудаи меъёри қарздорӣ сармояи ташкилоти қарзӣ баробар ё ба он наздик шудан, яъне аз меъёри муқарраркарда дар доираи то 0,25 банди ғайриқарздорӣ қарор доштани он, ба ташкилоти қарзӣ барои гузаронидани чунин амалиёт, аз ҷумла ҳарсола аз 5% зиёд намудани дороиҳои ба хавф дучоршавандаи худ (аз ҷумла, моддаҳои ғайриқарздорӣ, пардохт намудани меъёри ғайриқарздорӣ амонатҳо ва пасандозҳо, ки аз андозаи ғайриқарздорӣ миёнаи бозори онҳо зиёд аст ва дигар амалиёти дар ин банд овардашуда) манъ аст»⁵⁸.

Инчунин, ҳангоми аз андозаи муқаррарнамудаи Бонки миллии Тоҷикистон қоҳиш ёфтани меъёри қарздорӣ сармоя, ба бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ ғайр аз маҳдудиятҳои банди 7-уми ин дастурамал, инчунин гузаронидани баъзе аз амалиёти дигар низ (қарздорӣ пасандозҳо ва амонатҳои муҳлатноки субъектҳои хоҷагидорӣ, пешниҳоди қарзҳои нав ба маблағи аз 500000 сомонӣ зиёд ва монанди инҳо) манъ карда шудааст. Бояд тазакурр дод, ки меъёри қарздорӣ

⁵⁷ Дастурамали №176 «Дар бораи тартиби танзими ғайриқарздорӣ ташкилотҳои қарзӣ». Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №55 аз 24 майи соли 2022 тасдиқ шудааст. – С.14-15.

⁵⁸ Дастурамали №176 «Дар бораи тартиби танзими ғайриқарздорӣ ташкилотҳои қарзӣ». Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №55 аз 24 майи соли 2022 тасдиқ шудааст. – С. 3-4.

сармояро Бонки миллии Тоҷикистон вобаста ба ҳолати рушди иқтисодӣ метавонад тағйир диҳад, ки ин барои устувор нигоҳ доштани фаъолияти бонкҳо як заминаи хуб мебошад.

Дар ин маврид, барои дуруст муайян намудани меъёри кифоятии сармоя нақши фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ, ҳолати рушди воқеии иқтисодиёт ва фаъолияти хуби ҳар як бонк хеле муҳим мебошад, зеро меъёри кифояти сармоя дар ҳолати ғайриқолабӣ қарор доштан ба фаъолияти бонкҳо ва рушди устувори иқтисодиёт таъсири манфӣ расонида метавонад.

Гуфтан бамаврид аст, ки меъёри кифоятии сармоя дар низоми бонкии кишвар дар соли 2023 ба 21,3 фоиз баробар гардидааст, ки ин нисбати соли 2016, 4,3 банди фоизӣ зиёд аст. Дар ин асно бояд қайд намуд, ки ин ба меъёрҳои муқаррарнамудаи Бонки миллии Тоҷикистон ҷавобгӯ аст. Бинобар ин, моро зарур аст, ки меъёри кифоятии сармоя ва дигар уҳдадорихоро дар бонкҳои низомсози кишвар мавриди таҳлил қарор диҳем (ниг. ба ҷадвали 2.6.).

Ҷадвали 2.6. Таносуби меъёри кифоятии сармоя ва уҳдадорихо дар бонкҳо, бо миллион сомонӣ / %*

Бонкҳо	Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
		2019	2020	2021	2022	2023	2023 / 2019
КВД БА ҚТ «Амонатбонк»	Дороиҳо	4161,1	4969,6	4437,7	6336,8	7579,3	182,1
	Уҳдадорихо	3732,2	4511,6	3862,0	5616,3	6719,7	180,0
	Уҳдадорихо нисбат ба дороиҳо (бо %)	89,7	90,8	87,0	88,6	88,7	0,98
	Сармоя	428,8	457,9	575,7	720,5	859,7	200,4
	Сармоя нисбат ба дороиҳо (бо %)	10,3	9,2	13,0	11,4	11,3	109,7
ЦСК «Ориёнбонк»	Дороиҳо	3167,9	4034,2	4067,1	4588,2	5287,3	166,9
	Уҳдадорихо	2406,1	3114,3	3040,8	3452,8	4038,7	167,8
	Уҳдадорихо нисбат ба дороиҳо (бо %)	75,9	77,2	74,8	75,2	76,4	100,6
	Сармоя	761,8	919,9	1026,3	1135,5	1248,6	163,9
	Сармоя нисбат ба дороиҳо (бо %)	24,1	22,8	25,2	24,8	23,6	0,98

ҚСҚ «Бонки Эсхата»	Дороиҳо	2105,2	2444,0	3248,9	4264,5	5678,3	269,7
	Уҳдадориҳо	1715,4	1993,4	2674,4	3442,0	4699,5	273,9
	Уҳдадориҳо нисбат ба дороиҳо (бо %)	81,5	81,6	82,3	80,7	82,8	101,6
	Сармоя	389,8	450,5	574,5	822,5	978,7	251,0
	Сармоя нисбат ба дороиҳо (бо %)	18,5	18,4	17,7	19,3	17,2	0,92
ҚСП «Аввалин бонки молиявии хурд»	Дороиҳо	875,9	991,3	1122,9	1132,1	1175,1	134,1
	Уҳдадориҳо	739,2	846,7	955,5	934,4	938,3	126,9
	Уҳдадориҳо нисбат ба дороиҳо (бо %)	84,4	85,4	85,1	82,5	79,8	0,94
	Сармоя	136,7	144,6	167,4	197,7	236,7	173,1
	Сармоя нисбат ба дороиҳо (бо %)	15,6	14,6	14,9	17,5	20,2	129,5
ҚСП «Бонки Арванд»	Дороиҳо	469,9	566,2	766,2	1005,4	1205,0	256,4
	Уҳдадориҳо	383,4	458,9	641,3	829,4	988,4	257,8
	Уҳдадориҳо нисбат ба дороиҳо (бо %)	81,6	81,0	83,7	82,5	82,0	100,4
	Сармоя	86,5	107,3	124,8	176,0	216,6	250,4
	Сармоя нисбат ба дороиҳо (бо %)	18,4	19,0	16,3	17,5	18,0	0,98

*Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои БМТ.

Таҳлили нишондиҳандаҳои ҷадвал инъикосгари он мебошад, ки таносуби захираҳои худӣ ва ҷалбкардашудаи бонкҳои кишвар нисбат ба захираҳои бонкӣ дар солҳои охир афзоиш ёфтаанд. Бо вучуди ин, имрӯзҳо на ҳамаи бонкҳои кишвар ба талаботи низоми бонкҳои муосир ҷавобгӯ ва қобилияти баланди баҳодихии захираҳоро доро мебошанд. Аз ин рӯ, бонкҳоро зарур аст, ки ба такмили низоми таҳассусии кормандон диққати махсус дода, усулҳои муосири ҷалб ва истифодаи онҳоро бо мақсад мувофиқ намоянд. Вобаста ба ин, аини замон баъзе аз бонкҳои кишвар нисбатан рушди бемайлони соҳиб гардидаанд.

Мувофиқи маълумоти ҷадвали овардашуда дар солҳои таҳлилӣ, ҳаҷми захираҳои худӣ ва ҷалбкардашудаи бонкҳои пешсаф, ба монанди КВД БА ҚТ «Амонатбонк», ҚСҚ «Ориёнбонк» ва ҚСҚ «Бонки Эсхата» тамоюли болоравӣ доранд. Дороиҳои КВД БА ҚТ «Амонатбонк» дар соли таҳлилии 2019, 4161,1 миллион сомони ро ташкил намуд, ки ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 7579,3 миллион сомонӣ баробар гардидааст. Дар ин давраи таҳлилӣ, ҳаҷми дороиҳо ва уҳдадориҳои КВД БА ҚТ «Амонатбонк» зиёда аз 1,8 маротиба афзоиш ёфтаанд.

Дар баробари ин, таҳлили таносуби уҳдадориҳо нисбат ба дороиҳо хеле муҳим мебошад. Бояд қайд намуд, ки дар соли 2019, 89,7 фоизи ҳаҷми дороиҳои бонкиро уҳдадориҳои онҳо ташкил намудаанд ва ин нишондиҳанда дар соли таҳлилии 2023 ба 88,7 фоиз омада расидааст, ё ин ки 1,0 банди фоизӣ кам гаридааст. Ҳамзамон, сармояи бонкҳо бошад, мутаносибан аз 428,8 миллион сомонӣ ба 859,7 миллион сомонӣ баробар гардид, яъне дар солҳои таҳлилӣ (2019-2023), 430,9 миллион сомонӣ зиёд гардидааст. Ҳаҷми сармоя нисбат ба ҳаҷми дороиҳо бошад, мутаносибан 10,3 фоиз ба 11,3 фоиз омада расидааст, ё ин ки 1,0 банди фоизӣ зиёд гардидааст. Меъёри кифоятии сармоя дар ин бонк дар соли 2023 аз талаботи муқаррарнамудаи Бонки миллии Тоҷикистон дар ҳудуди 0,7 банди фоизӣ кам аст. Сабаб дар он аст, ки ба воситаи ин бонк бештари хизматрасониҳои давлатӣ амалӣ карда мешаванд ва аз ин рӯ, ин меъёр нишондиҳандаи хуб барои ин бонк ба ҳисоб меравад.

Яке аз бонкҳои дигар, ки дар бозори бонкӣ нақш ва мавқеи асосиро ишғол мекунад, ин ҚСҚ «Ориёнбонк» ба шумор меравад. Мавриди зикр аст, ки тибқи нишондиҳандаҳои ҷадвал, ҳаҷми дороиҳо дар ҚСҚ «Ориёнбонк» дар соли 2019, 3167,9 миллион сомонино ташкил дода буданд, ки ин нишондиҳанда дар соли таҳлилии 2023 ба 5287,3 миллион сомонӣ баробар гардид, ё ин ки 1,6 маротиба афзоиш ёфтааст. Инчунин, уҳдадориҳо нисбат ба дороиҳо бошад, мутаносибан аз 75,9 фоиз ба 76,4 фоиз ва сармоя бошад, аз 761,8 миллион сомонӣ ба 1248,6 миллион сомонӣ омада расиданд. Дар давраи таҳлилӣ (2019-2023) меъёри кифоятии сармоя мутаносибан аз 24,1 фоиз ба 23,6 фоиз омада расидааст, ки аз меъёри муқарраргардидаи сиёсати пулию қарзии Бонки миллии Тоҷикистон зиёд нест.

Ин нишондиҳанда дар ҚСҚ «Бонки Эсхата» дар солҳои таҳлилии 2019-2023 дар ҳолати хуб қарор дошта, аз 18,5 фоиз ба 17,2 фоиз омада расидааст. Қайд намудан бамаврид аст, ки меъёри кифоятии сармоя дар кишвар аз 12 то 25 фоиз нишондиҳандаи хуб аст, ки ин метавонад ба даромаднокии бонкҳо ва зиёд гардидани ҳаҷми сармоягузориҳо ба соҳаҳои кишвар мусоидат намояд (ниг. ба ҷадвали 2.7.).

Чадвали 2.7. Механизмҳои баҳодихии захираҳои чалбкардашуда дар бонкҳо, бо миллион сомонӣ / %*

Нишондиҳандаҳо	Солҳо								
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 / 2016
Таносуби устувории пасандозҳои мизочон дар бонкҳо									
Пасандозҳо (амонатҳо)	8849,0	8720,0	9041,0	8590,0	10436,19	8920,98	14237,86	17896,86	202,2
Ҳамаи захираҳои чалбкардашуда (ухдадорихо)	14011,0	13362,0	13125,0	13043,0	16634,66	14277,35	20506,57	26061,46	186,0
Сатҳи устувории пасандозҳои бонкӣ (бо %)	63,2	65,2	68,9	65,8	62,7	62,5	69,4	68,7	108,7
Таносуби маблағгузориҳои беруна дар бонкҳо									
Маблағгузориҳои байнибонкӣ	1119,0	737,0	749,0	984,0	1348,49	1581,58	1526,9	1557,72	139,2
Ҳамаи захираҳои чалбкардашуда (ухдадорихо)	14011,0	13362,0	13125,0	13043,0	16634,66	14277,35	20506,57	26061,46	186,0
Сатҳи устувории маблағгузориҳои байнибонкӣ (бо %)	8,0	5,5	5,7	7,5	8,1	11,1	7,4	6,0	0,75
Таносуби устувории захираҳои чалбкардашуда дар бонкҳо									
Ҳамаи захираҳои чалбкардашуда (ухдадорихо) – амонатҳои дархостшаванда	10728,0	9195,0	8404,0	8720,0	10915,69	9875,89	13496,83	17623,08	164,2
Ҳамаи захираҳои чалбкардашуда (ухдадорихо)	14011,0	13362,0	13125,0	13043,0	16634,66	14277,35	20506,57	26061,46	186,0
Сатҳи устувории захираҳои чалбкардашуда (бо %)	76,6	68,8	64,0	66,8	65,6	69,2	65,8	67,6	0,88

*Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси Бюллетени омили бонкӣ. – 2018. - №12(281). - С.79-80, 2019. - №12 (293). - С.86-87, 2020. - №12 (305). - С.85-86., 2021. - №12 (316). - С.24-25, 2022. - №12 (329). - С.25-26, 2023. - №12 (341). - С.25-26.

Маълумоти ҷадвал инъикосгари он мебошад, ки нишондиҳандаҳои баҳодихии захираҳои бонкӣ дар солҳои таҳлилии 2016-2023 рӯ ба афзоиш мебошанд. Масалан, ҳаҷми пасандозҳо (амонатҳо) дар соли таҳлилии 2016, 8849,0 миллион сомониро ташкил дода буданд, ки ин нишондиҳанда дар соли таҳлилии 2023 ба 17896,86 миллион сомонӣ омада расидааст, ё ин ки 2,0 маротиба дар зарфи 8 сол зиёд гардидаанд. Инчунин, ҳаҷми захираҳои ҷалбкардашуда (уҳдадориҳо) дар солҳои таҳлилӣ 1,8 маротиба зиёд гардидааст, яъне ҳаҷми умумии пасандозҳои аҳоли, маблағҳои гузошташудаи шахсони ҳуқуқӣ ва дигар захираҳои ҷалбкардашуда дар ҳаҷми нисбатан хеле зиёд дар бонкҳо ҷалб карда шудаанд.

Дар ин асно, бояд қайд намуд, ки бонкҳои мамлакат солҳои охир ба ин самт таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда истодаанд. Вобаста ба ин, бояд тазаққур дод, ки сатҳи устувории пасандозҳои бонкӣ дар давраи таҳлилӣ мутаносибан аз 63,2 фоиз ба 68,2 фоиз омада расидааст. Ин нишондиҳанда дар солҳои таҳлилӣ зиёд гардида бошад ҳам, вале мувофиқи меъёрҳои кифоияте, ки бонкҳои ҷаҳонӣ пешниҳод ва истифода менамоянд (0,7-0,8), ин нишондиҳанда нисбатан кам мебошад.

Бинобар ин, бонкҳои кишварро зарур аст, ки барои ташаккул ва дуруст баҳо додани захираҳо аз роҳҳо ва механизмҳои зерини тақмили низоми пасандозҳо истифода намоянд:

- ҷалби пасандозҳои бонкӣ бо роҳи пешниҳоди кортҳои пластикӣ ба мизоҷон;
- ҷоннок намудани фаъолияти марказҳои тамос ва хизматрасониҳои машваратӣ, яъне аз ҷониби мутахассисон пешниҳоди маълумот ба мизоҷон оид ба намудҳои нави пасандозҳо ва имтиёзҳо;
- ҷойгир намудани филиал ва марказҳои хизматрасонӣ дар минтақаҳои мувофиқ;
- тақмили низоми терминалҳои бонкӣ;

- гурӯҳбандӣ намудани пасандозгузoron ва вобаста ба он муайян намудани фоиз, инчунин ба пасандозгузoronи доимӣ пешниҳод намудани мукофотҳо;

- таҳия ва ташкили суратҳисобҳои пасандозии таъиноти махсуси сармоягузорӣ барои маблағгузории лоиҳаҳо ва барномаҳои мушаххас аз ҳисоби пасандозҳои аҳоли бо дарназардошти сатҳи таваррум;

- ташкили суратҳисобҳо барои корхонаҳо бо муқаррар намудани таъиноти истифодаи муваққатии онҳо то табдил ёфтан ба пули нақд ва монанди инҳо.

Барои амалӣ намудани ин усулҳо дар низоми бонкии мамлакат, танзимгарро зарур меояд, ки барои ташаккули қисми дарозмуҳлати уҳдадорихо механизмҳо ва фишангҳои нави муосирро мавриди татбиқ қарор диҳад. Инчунин, бонкҳои кишварро зарур меояд, ки барои устувор нигоҳ доштани ҷалби пасандозҳо ба фаъолияти суғуртанамоии онҳо диққати махсус диҳанд, ки ин барои бонкҳо хеле муҳим мебошад.

Дар баробари ин, яке аз механизмҳои асосии баҳодиҳии захираҳои ҷалбкардашуда, ин таносуби маблағгузориҳои байнибонкӣ ба ҳисоб меравад. Ҳаҷми маблағгузориҳои байнибонкӣ дар соли 2023 ба 1557,72 миллион сомонӣ баробар гардидааст, ки ин нисбати соли 2016, 438,72 миллион сомонӣ зиёд аст. Агар ба таносуби мазкур назар намоем, ҳаҷми маблағгузориҳои байнибонкӣ дар соли 2016 ба 8,0 фоиз баробар буд, вале ин нишондиҳанда дар соли таҳлили 2023 ба 6,0 фоиз омада расидааст, яъне дар ин давра 2,0 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст.

Омили кам гардидани ин меъёр аз ҳисоби афзоиши нисбатан зиёди захираҳои ҷалбкардашуда мебошад. Новобаста аз ин, бояд қайд кард, ки ин нишондиҳанда нисбат ба бонкҳои дигар кишварҳо зиёд аст. Айни замон низоми бонкии кишвар дар роҳи суботи молиявӣ қарор дорад ва агар ин таносуб дар ҳудудҳои 3-4% муайян карда шавад, барои бонкҳои кишвар мувофиқ мебошад. Дар ҳолати нисбатан кам тақсим (пешниҳоди қарз ва сармоягузорӣ) гардидани захираҳои ҷалбкардашуда, бонкҳо метавонанд ин маблағҳоро (3-4%-ро) дар

бозори байнибонкӣ пешниҳод созанд ва бонкҳое, ки ба ин захира ниёз доранд, вобаста ба меъёрҳои муқарраргардида онро муваққатан истифода намуда, барои худ даромади иловагиро ба вучуд оранд. Пешниҳоди захираҳои озод барои бонкҳо натиҷаи на он қадар хуб аст, вале ин метавонад қисмати муайяни даромади банақшагирифташударо таъмин намояд.

Дар баробари таносуби маблағгузориҳои байнибонкӣ, инчунин таносуби устувории захираҳои ҷалбкардашуда (фор. 4) дар амалия истифода бурда мешавад. Таносуби мазкур нишон медиҳад, ки ҳаҷми захираҳои ҷалбкардашудаи устувор, яъне захираҳои ҷалбкардашудаи миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат то кадом андоза устувор мебошанд. Аз таҳлили нишондиҳандаҳои ҷадвали мазкур бармеояд, ки таносуби устувории захираҳои ҷалбкардашуда дар соли 2016 ба 76,6% баробар гардида буд, ки ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 67,6 фоиз омада расидааст. Ин меъёр ба талаботе, ки бонкҳои пешсаф пешниҳод намудаанд, мутобиқ аст ва ин дар сатҳи хуб қарор гирифтааст. Хуб мегардид, ки агар ҳаҷми амонату пасандозҳои муҳлатноки ҷалбкардашуда барои таъмини иқтисодиёт бо сармоягузорӣ бештар истифода карда шаванд.

Дар баробари ин, яке аз усулҳои дигари баҳодиҳии захираҳои бонкӣ ин таносуби фарогирии захираҳои пешниҳодгардида нисбат ба захираҳои ҷалбкардашуда мебошад. Имрӯзҳо ҳангоми пешниҳоди захираҳои бонкӣ, ба сифати қарзҳо ва сармоягузориҳо, дар амалияи бонкӣ маъмултарин формула (фор. 5) мавҷуд аст, ки тавассути он самаранокии истифодаи захираҳои бонкӣ баҳо дода мешавад. Баҳри баҳодиҳии истифодаи захираҳо бонкҳо нишондиҳандаҳои молиявии таносуби мазкурро мавриди баррасӣ қарор медиҳанд (ҷадвали 2.8.).

Чадвали 2.8. Таносуби фарогирии захираҳои пешниҳодгардида нисбат ба захираҳои ҷалбкардашуда дар бонкҳо, бо миллион сомонӣ / %*

Солҳо	Нишондиҳандаҳо				
	Сандуқи қарзӣ (1)	Ҳамаи захираҳои ҷалбкардашуда (2)	Таносуби нишондиҳандаи 1 нисбати 2 (бо %)	Сармоягузориҳо (3)	Таносуби нишондиҳандаи 3 нисбати 2 (бо %)
2016	8122,0	14011,0	58,0	1474,0	10,5
2017	6811,0	13362,0	51,0	1988,0	14,9
2018	6607,0	13125,0	50,3	2344,0	17,8
2019	7124,0	13043,0	54,6	2441,0	18,7
2020	8809,0	16634,66	52,9	2585,42	15,5
2021	9437,35	14277,35	66,1	739,83	5,2
2022	10489,75	20506,57	51,1	540,99	2,6
2023	13954,73	26061,46	53,5	314,98	1,2
2023 / 2016	171,8	186,0	0,92	0,21	0,11

***Сарчашма:** ҳисоби муаллиф дар заминаи Бюллетени омили бонкӣ. – 2018. – №12(281). – С.79-80, 2019. – №12 (293). – С.86-87, 2020. – №12 (305). – С.85-86., 2021. – №12 (316). – С.24-25, 2022. – №12 (329). – С.25-26, 2023. – №12 (341). – С.25-26.

Таҳлили чадвал нишон медиҳад, ки дар мамлакат ҳаҷми захираҳои ҷалбкардашуда ва сандуқи қарзӣ ҳамасола афзоиш намудаанд, яъне ҳаҷми сандуқи қарзии бонкҳо дар соли 2016 ба 8122,0 миллион сомонӣ баробар гардида буд, ки ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 13954,73 миллион сомонӣ омада расид. Дар маҷмӯъ, ин нишондиҳанда дар давраи таҳлилӣ 1,7 маротиба зиёд гардидааст. Новобаста аз ин, ҳаҷми умумии қарзҳои пешниҳодгардида 53,5 фоиз ва ҳаҷми сармоягузориҳо бошад, 1,2 фоизи ҳаҷми захираҳои ҷалбкардашударо дар соли 2023 ташкил намудааст. Дар ин асно, бояд таъakkур дод, ки сатҳи қарзҳо дар давраи таҳлилӣ (2016-2023) дар сатҳи 50-66 фоиз ва сармоягузориҳо бошад, 1,2-18,7 фоиз қарор гирифтааст, ки ин нишондиҳандаҳо

мутаносибан солҳои охир коҳиш ёфтаанд ва он аз талаботи бонкҳои устувор хеле кам аст.

Бояд қайд намуд, ки дар амалияи ҷаҳонӣ сатҳи устувории бонкҳо дар бештари мавридҳо аз ҳисоби ҷалб ва тақсимути истифодаи дурусти захираҳо баҳо медиҳанд. Дар мамлакат ҳаҷми қарзҳои пешниҳоднамудаи бонкҳо нисбатан кам буда, ин ҳолат метавонад ба рушди низоми молиявӣ, махсусан низоми бонкӣ ва сатҳи рушди бемайлоии зиндагии аҳоли таъсири манфӣ расонад. Аксари кишварҳои рӯ ба тараққӣ бо мақсади ҳалли чунин мушкилот бо истифода аз таҷрибаи кишварҳои мутараққӣ ривоч додани механизми таъсирпазири сиёсати пулию қарзиро ба роҳ мондаанд ва ин меъёрро дар ҳудудҳои 70-80 фоиз тавсия менамоянд. Хуб мегардид, агар ин меъёрро низ бонкҳои кишвар риоя намоянд.

Айни замон дар кишвар ба ҳайси мушкилоти асосӣ дар раванди тақсимути истифодаи захираҳои бонкӣ, роҳҳо ва механизмҳои зерин баромад намуда истодаанд, аз ҷумла:

- риоя нагардидани баъзе аз фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ (амалиёт дар бозори озод ва маҳдудкунии миқдории бевосита);
- шаффоф ҷаъолият накардани баъзе аз бонкҳо;
- сиёсати нодурусти ғоизии бонкҳо ҳангоми пешниҳоди қарзҳо, сармоягузорӣ ва дигар хизматрасониҳо;
- мувозинати талаботу тақлифот дар раванди пешниҳоди қарзҳо ва тартиби ҳуҷҷатгузории онҳо;
- таҳияву тақмили барномаву стратегияҳои низоми қарзӣ;
- баланд бардоштани маърифати молиявии кормандон;
- даромаднокии дороиҳо (ROA);
- даромаднокии сармоя (ROE);
- ҳаҷми дороиҳои пардохтпазир нисбат ба дороиҳои умумӣ ва уҳдадориҳои кӯтоҳмуҳлат;
- сармояи асосӣ (тавозунӣ) нисбат ба дороиҳои умумӣ;

- амонату пасандозҳо нисбат ба сандуқи қарзӣ;
- хароҷоти кормандон нисбат ба хароҷоти ғоизӣ;
- пурра такмил наёфтани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва монанди инҳо.

Ба андешаи мо, тақвият додани самаранокии механизмҳои болозикр басо муҳим мебошад ва таҳқиқу татбиқи ин роҳҳо ва механизмҳо барои расидан ба ҳадафҳои асосии сиёсати пулию қарзии Бонки миллии Тоҷикистон хеле мувофиқ аст ва баҳри пешбурди ин самт ба хароҷоти гуногуни молиявӣ ниёз доранд. Дар баробари ин, бонкҳо метавонанд ба баланд бардоштани маърифати молиявии кормандон, махсусан кормандони роҳбарикунанда шароит фароҳам оранд, ки ин омил метавонад боиси ҳалли мушкилиҳои бавучудода гардад. Аз ин рӯ, хуб мешуд, ки бонкҳои мамлакат ба таҳкими ин механизмҳо диққати махсус диҳанд.

Инчунин, дар амалияи бонкӣ усулҳои зерин барои баҳодихии захираҳои бонкӣ мавҷуд аст, ки бонкҳои кишвар аз онҳо истифода намуда истодаанд, аз ҷумла:

- андозаи ниҳони сармояи оинномавӣ барои ташкилотҳои қарзии наватъсис ва қисми ғайрипулии сармояи оинномавӣ;
- андозаи ниҳони хавф барои як қарзгир ё гурӯҳи қарзгирони ба ҳам алоқаманд;
- меъёри кифоятии сармоя ва меъёри пардохтпазирии ҷорӣ;
- меъёри истифодаи маблағҳои худии ташкилотҳои қарзӣ барои харидани саҳмияҳои (ҳиссаҳои) шахсони ҳуқуқӣ;
- андозаи ниҳони қарзҳо, кафолатҳо ва замонатҳое, ки ташкилотҳои қарзӣ ба шахсони вобастаи (алоқаманди) худ додаанд ва монанди инҳо⁵⁹.

⁵⁹ Дастурамали №176 «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ». Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №55 аз 24 майи соли 2022 тасдиқ шудааст. б.1.

Бояд тазаккур дод, ки ин усулҳо низ барои баҳодиҳии захираҳои бонкӣ хеле муҳим буда, дар ташаккули захираҳои бонкӣ ва истифодаи онҳо дар таъмини рушди иқтисодиёти мамлакат муосидат карда метавонанд. Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлилҳои гузаронидашуда ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дар солҳои таҳлилӣ ҳаҷми захираҳои бонкӣ новобаста аз мушкилоти вучуддошта афзоиш ёфтаанд, вале қисми нисбатан ками он ба соҳаҳо ва самтҳои алоҳида равона карда шудаанд. Ҳаҷми сармоягузориҳо ва қарзҳои пешниҳоднамудаи бонкҳои мамлакат нисбатан кам мебошад. Бинобар ин, ба андешаи мо, истифодаи роҳҳо ва механизмҳои муосири ташаккули захираҳои бонкӣ мувофиқи мақсад мебошад. Аз ин рӯ, тақмили механизмҳои зикргардида ва истифодаи дурусти сиёсати пулию қарзӣ дар оянда метавонад ба афзоиши ҳаҷми захираҳои бонкӣ ва истифодаи онҳо дар таъмини рушди устувори иқтисодиёт муосидат намояд.

2.3. Нақши сиёсати пулию қарзӣ дар ташаккули захираҳои бонкӣ

Дар шароити имрӯза сиёсати пулию қарзӣ яке аз унсурҳои асосии сиёсати макроиқтисодии давлат ба ҳисоб меравад. Сиёсати пулию қарзӣ ин як низоми муайян аст, ки баҳри суботи иқтисодӣ ва нигоҳдории сатҳи муътадилиии нархҳо равона карда шудааст. Дар бештари кишварҳо ин сиёсат вазифаи бонки миллӣ мебошад. Бонки миллӣ ба воситаи ин сиёсат ба фаъолияти дигар ташкилотҳои қарзӣ таъсир расонида, ҳадаф ва вазифаҳои гузошташударо дар амал татбиқ менамояд, зеро раванди пешрафти иқтисодӣ тақозо менамояд, ки муҳимтарин ҳадафҳое, ки дар ин самт дар назди давлат гузошта шудааст, бояд дуруст амалӣ карда шаванд. Дар амал мақсад ва вазифаҳои сиёсати пулию қарзӣ муҳимтарин ҳадафҳост, ки бонки миллӣ (марказӣ) барои он талош менамояд. Сиёсати пулию қарзӣ дар ташаккул ва мавҷудияти захираҳои бонкӣ тавассути таъсири он ба меъёрҳои ғоизӣ, шароити пардохтпазирӣ ва суботи умумии иқтисодӣ нақши ҳалкунанда дошта метавонад.

Таъсири сиёсати пулию қарзӣ ба ташаккули захираҳои бонкӣ тавассути сиёсати ғоизӣ ва арзиши маблағҳо, идоракунии пардохтпазирӣ ва монанди инҳо расонида мешавад. Мусаллам аст, ки меъёрҳои ғоизӣ ва сиёсати пулию қарзии бонки миллӣ дар иқтисодиёт нақши калидӣ дорад ва ба сатҳи ғоизҳо, мавҷудияти қарз, таваррум ва суботи умумии иқтисодӣ таъсир мерасонад. Аз ин лиҳоз, бонки миллӣ меъёри асосии ғоизро муқаррар менамояд, ки он ҳамчун нуктаи истинод барои дигар меъёрҳои ғоизӣ дар бонкҳо ва умуман иқтисодиёт хизмат мекунад, аммо ин меъёрҳо метавонанд вобаста ба ҳадафҳои бонки миллӣ оид ба сатҳи таваррум, рушди иқтисодӣ ва шуғл боло ё паст карда шавад.

Бонкҳо дар таъмини суботи иқтисодӣ саҳми зиёд доранд ва таъсири бухронҳои иқтисодиро дар мамлакат маҳдуд месозанд. Инчунин, суботи иқтисодӣ, иҷро ва татбиқи вазифаҳои сиёсати пулию қарзии зерин, аз ҷумла нигоҳдории сатҳи муътадилиии нархҳо, танзими интишори ғайринақдӣ пул ва пешниҳоди онҳо ба иқтисодиёт хеле муҳим мебошад.

Дар солҳои охир мо дар муҳити макроиқтисодӣ ба омилҳои зиёд рӯ ба рӯ гардидем, аз қабيلي тағйирёбии сатҳи таваррум, бухронҳои иқтисодии ҷаҳонӣ, пандемия, ҳатарҳои геополитикӣ, ноустувории иқтисодӣ, рақобатҳои носолим ва дигар омилҳои субъективӣ. Ин омилҳо зарурати таҳқиқи дақиқи таъсири сиёсати пулию қарзиро ба нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ, махсусан захираҳои бонкиро талаб менамояд. Аз ин рӯ, омӯзиши таъсири сиёсати пулию қарзӣ ба ташаккули захираҳои бонкӣ на танҳо муҳим, балки барои таҳияи стратегияҳои самараноки идоракунии ин захираҳо ҳатмӣ ҳисобида мешавад.

Ноил шудан ба ин ҳадафҳо тавассути такмил ва амалӣ намудани фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ имконпазир аст. Дар шароити имрӯза барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда дар як муҳлати кӯтоҳ хеле душвор буда, ғайрияти мунтазами тамоми мақомотҳои амалкунандаро талаб менамояд. Бинобар ин, дар ҳамаи давлатҳо мақомоти алоҳидаи танзиму назорати сиёсати пулию қарзӣ ғайрият менамояд.

Бояд қайд намуд, ки дар шароити имрӯза масъули таҳия ва татбиқи сиёсати пулию қарзии (монетарии) Ҷумҳурии Тоҷикистон Бонки миллии Тоҷикистон мебошад ва он ба сифати мақомоти танзиму назораткунандаи сиёсати пулию қарзӣ баромад намуда истодааст.

Дар моддаи 2-юми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” дарҷ гардидааст: «...сиёсати пулию қарзӣ (монетарӣ) – яке аз бахшҳои асосии сиёсати макроиқтисодии давлат ба ҳисоб рафта, баҳри ноил шудан ба мақсади асосии Бонки миллии Тоҷикистон тавассути истифодаи воситаҳои сиёсати пулию қарзӣ (монетарӣ) татбиқ карда мешавад»⁶⁰. Аз ин рӯ, дар боби 3-юми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” паҳлуҳои гуногуни сиёсати пулию қарзӣ бо мақсади истифодаи босамари фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ ва рушди муътадили нишондиҳандаҳои дигари молиявӣ, он ба таври муфассал дарҷ карда шудааст.

Вобаста ба ин, гуфтан бамаврид аст, ки фаъолияти устувори сиёсати пулию қарзии Бонки миллии Тоҷикистон аз фаъолияти самараноки бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии молиявӣ хеле вобаста мебошад. Дар амалияи бонкӣ ҳар як давлат дорои сиёсати пулию қарзии худ мебошад ва он барои нигоҳ доштани мувозинату ташаккули захираҳо ва ё баръакси онҳо истифода бурда мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои устувор нигоҳ доштани низоми бонкӣ аз ҷониби танзимгар қонунҳо, дастурамалҳо, низомномаҳо ва дигар стратегияҳои гуногуни сиёсати пулию қарзӣ, ки ба ташаккули захираҳои бонкӣ ва рушди иқтисодии молиявӣ сармоягузори бонкӣ мусоидат менамоянд, таҳия гардидааст.

Мақсад аз ин гуфтаҳо дар он аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ доир ба фаъолияти бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии молиявӣ, ки самтҳои гуногуни сиёсати пулию қарзиро дар бар мегиранд, татбиқ гардида истодааст.

⁶⁰ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, №722, ш. Душанбе (ҚҶТ аз 13.11.2023с., №2003). – м. 2.

Вобаста ба ин сиёсат дар тобеияти Бонки миллии Тоҷикистон Кумитаи сиёсати пулию қарзӣ фаъолият менамояд. Барои танзим ва назорати ин сиёсат Бонки миллии Тоҷикистон аз маҷмуи воситаҳои гуногун, аз ҷумла интишор ва танзими қоғазҳои қиматноки Бонки миллии Тоҷикистон, танзими асбоб ва амалиёти асбобӣ ва монанди инҳо, бо мақсади танзими ҳаҷми пул дар иқтисодиёт ва идоракунии сатҳи пардохтпазирии кӯтоҳмуҳлати ташкилотҳои қарзии молиявӣ истифода мебарад.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ, пешрафти босуръати технологӣ ва тағйирёбии доимии муҳити иқтисодӣ таъсир ва нақши сиёсати пулию қарзӣ ба ташаккули захираҳои бонкӣ ва дар маҷмӯъ, ба иқтисодиёт зиёд гардида истодааст. Бинобар ин, ҳуб мешуд, ки агар Бонки миллии Тоҷикистон сиёсати худро ба равандҳои нав мутобиқ созад ва фишангҳоро меъёрҳои сиёсати пулию қарзиро дуруст муайян ва истифода намояд.

Мусаллам аст, ки дар амалияи низоми бонкӣ фишангҳои гуногуни сиёсати пулию қарзӣ истифода мегарданд, ки аз рӯйи меъёрбандӣ аз якдигар тафовут доранд.

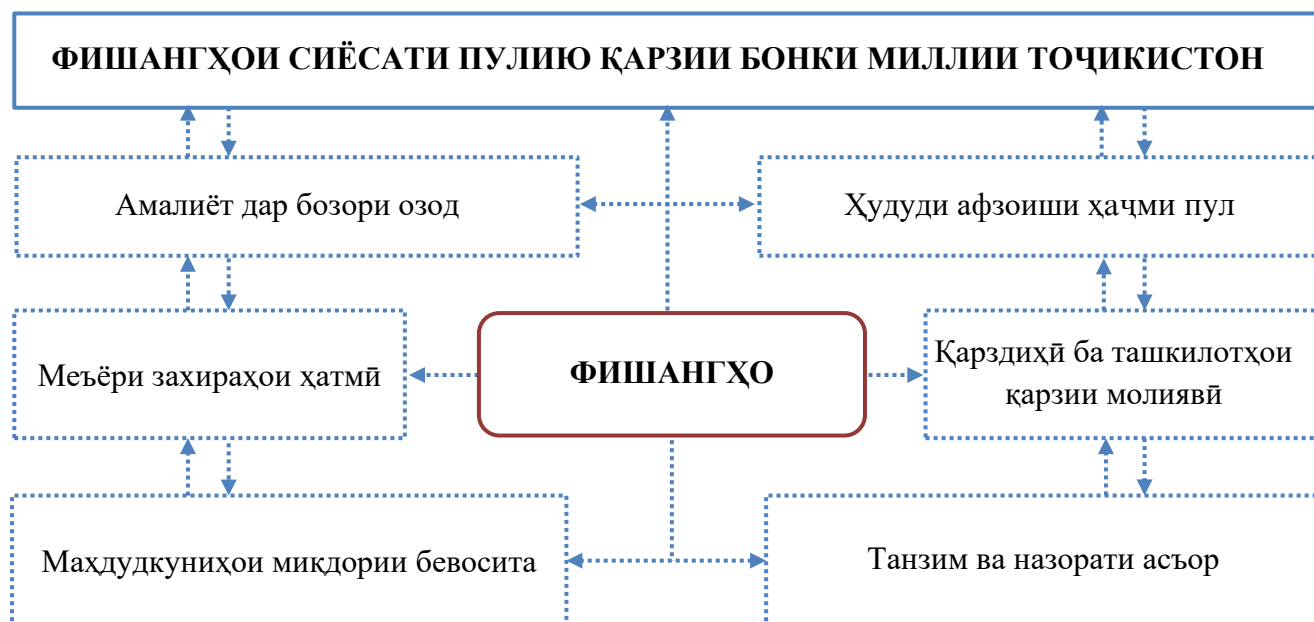
Ба сифати фишангҳои сиёсати пулию қарзии асосӣ, пеш аз ҳама, меъёри захираҳои ҳатмӣ, меъёри бозтамвил, андозаи сифати сандуқи қарзӣ, амонатҳои ҷалбшаванда, амалиёт дар бозори озод, хариду фурӯши асбоб ва монанди инҳо дохил карда шудаанд. Бояд таъкид кард, ки фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ дар таъмини рушди низоми бонкӣ бо маблағҳои муваққатан озод хеле зиёд буда, бо татбиқ ва тақмили ин самт бонкҳо метавонанд фаъолияти худро устувор намоянд.

Фишангҳои асосии сиёсати пулию қарзӣ самараи саривақтии иқтисодӣ аз худ ҳосил намуда, онҳо дар бештари ҳолатҳо зерин назорати доимӣ қарор доранд. Ҳамаи амалиёти бонкӣ аз меъёрҳои ғоизии онҳо вобастагии зиёд доранд ва ҳамеша дар раванди гузаронидани амалиётҳо, бонкҳо бояд ба таври пурра онҳоро риоя намоянд.

Дар ҳолати риоя накардани ин меъёрҳо аз ҷониби бонки миллӣ чораҳои зарурӣ андешида мешавад. Аз ин рӯ, фишангҳои асосии сиёсати пулию қарзиро фишангҳои самарадиҳанда меноманд. Ҳамзамон, дар амалияи бонкӣ фишангҳои иловагӣ низ ба рушди устувори бонкҳо таъсири мусбат мерасонанд. Илова бар ин, самараи амалиёте, ки ба фишангҳои иловагӣ шомил мебошанд, пеш аз ҳама, аз ҳолати бозорҳои молиявӣ ва ҳаҷми захираҳои бонкӣ вобаста мебошанд. Дар ҳолати хуб фаъолият намудани бозорҳои молиявӣ меъёрҳои муқаррарнамудаи фишангҳои иловагӣ ба фаъолият оғоз намуда, аз худ даромади иловагӣ ҳосил менамоянд ва баръакс.

Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки истифодаи нодурусти фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ дар мамлакат таъсири ғайрисамараноки худро ба низоми бонкӣ, махсусан ба ташаккули захираҳои бонкӣ, мерасонад.

Мавриди зикр аст, ки дар мамлакат аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон намудҳои зерини фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ, аз ҷумла меёри бозтамвил, меёри захираҳои ҳатмӣ, меёрҳои фоизии амалиётӣ ва монанди инҳо амал менамоянд (ниг. ба расми 2.1.).

Расми 2.1. Фишангҳои сиёсати пулию қарзии БМТ*

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф дар заминаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, №722, ш. Душанбе (ҚҶТ аз 13.11.2023с., №2003).

Аз маълумоти расми 2.1 мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар яке аз фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ дорои меъёр ва ҳуқуқу ҳақдорӣҳо мебошанд. Яке аз фишангҳои асосӣ, ин меёри бозтамвил (қарзидхӣ ба ташкилотҳои қарзии молиявӣ) ба шумор меравад. Меёри бозтамвил муайянкунандаи арзиши пул дар кишвар ва нишондиҳандаи муҳимми рушди иқтисодӣ мебошад. Ба ибораи дигар, метавон гуфт, ки меёри бозтамвил меёри фоизие мебошад, ки алоқамандии пасандозҳоро бо қарзҳо дар бонкҳо таъмин менамояд.

Дар бештари мавридҳо, меёри бозтамвил барои гирифтани қарз аз бонки миллӣ, бонкҳои тижоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии молиявӣ истифода мегардад. Меёри бозтамвил аз меёри қарзҳое, ки бонкҳо ба дигар субъектҳои хоҷагидорӣ пешниҳод менамоянд, тафовут дорад. Бояд қайд намуд, ки меёри бозтамвил дар худ хусусиятҳои гуногунро доро мебошад. Дар ҳолати паст гардидани ин нишондиҳанда дар иқтисодиёт меёри фоизи қарзҳо ва пасандозҳо паст, қобилияти харидории аҳоли афзоиш ва сатҳи таваррум метавонад зиёд гардад. Гуфтан бамаврид аст, ки меёри пасти бозтамвил хоҳиши гирифтани қарзро барои субъектҳои хоҷагидорӣ афзоиш медиҳад. Онҳо қисми ками даромади худро ба бонкҳо пардохт менамоянд, ки дар натиҷа онҳо ҳавасманд мегарданд. Дар бештари мавридҳо ин нишондиҳанда барои афзоиши пешниҳоди қарзҳо истифода бурда мешавад ва аз чунин раванд бонкҳо даромади хеле зиёд ба даст меоранд.

Чунин раванд метавонад ҳолати баръакс дошта бошад ва таъсири худро ба низоми бонкӣ расонад. Аз ин рӯ, дуруст муайян намудани меёри бозтамвил барои бонки миллӣ хеле муҳим мебошад. Меёри бозтамвил аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон дар асоси дастурамали №220 «Дар бораи амалиёти кӯтоҳмуҳлати бозтамвил» муайян карда мешавад. Ин дастурамал, пеш аз ҳама, мутобиқи моддаи 21 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон», бо мақсади таъмини истифодаи самараноки воситаҳои сиёсати пулию қарзӣ ва танзими пардохтпазирии низоми бонкӣ таҳия шудааст.

Тибқи ин дастурамал: «...Бонки миллии Тоҷикистон амалиёти кӯтоҳмуҳлати бозтамвилро бо роҳи пешниҳоди воситаҳои қарзии зерин – яъне, қарзи рӯзона (интрадей), қарзи шабонарӯзӣ (овернайт) ва қарз тариқи музоядаи қарзӣ амалӣ менамояд»⁶¹. Бояд таъкид кард, ки меъёри бозтамвил бо пули миллий, таҳти гавҳари қарзҳои пешбини карда шудааст. Дар бештари мавридҳо, меъёри бозтамвил барои қарзҳои кӯтоҳмуҳлат пешбини карда мешавад. Чунин намуди қарз дар амалия дорои шартҳо ва тартиботи худ мебошад. Аз ҷумла, дар Бонки миллии Тоҷикистон суратҳисоби муросилотӣ бо пули миллий дошта бошад, вазъи молиявиашон ғайриқобили пардохт набошад ва монанди инҳо.

Гуфта бамаврид аст, ки пешниҳоди самараноки захираҳои қарзӣ дар таҷавузи захираҳои бонкӣ нақши асосиро мебошад. Масалан, меъёри бозтамвил ва музоядаи қарзӣ барои бонкҳо ҳангоми муқаррар намудани меъёри фоизи қарзҳо ҳамчун дастурамал хизмат мекунад, яъне бонкҳо метавонанд барои гирифтани қарз аз бонки миллий аз меъёри бозтамвил истифода баранд, ки ин барои нигоҳ доштани пардохтпазирӣ ва таъмини риояи уҳдадорӣҳои онҳо мусоидат карда метавонад. Қобили зикр аст, ки бонки миллий меъёри бозтамвилро ҳамчун воситаи асосии сиёсати пулию қарзӣ барои рушд додани низоми қарзӣ, ҳисоби фоизи қарз, танзими пардохтпазирӣ низоми бонкӣ ва рушди иқтисоди молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ истифода мебарад. Айни замон ин механизм ба воситаи низоми автоматӣ барои пешниҳоди қарзҳо тариқи намудҳои гуногун амалӣ карда мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин механизмро Қумитаи сиёсати пулию қарзии Бонки миллии Тоҷикистон зери танзиму назорат қарор додааст. Бояд таъкид кард, ки меъёри бозтамвил ва шартҳои музоядаи қарзӣ дар идоракунии пардохтпазирӣ бонкҳо ва ба гавҳари гирифтани моликияти мизоч низ нақши асосиро иҷро карда метавонанд. Аз ин

⁶¹ Дастурамали №220 «Дар бораи амалиёти кӯтоҳмуҳлати бозтамвил» Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №175 аз 14 декабри соли 2016 тасдиқ шудааст. – 6.1.

рӯ, моро зарур аст, ки меъёри фоизии қарзҳои пешниҳоднамудаи бонкҳо ва меъёри бозтамвилро муқоиса ва мавриди таҳлил қарор диҳем (ҷадвали 2.9.).

Ҷадвали 2.9. Динамикаи меъёри фоизӣ аз рӯи қарзҳои додашудаи бонкҳо ва меъёри бозтамвил, бо %*

Нишондиҳандаҳо	Солҳо								
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 / 2016
Меъёри бозтамвил	12,50	16,0	14,0	13,25	10,75	13,25	13,0	10,0	0,80
Ҳамаи қарзҳо бо пули миллий, аз ҷумла:	24,99	28,18	26,03	22,72	14,83	23,95	23,34	23,2	0,92
қарзҳои муҳлатнок	24,98	28,33	26,44	22,81	14,36	25,26	24,18	23,25	0,93
қарзҳои дигар	25,28	25,19	18,98	20,23	19,01	17,44	17,89	18,12	0,72
Ҳамаи қарзҳо бо асъори хориҷӣ, аз ҷумла:	19,04	21,05	17,22	15,89	13,17	12,94	11,97	11,81	0,62
қарзҳои муҳлатнок	20,68	21,02	17,55	16,28	12,72	13,23	12,19	11,9	0,57
қарзҳои дигар	17,0	21,1	15,29	13,26	15,68	9,55	6,9	8,05	0,47

***Сарчашма:** ҳисоби муаллиф дар заминаи Бюллетени омили бонкӣ. – 2018. – №12(281). – С.9,70-71, 2019. – №12 (293). – С.9,76-77, 2020. – №12 (305). – С.9,73-74, 2021. – №12 (316). – С.7,69-70, 2022. – №12 (329). – С.7,70-71, 2023. – №12 (341). – С.7,72-73.

Таҳлили нишондиҳандаҳои ҷадвал аз он шаҳодат медиҳад, ки меъёри бозтамвил дар солҳои таҳлилии 2016-2023 рӯ ба коҳишёбӣ овардааст. Масалан, агар дар соли 2016 ин нишондиҳандаро, яъне меъёри бозтамвилро Бонки миллии Тоҷикистон дар ҳудуди 12,5 фоиз муайян намуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли таҳлилии 2023 ба 10,0 фоиз омада расидааст. Бояд қайд намуд, ки ин меъёр дар давраи таҳлилии солҳои болозикр 2,5 банди фоизӣ (б.ф.) коҳиш ёфтааст.

Коҳиш ёфтани меъёри бозтамвил барои бонкҳо ва дигар субъектҳои хоҷагидорӣ хеле муҳим мебошад, зеро ин нишондиҳанда метавонад ба паст гардидани фоизи қарзҳои бонкӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии молиявӣ оварда расонад. Бояд қайд намуд, ки меъёри фоизии қарзҳо бо пули миллий нисбат ба меъёри бозтамвил зиёд мебошад. Чуноне ки аз нишондиҳандаҳо бармеояд, дар

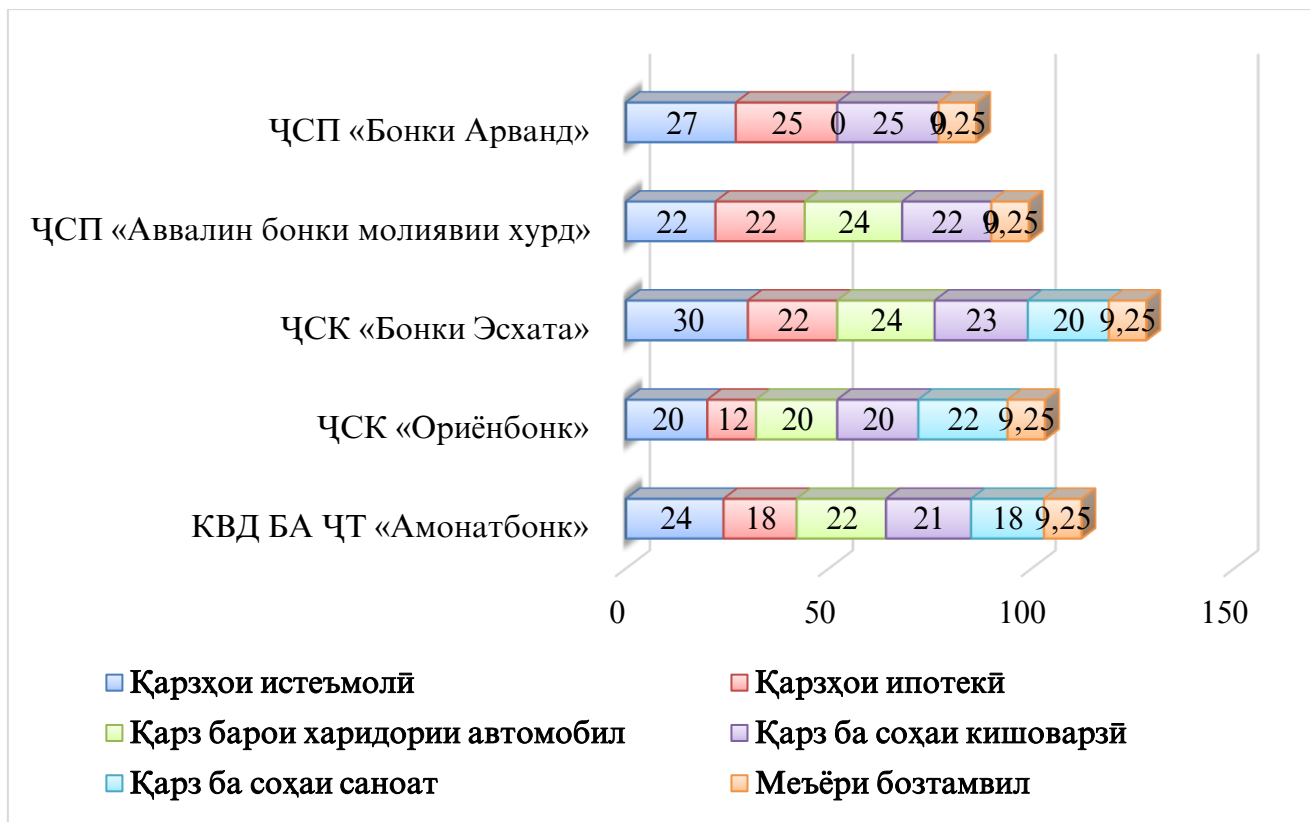
соли 2016 меъёри қарзҳо бо пули милли 24,99 фоизро ташкил дода буданд, вале ин нишондиҳанда дар соли таҳлилии 2023 ба 23,2 фоиз омада расид, яъне 1,79 банди фоизӣ дар зарфи солҳои таҳлилӣ коҳиш ёфтааст.

Фоизи қарзҳои муҳлатнок бошад, мутаносибан дар солҳои таҳлилии 2016-2023 аз 24,98 ба 23,25 фоиз ва қарзҳои дигар аз 25,28 ба 18,12 фоиз омада расидаанд. Бояд қайд намуд, ки ин нишондиҳандаҳо солҳои охир рӯ ба коҳиш ниҳодаанд ва ин то андозае хуб аст, зеро талаботи мизочон барои гирифтани қарз торафт зиёд мегардад. Бинобар ин, механизми сиёсати пулиро қарзӣ дар бонкҳо метавонад тавре ба роҳ монда шавад, ки гаронии меъёри фоизи қарзҳо барои мизочон эҷод накунад. Аз ин рӯ, муайян намудани таносуби меъёри бозтамвил ва фоизи қарзҳо барои таъмини иқтисоди милли бо маблағҳои озод хеле муҳим мебошад.

Ҳамин тариқ, дар асоси нишондиҳандаҳои чадвал қайд намудан зарур аст, ки таносуби меъёри фоизӣ аз рӯйи қарзҳои додашудаи бонкҳо бо пули милли нисбат ба меъёри бозтамвил дар соли 2016, 1,9 маротиба зиёд мебошад. Ин таносуб дар соли 2023 ба 2,3 маротиба баробар гардидааст. Бояд қайд намуд, ки дар кишвар меъёри бозтамвил нисбат ба меъёри фоизи қарзҳо бо пули милли бештар паст гардидааст. Омилҳои бештар кам нагардидани меъёри фоизи қарзҳо бо пули милли дар шароити имрӯза аз ҳисоби ҳаҷми ками маблағҳои муваққатан озод, талаботи бештар ба қарзҳо, баланд намудани меъёри фоизи қарзҳо аз ҷониби бонкҳо, муайян набудани ҳудуди баландтарини фоизи қарзҳо ва монанди инҳо ба вучуд омадаанд.

Бинобар ин, барои таҳқиқи ҳамаҷонибаи ин нишондиҳанда зарур мешуморем, ки меъёри фоизи қарзҳои пешниҳодшавандаи якҷанд бонкҳои низомсози кишварро ба самтҳои гуногун мавриди таҳлил қарор диҳем (ниг. ба диаграммаи 2.1.).

Диаграммаи 2.1. Меъёри фоизи қарзҳои пешниҳодшаванда ба самтҳои гуногун аз ҷониби бонкҳо, дар санаи 19.07. с.2024*

***Сарчашма:** ҳисоби муаллиф дар заминаи сомонаҳои интернетии <https://www.amonatbank.tj/tj/> (санаи мурочиат: 19.07.2024)., <https://eskhata.com/tj/> (санаи мурочиат: 19.07.2024)., <https://oriyonbank.tj/individuals/loans/consumer> (санаи мурочиат: 19.07.2024)., <https://fmfb.tj/tj/loans/> (санаи мурочиат: 19.07.2024)., <https://arvand.tj/tg/person/credits/> (санаи мурочиат: 19.07.2024).; Бюллетени омили бонкӣ. – 2024. – №05 (346). – С.7.

Аз маълумоти диаграмма мушоҳида намудан мумкин аст, ки меъёри фоизии қарзҳои пешниҳодшавандаи бонкҳои болозикр ба самтҳои гуногун, аз ҷумла қарзҳои истеъмолий дар санаи 19.07.2024 дар ҳудуди 20-27 фоиз пешниҳод гардидаанд. Бояд қайд намуд, ки фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди қарздиҳии истеъмолий дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тақмил додани низоми ҳамкориҳои байнибонкӣ бо аҳоли хеле зарур аст. Ин механизм метавонад то андозае дараҷаи некуаҳволии мардумро беҳтар гардонад. Солҳои охир дар Тоҷикистон тамоюли зиёд шудани талабот ба ин намуди хизматрасонӣ мушоҳида мешавад, зеро қарздиҳии истеъмолий дар ҳама гуна шаклҳои дигари он аз ҳама мувофиқ ва камхарҷ аст. Муҳимияти рушди соҳаи қарздиҳии

истеъмоли дар заминаи рушди низоми пардохтҳои ғайринақдӣ ва мағозаҳои интернетӣ, ҳамкорӣ бо ташкилотҳои савдо, суғурта ва хизматрасонӣ ташаккул меёбад ва барои васеъ гардидани фаъолияти қарздиҳии бонкҳо ба самтҳои дигар мусоидат менамояд.

Бояд қайд кард, ки меъёри фоизи қарзи истеъмоли аз ҷониби ҶСК “Ориёнбонк” нисбатан паст пешниҳод карда шудааст, ки чунин имкониятҳо метавонад ба рушди қарзҳои истеъмоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намояд. Хуб мешуд, ки меъёри фоизи қарзҳои истеъмоли бо меъёри бозтамвил баробар карда шавад, зеро аҳолии кишвар ба ин намуди қарз бештар эҳтиёҷ доранд ва чунин имкониятҳо барои таъмини сатҳи зиндагии онҳо мусоидат карда метавонад.

Яке аз шаклҳои маъмултарини дигари қарз дар замони муосир ин қарзи ипотекӣ ба шумор меравад, ки аз ҷониби бонкҳои зикргардида дар санаи 19.07.2024 бо меъёрҳои 12-25 фоиз пешниҳод карда шудаанд. Мавриди зикр аст, ки қарзи ипотекӣ дар Тоҷикистон як шакли маблағгузорӣ аст, ки аз ҷониби бонкҳо ё дигар ниҳодҳои молиявӣ ба шаҳрвандон барои хариди амволи ғайриманқули манзил ва дигар хизматрасониҳои ба он алоқаманд дода мешавад. Мақсади қарзи ипотекӣ ин, пеш аз ҳама, кумак ба шаҳрвандон дар хариди манзил ва таъмиру иҷораи он мебошад. Ҳамзамон, қарзҳои ипотекӣ метавонанд ҳам барои хариди биноҳои истиқоматии нав ё дуҷумдараҷа ва ҳам барои сохтмон ё таъмири манзил истифода шаванд. Ба андешаи мо, қарздиҳии ипотекӣ аз ҷониби бонкҳо дар Тоҷикистон як самти муҳимми рушди бозори хизматрасониҳо оид ба манзил ва дар маҷмӯъ, иқтисодиёт буда, дастрасии аҳолии кишварро барои хариди манзил таъмин карда метавонад. Дар амалия қарзҳои ипотекӣ бештар ба муҳлати дароз бо фоизи нисбатан паст аз дигар намудҳои қарз пешниҳод карда мешавад.

Ин намуди қарз ба муҳлати зиёда аз 10 сол пешниҳод карда мешавад, ки ин барои бонкҳо як сарчашмаи иловагии даромад эътироф карда шудааст. Бояд таъкид кард, ки аз ҷониби бонкҳои болозикр меъёри фоизи қарзҳои ипотекӣ

бо фоизи нисбатан паст пешниҳод гардидааст, аммо ин меъёрҳои пешниҳодгардида, ба андешаи мо, мувофиқи талаботи имрӯза нест, чунки ҳаҷми қарзҳои ипотекӣ барои бонкҳо манфиати бештар дорад. Бинобар ин, ҳаҷми қарзҳои ипотекӣ ва лизингӣ дар кишвар бояд начандон зиёд пешниҳод карда шавад.

Аз ин рӯ, хуб мегардид, ки бонки миллий дар якҷоягӣ бо бонкҳои тижоратӣ ба дуруст муайян намудани меёри фоизи қарзҳои ипотекиву лизингӣ бештар диққат диҳанд, ки ин ба рушди иқтисодии молиявӣ сармоягузори бонкҳо як заминаи хуб мебошад. Инчунин, қарзҳо ба соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ яке аз механизмҳои асосии рушди устувори иқтисодӣ барои давлатҳои рӯ ба тараққӣ ба шумор меравад. Чуноне ки аз маълумоти диаграммаи болозикр маълум гардид, меёри фоизи қарз ба соҳаи саноат дар санаи 19.07.2024 дар ҳудуди 18-22 фоиз аз ҷониби бонкҳо муқаррар карда шудааст, вале дар соҳаи кишоварзӣ бошад, дар ҳамин санаи зикргардида дар ҳудуди 21-25 фоиз қарор гирифтааст. Бояд қайд намуд, ки дар иқтисодиёти тамоми кишварҳо нақш ва мавқеи соҳаи саноат ва кишоварзӣ нисбати дигар соҳаҳо хеле зиёд мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ рушди ин соҳаҳо яке аз ҳадафҳои асосии Ҳукумати мамлакат ба шумор меравад.

Аз ин рӯ, чиҳати расидан ба ҳадафҳои асосии Ҳукумати мамлакат ва иҷрои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Бонки миллии Тоҷикистон дар якҷоягӣ бо бонкҳои тижоратӣ барои дуруст муайян намудани меёри фоизи қарзҳои ба соҳаи саноат ва кишоварзӣ шомилбуда, бояд чораҳои зарурӣ (паст намудани фоизи қарзҳо, бештар пешниҳод намудани ҳаҷми қарзҳо, додани имтиёзҳо ва монанди инҳо) андешанд, ки ин метавонад дар оянда ба рушди ин самт мусоидат намояд. Вобаста ба таҳқиқоти болозикр, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ҳаҷми қарзҳо ба самтҳо ва соҳаҳо нисбат ба меёри бозтамвил хеле зиёд мебошад. Бинобар ин, Бонки миллии Тоҷикистонро зарур аст, ки ба ҳудуди баландтарини қарзҳо меёр муайян намояд, зеро ин метавонад ба рушди иқтисодии молиявӣ

мамлакат монса гардад. Аз ин рӯ, ташкил ва тақмили механизмҳои зерин зарур мебошад:

- меъёри фоизи қарзҳои баландтарин муайян карда шавад;
- иштироки пасандозгуздорон ҳангоми пешниҳоди қарзҳо;
- нисбатан паст намудани меъёри бозтамвил;
- ба сифати амонат қабул намудани маблағҳои муваққатан озоди аҳоли, ки

то муҳлати як сол гузошта мешавад;

- пешниҳод нагардидани маблағҳои гузошташуда то анҷоми муҳлати пасандоз ва монанди инҳо.

Бинобар ин, тақмили механизмҳои болозикр метавонад ба рушди устувори ин самт мусоидат намояд. Бояд қайд намуд, ки низоми қарздиҳии бонкҳои кишвар нисбатан номукамал мебошад. Аз ин рӯ, татбиқи роҳҳои усулҳои муосир дар тақмили низоми қарзии бонкҳо зарур аст.

Яке аз фишангҳои дигари сиёсати пулию қарзӣ ин меъёри захираҳои ҳатмӣ ба шумор меравад. Дар амалия меъёри захираҳои ҳатмӣ барои ҳимояи манфиатҳои пасандозгуздорон ва дигар уҳдадорҳои мизочони бонкҳо пешбинӣ карда шудааст. Ин меъёр дар баъзе давлатҳо бо мақсади маҳдуд кардани имкониятҳои қарздиҳии бонкҳо, нигоҳ доштани ҳаҷми пул дар муомилот ва барои муҳофизати бонкҳо аз ҳолатҳои ғайриҷашмдошт ё таъмини субот дар оянда истифода карда мешаванд.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ, барои ба эътидол овардани вазъи молиявӣ, меъёри захираҳои ҳатмӣ кам карда мешавад ва ин механизм метавонад ба беҳтар гардонидани сатҳи маблағҳои ҷалбкардашуда мусоидат намояд. Бояд қайд намуд, ки ҳар як ташкилоти қарзии молиявӣ дар Бонки миллии Тоҷикистон суратҳисобҳои дахлдорро барои нигоҳдории захираҳои ҳатмӣ мекушояд. Ҳаҷми захираҳои ҳатмӣ барои як давраи муайян дар шакли озод то пардохти уҳдадорҳои бонк дар назди пасандозгуздорон нигоҳ дошта мешаванд.

Бинобар ин, бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки маблағҳои муваққатан озоди ҷалбкардашударо самаранок дар фаъолияти соҳибкорӣ ва

самтҳои дигари иқтисодиёт истифода намојанд. Аз маҷмуи маблағҳои муваққатан озоди ҷалбкардашуда як миқдори муайяни он аз истифода берун мемонад. Бояд тазаққур дод, ки аз рӯйи маблағи пулӣ, ки барои иҷро намудани талаботи захираҳои ҳатмӣ дар суратҳисобҳои дахлдор нигоҳ дошта, ғоиз ҳисоб карда намешавад, ки ин ба рушди иқтисодии молиявӣ сармоягузориҳои бонкҳо таъсири манфӣ расонида метавонад.

Бояд қайд намуд, ки меъёри захираҳои ҳатмӣ яке аз фишангҳои асосии сиёсати пулиро қарзӣ дар мамлакат ба ҳисоб рафта, ҳамчун механизми асосии танзими низоми бонкӣ мавриди истифода қарор дода мешавад. Аз ин рӯ, ба андешаи мо, меъёри захираҳои ҳатмӣ бояд тавре муқаррар карда шавад, ки ба ташаккули захираҳои ҷалбкардашуда ва афзоиши пешниҳоди онҳо ба иқтисодиёт таъсири манфӣ нарасонад. Дар шароити имрӯза самаранокии ин нишондиҳанда аз дуруст иҷро гардидани вазифаҳои, аз ҷумла назоратӣ, муътадилгардонӣ ва суғуртакунии вобастагии хеле зиёд дорад. Бо вучуди ин, меъёри захираҳои ҳатмӣ барои муайян намудани ғоизи қарзҳо ва сармоягузориҳои бонкӣ низ истифода бурда мешавад. Яке аз омилҳои асосии баланд гардидани ғоизи қарзҳо ва сармоягузориҳо ин меъёри баланди захираҳои ҳатмӣ ва тартиби ташкили онҳо дар Бонки миллии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Тартиби ташкил намудани захираҳои ҳатмӣ аз рӯйи пасандозҳо ва баҳисобгирии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон мутобиқи Дастурамали №244 «Дар бораи захираҳои ҳатмии ташкилотҳои қарзӣ аз рӯйи пасандозҳо ва уҳдадориҳои дигари ба онҳо монанд» ба роҳ монда мешавад.

Дастурамали мазкур: «...бо мақсади ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои амонатгузорону пасандоздорон ва дар сатҳи муайян нигоҳ доштани ҳаҷми пул дар муомилот таҳия гардида, тартиби ташкил намудани захираҳои ҳатмии ташкилотҳои қарзӣ аз рӯйи пасандозҳо ва уҳдадориҳои ба онҳо монанд (амонатҳои пулӣ) (минбаъд - захираҳои ҳатмӣ)-ро, ки дар Бонки миллии

Тоҷикистон нигоҳ дошта мешаванд, муқаррар менамояд»⁶². Тартиби ташкил намудани захираҳои ҳатмӣ аз рӯйи пасандозҳо ва дигар уҳдадорихои ба онҳо монанд дар натиҷаи пешниҳоди тавозун дар давраи ҳисоботӣ, маълумоти даҳрӯза дар бораи бақияи суратҳисобҳо барои ҳисобкунии захираҳои ҳатмӣ, ҳисобот дар бораи иҷрои меъёрҳои захираҳои ҳатмӣ, андозаи пойгоҳи захиравӣ дар давраи моҳи ҳисоботӣ ва монанди инҳо ташкил карда мешавад.

Бояд қайд намуд, ки ташкил намудани андозаи захираҳои ҳатмӣ аз ҷониби бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии молиявӣ ҳар моҳ, дар давраи ҳисоботӣ бо роҳи муқоисаи ҳаҷми маблағи воқеан захирашуда ва маблағҳое, ки бояд захира карда шаванд, амалӣ карда мешавад. Инчунин, бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзие, ки тавозуни ҳаррӯзаро пешниҳод менамоянд, ба сифати давраи ҳисоботӣ даҳрӯза муайян карда мешавад.

Дар сурати норасоии маблағ бонкҳо аз рӯйи захираи зарурӣ дар давоми ду рӯзи корӣ маблағи иловагиро пурра ба суратҳисобҳои дахлдори дар Бонки миллии Тоҷикистон амалкунанда интиқол медиҳанд. Дар ҳолати барзиёдтии маблағ бошад, дар давоми панҷ рӯзи корӣ ба суратҳисобҳои муросилотии ташкилоти қарзӣ бармегардонанд. Дар ҳолати аз ҷониби ташкилоти қарзӣ иҷро нагардидани талабот оид ба меъёрҳои захираҳои ҳатмӣ ва ё носаҳеҳу нопурра пешниҳод кардани ҳисобот нисбати ташкилоти қарзӣ чораҳои ғаврии ислоҳӣ ва таъсиррасонӣ татбиқ мегардад.

Дар шароити имрӯза тартиби ташкили пойгоҳи захиравӣ дар заминаи Дастурамали №244 бо пули миллий ва асъори хориҷӣ ҳисоб карда мешавад. Бинобар ин, баҳри муайян намудани нақш ва мавқеи меъёри захираҳои ҳатмӣ ва таъсири он ба раванди ташаккули иқтисодии молиявӣ сармоягузориҳои бонкӣ, таҳлили ҳамаҷонибаи меъёри захираҳои ҳатмӣ, ҳаҷми бақияи пасандозҳо ва ҳаҷми маблағи захираҳои ҳатмӣ дар суратҳисобҳо буда хеле муҳим мебошанд (ҷадвали 2.10.).

⁶² Дастурамали №244 «Дар бораи захираҳои ҳатмии ташкилотҳои қарзӣ аз рӯйи пасандозҳо ва уҳдадорихои дигари ба онҳо монанд». – С.1.

Чадвали 2.10. Меъёри захираҳои ҳатмӣ ва динамикаи ҳаҷми маблағи захираҳои ҳатмӣ дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ*

Солҳо	Нишондиҳандаҳо				
	Меъёри захираҳои хатмӣ (бо %)		Бақияи пасандозҳо (бо ҳазор сомонӣ)		Ҳаҷми маблағи захираҳои хатмӣ (бо ҳазор сомонӣ)
	бо пули миллӣ	бо асъори хориҷӣ	бо пули миллӣ	бо асъори хориҷӣ	
2016	1,5	7	3474579	5768656	-
2017	3	9	4143312	5140204	-
2018	3	9	4769473	4954329	578022
2019	3	9	5174042	4568168	599860
2020	1	5	6368302	5045897	550360
2021	3	9	5636033	4523244	366202
2022	3	9	8632968	6874831	605081
2023	3	9	10802408	8632968	742327
2023 / 2016 (бо %)	200	128,5	310,9	149,6	-

***Сарчашма:** ҳисоби муаллиф дар заминаи Ҳисоботи молиявии Бонки миллии Тоҷикистон дар солҳои 2016-2023. – [Манбаи электронӣ]. – Режим доступа: <https://nbt.tj/tj/about/finansovye-otchety.php> - (санаи муроҷиат: 29.11.2024); Бюллетени омили бонкӣ. – 2018. – №12(281). – С.25-27, 2019. – №12 (293). – С.26-28, 2020. – №12 (305). – С.31-34., 2021. – №12 (316). – С.30-33, 2022. – №12 (329). – С.31-34, 2023. – №12 (341). – С.33-36.

Аз маълумоти чадвал бармеояд, ки меъёри захираҳои ҳатмӣ дар соли 2016 барои асъори миллӣ 1,5 фоиз ва барои асъори хориҷӣ 7 фоиз муқаррар гардида буд. Ин меъёр дар соли 2023 барои асъори миллӣ 3 фоиз ва барои асъори хориҷӣ 9 фоиз муқаррар гардид.

Бояд таъakkур дод, ки меъёри захираҳои ҳатмии соли 2023 нисбати соли 2016 зиёд мебошад ва он барои пули миллӣ 200 фоиз ва барои асъори хориҷӣ 128,5 фоиз афзоиш ёфтааст. Зиёд гардидани меъёри захираҳои ҳатмӣ барои бонкҳои низомсоз начандон муносиб мебошад ва ин боиси зиёд гардидани хароҷоти онҳо мегардад. Дар ҳолати паст будани ин меъёр қисми зиёди

маблағҳои ҷалбгардида ба иқтисодиёт равона карда мешаванд, аммо дар бештари мавридҳо, ҳангоми муфлис гардидани баъзе аз бонкҳои ноустувор, ин захираҳои ҳатмӣ як механизми асосии баргардонидани маблағҳои мизочон ба шумор рафта метавонад. Ба ғайр аз ин, бонки миллӣ бо муқаррар ва аз нав дида баромадани ин меъёр дар як муҳлати кӯтоҳ метавонад ба динамикаи бақияи захираҳои ҷалбкардашудаи бонкӣ таъсири мусбӣ расонад. Ҳангоми истифода ва ба назар гирифтани тағйироти хурд дар ин меъёр, тағйироти назаррасро дар ҳаҷми захираҳо дидан мумкин аст, вале тағйироти зуд-зуд ва назаррас боиси вайрон шудани мувозинати сиёсати пулию қарзӣ мегардад, ки дар натиҷа ҳаҷми маблағи захираҳои ҳатмӣ кам мегарданд.

Аз ҳисоботи молиявии Бонки миллии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2023 маълум гардид, ки ҳаҷми маблағи захираҳои ҳатмии бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар суратҳисобҳои махсус аз ҳисоби бақияи пасандозҳо ташкил карда шудаанд. Ҳаҷми маблағи захираҳои ҳатмӣ дар соли 2023 ба 742327 ҳазор сомонӣ баробар гардидааст, ки ин нишондиҳанда нисбати солҳои гузашта хеле зиёд аст. Аз таҳлили ин нишондиҳанда маълум гардид, ки дар солҳои охир ҳаҷми пасандозҳо дар бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии молиявӣ бештар ҷалб гардида истодааст ва ин яке аз механизмҳои асосии ташаккул додани иқтидори молиявӣ сармоягузориҳои бонкӣ дар шароити имрӯза ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, бонкҳои тичоратиро зарур аст, ки боз ҳам барои ҷалби маблағҳои муваққатан озоди субъектҳои хоҷагидорӣ аз механизмҳои такмилдиҳанда, аз ҷумла хизматрасониҳои фосолавӣ дар гузоштани пасандозҳо, пешгирии гузоштани пасандозҳо дар бонкҳои хориҷӣ ва монанди инҳо истифода намоянд, ки ин метавонад ба сатҳи боварии аҳоли ба низоми бонкӣ таъсири хуб расонад.

Дар баробари фишангҳои таҳқиқгардида, инчунин фишангҳои дигар, аз ҷумла танзим ва назорати амалиёти асбӯрӣ, маҳдудкунии миқдории бевосита, муайян намудани ҳаҷми пул ва амалиёт дар бозори озод яке аз фишангҳои

мебошанд, ки Бонки миллии Тоҷикистон барои танзими захираҳои бонкӣ ва рушди иқтидори молиявӣ онҳо истифода мебарад.

Вобаста ба таҳлилҳои болозикр, бояд қайд намуд, ки сиёсати пулию қарзии Бонки миллии Тоҷикистон яке аз механизмҳои асосии нигоҳдорандаи устувории захираҳои бонкҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии молиявӣ ба шумор меравад. Бо татбиқ ва такмили фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ рақобатпазирии бонкҳоро таъмин ва ҳолати фаъолияти онҳоро муайян намудан мумкин аст. Аз ин рӯ, сиёсати пулию қарзӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои умумии Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 тавассути таъмини устувории воҳиди пули миллий, баланд бардоштани сатҳи боварии аҳоли ба низоми бонкӣ, баланд бардоштани пардохтпазирӣ ва эътимоднокии низоми бонкӣ, таъмини фаъолияти самаранок ва бехатарии низоми пардохт мувофиқ ба мақсад мебошад. Бинобар ин, ба андешаи мо, дар шароити имрӯза татбиқ ва такмили механизмҳо ва роҳҳои зерин муҳим мебошад:

- таҳияи дастурамал, низомнома ва дигар тартибот вобаста ба ҳар як фишанги сиёсати пулию қарзии Бонки миллии Тоҷикистон;

- паст намудани меъёри захираҳои ҳатмӣ барои солҳои дигар ва натиҷагирӣ аз ҳолати воқеии ин фишанг;

- пардохти фоизи муайян барои нигоҳдории маблағи захираҳои ҳатмӣ дар суратҳисобҳои дахлдор ва истифодаи онҳо аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон;

- таблиғи чекҳои бонкӣ ва дигар хизматрасониҳои фосилавӣ барои рушди низоми пардохтҳои ғайринақдӣ;

- татбиқ ва такмили фишангҳои муосири сиёсати пулию қарзӣ барои рушди иқтидори молиявӣ сармоягузориҳои бонкӣ;

- алоқаманд намудани сиёсати пулию қарзӣ бо сиёсати фискалӣ ва гумрукӣ;

- ташаккули низоми бозори коғазҳои қиматнок ва такмили низоми макропруденсиалӣ ва дигар механизмҳо.

Бояд қайд намуд, ки ин пешниҳодҳо хусусияти татбиқшаванда доранд ва бояд ин механизмҳо ва роҳҳо дар амалияи бонкӣ қарз карда шаванд. Бо татбиқ ва такмили механизмҳо ва роҳҳои болозикр ҳаҷми захираҳои бонкӣ афзоиш ёфта, ба рушди иқтисодии молиявӣ сармоягузориҳои бонкӣ мусоидат қарда метавонанд. Бинобар ин, ҳуб мешуд, ки Бонки миллии Тоҷикистон ва дигар ташкилотҳои қарзии молиявӣ ба механизмҳои болозикр бештар аҳаммият зоҳир намоянд ва онҳоро дурусту самаранок дар амалия татбиқ созанд.

Дар маҷмӯъ, ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки сиёсати пулию қарзӣ ба пешгӯӣ ва устувории иқтисодиёт мусоидат намуда, бо татбиқ ва такмили фишангҳо ва механизмҳои болозикр иқтисодии молиявӣ сармоягузориҳои бонкҳо афзоиш меёбад. Бо истифода аз иқтисодии молиявӣ сармоягузорӣ бонкҳо имкони бештар пешниҳод намудани маблағҳо пайдо намуда, ба сатҳи зиндагии аҳоли таъсири мусбат мерасонад. Ҳамзамон, бонкҳо дар ин замина тавозуни ҳудро ташаккул дода, фаъолияти қарздиҳӣ ва сармоягузорию такмил медиҳанд, аммо номуайяни ё таназзули иқтисодӣ майли бонкҳо ба қарз ва пасандозҳо қарз медиҳад ва ба ин восита захираҳои бонкиро маҳдуд месозад, чунки сиёсати пулию қарзӣ ба ташаккули захираҳои бонкӣ тавассути татбиқи меъёрҳои фоида, ташкили шароит ва фазои пардохтпазирӣ, ҷолибияти имтиёзҳои қарзӣ ва устувории умумии иқтисодӣ таъсир расонида, устувории низоми бонкиро дар иқтисоди миллии таъмин менамояд.

БОБИ 3. САМТҲОИ АСОСИИ ТАКМИЛИ БАҲОДИҲИИ ЗАХИРАҲОИ БОНКӢ ВА ТАЪМИНИ САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАИ ОНҲО

3.1. Самтҳои асосии такмили низоми баҳодихии захираҳои бонкӣ ва истифодаи онҳо дар фаъолияти бонкӣ

Дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ ва ё марҳилаҳои аввали рушди институтҳои молиявӣ низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми имкониятҳои ҳавасмандгардонии худро пурра амалӣ карда натавонист ва то солҳои 2005-ум рушди босубот ва зарурии бехатариро дар ҳамаи самтҳо ба даст наоварда буд. Дар ин асно, бештари бонкҳои кишвар ба муаммоҳои гуногун рӯ ба рӯ мегардиданд. Аз ин лиҳоз, нақши низоми бонкии мамлакат дар самти барқарорсозии иқтисодиёт аҳаммияти бештарро касб мекунад. Бонкҳо на танҳо «меҳвари асосии» низоми молиявӣ мебошанд, балки иштироккунандагони фаъоли равандҳои муносибатҳои иқтисодӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ, коммуникатсионӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, таълимӣ ва монанди инҳо маҳсуб меёбанд. Бинобар ин, дар шароити имрӯза зарурати мушаххас кардани нақши низоми бонкӣ дар таъмини рушди иқтисодии кишвар ва муайянсозии омилҳои устувории он ба миён омадааст.

Бояд қайд намуд, ки дар ин самт муаммоҳо ва мушкилоти зиёд вучуд доранд, ки ҳалли муваффақонаи онҳо метавонад дар маҷмӯъ, асоси рушди устувори иқтисодӣ гардад. Вобаста ба ин, дар кишвар барномаву стратегияҳои гуногун, аз ҷумла Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026, Стратегияи сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, Стратегияи коммуникатсионии Бонки миллии Тоҷикистон дар самти сиёсати пулию қарзӣ барои солҳои 2019-2021 ва монанди инҳо таҳия ва мавриди амал қарор доранд. Вобаста ба ин, мо ба чунин андеша омадем, ки низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои асосии пешбарандаи иқтисодиёт мебошад, ки тавассути он рушди

иқтисодии кишварро ҳавасманд ва ё боздоштан мумкин аст. Дар шароити кунунӣ бонкҳо на танҳо ташкилотҳои молиявӣ байнисоҳавӣ ва байниминтақавӣ ба шумор мераванд, балки як низоми ҳисоббаробаркунӣ ва пардохти иқтисодии кишвар эътироф шудаанд. Бо рушд ва такмил додани ин низом дараҷаи амният ва устувории пули миллӣ, пардохтҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ, баланд гардидани қобилияти харидории аҳоли ва монанди инҳо устувор мегарданд. Фаъолияти устувор ва бозьтимоди низоми бонкии кишвар барои давлат аҳаммияти зиёд дорад. Бидуни чунин низом муваффақона амалӣ намудани барномаву лоиҳаҳои давлатии иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва монанди инҳо ғайриимкон аст.

Вобаста ба ин мушкилот, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон рушду такмили самтҳои зерин, аз ҷумла соҳибкорӣ, сармоягузорӣ ва бонкиро дар СМР барои давраи то соли 2030 ҳамчун воситаи асосии ноил шудан ба ҳадафҳои миллӣ муайян ва татбиқ намуда истодааст. Ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид ва пешбурди фаъолияти назаррас аз ҷониби мақомоти дахлдор пайваста маҷмуи чорабиниҳо амалӣ гардида истодаанд. Масалан: «...дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 самтҳои баланд бардоштани иқтидор ва рақобатпазирии муассисаҳои молиявӣ ва рушди инфрасохтори самти молиявӣ, аз он ҷумла самти бонкӣ оварда шудаанд»⁶³, ки инҳо мебошанд:

- пурзӯр намудани иқтидори низоми бонкӣ тавассути афзоиш додани сармояи он ва такмил додани низоми идоракунии захираҳои инсонӣ;
- ҷорӣ намудани низомҳои муосири идоракунии хавф ва усулҳои назорат дар асоси арзёбии хавфҳо дар ташкилотҳои молиявӣ;
- пурзӯр намудани иқтидор ва рақобатпазирии муассисаҳои молиявӣю қарзӣ (бонкҳо, ташкилотҳои қарзии хурд, ширкатҳои суғуртавӣ, лизингӣ, бозори коғазҳои қиматнок ва ғайра) аз ҳисоби ҷорӣ намудани низоми

⁶³ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе – 2016, С. 71-72.

стандартҳои байналмилалӣ фаъолият, баланд бардоштани талаботи ҳадди ақал нисбати сармоя, пурзӯр намудани талаботи захиравӣ барои таъмини афзоиши суботи молиявӣ онҳо, ташкили низоми муосири идоракунии хавфҳо;

- солимгардонии бонкҳои азим;
- мусоидат ба таҷдиди бонкҳои амалкунандаи безътимод;
- такмил додани низом ва маданияти қарздиҳӣ ва ғайра.

Дар ин ҳошия бояд қайд намуд, ки баҳри пурзӯр намудани иқтидори низоми бонкӣ дар шароити ислоҳоти иқтисодӣ афзоиш додани сармоя яке аз масъалаҳои муҳим мебошад. Бонкҳо бо истифода аз сармоя ба рушди соҳаҳои асосии иқтисоди миллӣ таъсири мусбат расонида, рушду такмили фаъолияти онҳоро бо роҳи пешниҳоди қарзҳо ва сармоягузориҳо ҳавасманд мегардонанд. Барои пурзӯр намудани иқтидори низоми бонкӣ, пеш аз ҳама, тақвияти ҳаҷми сармояи оинномавӣ муҳим аст. Дар шароити имрӯза барои тақвияти ҳаҷми сармояи оинномавӣ Бонки миллии Тоҷикистон ҳадди ақалли сармояи оинномавиро барои бонкҳои наватъсис бештар муқаррар намуд, ки ин яке аз роҳҳои ташаккул додани иқтидори низоми бонкӣ мебошад. Иқтидори низоми бонкӣ барои қонунгардонидани ниёзҳои аҳоли қаноаткунанда набуда, такмили низоми идоракунии дигар захираҳои озод басо муҳим мебошад.

Бинобар ин, баланд бардоштани иқтидори низоми бонкӣ тавассути ҷалби маблағҳои муваққатан озода субъектҳои хоҷагидорӣ ва бо истифода аз усулҳо ва механизмҳои муосиру камхарҷ хеле муҳим мебошад. Аз ин рӯ, бонкҳои, ки ба ҷалби бештари маблағҳои муваққатан озод машғул мебошанд, фаъолияти устуворро дар муҳлати кӯтоҳ соҳиб гардида метавонанд. Барои ҷалби бештари ҳаҷми пасандозҳо дар амалияи бонкӣ усулҳои муосири ҷалб мавҷуд аст, ки дар маҷмӯъ онҳоро ба усулҳои ғойӣ ва ғайриғойӣ чудо намудаанд. Айни замон барои ҷалби бештари пасандозҳои муҳлатнок истифода ва татбиқи роҳи механизмҳои зерин хеле муҳим мебошад:

- ташкили фазои мусоид барои пасандозгузoron ва ҷалби маблағҳои онҳо бо роҳи пешниҳоди ғойӣ;

- иштироки субъектҳои пасандозгузор ҳангоми ташкили фаъолияти сармоягузории бонкҳо;
- кушодани суратҳисобҳои пасандозӣ ва пешниҳоди имтиёзҳо ба пасандозгузори доимӣ;
- бозгардиши маблағҳои пасандозгардида ва суғуртакунии онҳо;
- тақмили низоми фаъолияти Ҳазинаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ ва тағйири нишондиҳандаҳои он;
- таблиғи намудҳои гуногуни пасандоз ва идоракунии пасандозҳо тариқи бонки мобилӣ;
- ҷалби бештари маблағҳои дарозмуҳлат ба бонкҳо;
- ҷалби маблағҳои махсуси ташкилотҳои буҷетӣ ва ғайрибуҷетӣ ба бонкҳо;
- кафолати пурраи баргардиши маблағҳои пасандозгардида ва махфӣ нигоҳ доштани сирри пасандозгузорон;
- ҷойгирнамоии пасандозҳо дар сандуқи қарзӣ ва сандуқи сармоягузорӣ;
- пешниҳод нагардидани маблағҳои гузошташуда то анҷоми муҳлати пасандоз ва монанди инҳо.

Аз тавсифи механизмҳо ва роҳҳои болозикр ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки мақсади асосии ҷалби маблағҳои муваққатан озоди мизоҷон ба бонк ин ба вучуд овардани муносибатҳои молиявӣ, таъмини иқтисодиёт бо пул, манфиатовар будани маблағҳои озод ба соҳибмулк ва баланд бардоштани вазъи иқтисодии дигар субъектҳои хоҷагидорӣ ба ҳисоб меравад. Барои ҷалби бештари пасандозҳои муҳлатнок, пеш аз ҳама, тақмил додани низоми идоракунии захираҳои инсонӣ зарур аст. Аз ин рӯ, бонкҳо ба тақмили маърифати молиявии кормандон бояд бештар диққат диҳанд.

Ҷиҳати дастрасӣ ва рушди ҳамаҷонибаи низоми бонкӣ масъулинро зарур аст, ки муаммоҳо ва механизмҳои болозикрро ҳал намоянд. Қайд намудан бамаврид аст, ки бонкҳо маблағҳои ҷалбкардашударо барои истифодаи муваққатӣ тибқи принципҳои ҷойдошта ба дигар субъектҳои ниязманд

пешниҳод ва барои ташаккули пардохтпазирии худ истифода менамоянд. Ба чунин андеша омадан мумкин аст, ки амонату пасандозҳо на танҳо механизми зиёд шудани ҳаҷми қарздиҳӣ ва сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад, балки барои гирифтани даромад (дивидент) ба соҳибони он низ мусоидат мекунад. Илова бар ин, ҳаҷми бештари пасандозҳо дар ташаккули захираҳои бонкӣ, рушди иқтидорҳои молиявӣ ва низоми босуботи бонкҳо мусоидат менамояд.

Дар маҷмуъ, афзоиши ҳаҷми бештари пасандозҳо аз ҷаъолияти босамари бонкҳо ва эътимоднокии онҳо вобаста аст. Пасандозҳои аҳоли ва пасандозҳои давлатӣ дар ҳаҷми умумии пасандозҳо нақши хеле зиёд доранд. Бо истифодаи ин пасандозҳо бонкҳо дар тараққиёти иқтисодии мамлакат ҷаъолана иштирок карда метавонанд. Бинобар ин, барои тақмили низоми ҷалби амонату пасандозҳо Бонки миллии Тоҷикистонро зарур аст, ки муаммоҳои зеринро ҳал ва таъбиқи босамари онҳоро ба роҳ монад:

- таҳия ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар хусуси ҷалби пасандозҳо ва дигар захираҳои иловагӣ;
- мутобиқ намудани меъёри ғоизи пасандозҳо бо ғоизи қарзҳои пешниҳоднамудаи бонкҳо;
- пешниҳоди таъсияҳои муғид дар шароити рақобатҳои шағид барои бонкҳои ҷаъолияташон ноустувор дар ҷалби пасандозҳо;
- паъ кардани меъёри захираҳои ҳатмӣ;
- мониторинг ва тағлиғоти намудҳои гуногуни пасандозҳо;
- ба сифати амонат қабул намудани ҳаҷми пасандозҳое, ки ба муҳлати то як сол дар бонкҳо гузошта мешаванд;
- таъмини беҳатарӣ ва бозғардиши пурраи мағлағҳои ҷалбкардашуда ва монанди инҳо.

Инчунин, тақмил ва пурзӯр намудани иқтидор ва рақобатпазирии муассисаҳои молиявӣ қарзӣ бо роҳи рақамикунонӣ ва навоарӣ хеле муҳим мебошад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ омили асосии рушди давлат ва субъектҳои гуногуни иқтисодиву иҷтимоӣ ин инкишофи илмӣ-техникӣ ва рушди

фаъолияти инноватсионӣ маҳсуб меёбад. Давлатҳо барои устувории фаъолияти инноватсионии ташкилотҳо, корхонаҳо ва муассисаҳо шароити мусоид фароҳам меоранд. Аз ин рӯ, бонкҳоро зарур аст, ки баҳри устувор гардонидани фаъолияти худ аз технологияҳои муосир истифода баранд. Айни замон инкишофи илмӣ-техникӣ ва рушди фаъолияти инноватсионӣ яке аз самтҳои муҳим барои ҷалби маблағҳои муваққатан озоди субъектҳои хоҷагидорӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, такмил ва татбиқи хизматрасониҳои зерин муҳим мебошад:

- интернет-бонкинг, ки як роҳи муосири пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ тавассути истифодаи интернет мебошад. Он доираи васеи хусусиятҳо ва қобилиятҳоро барои муштариён дар бар мегирад ва дастрасии онҳо муомилоти молиявиро дар вақти дилхоҳ ва аз ҳар ғӯшаи ҷаҳон осон мекунад;

- замимаҳои бонки мобилӣ бошанд, ба мизочон қулай ва дастрасиро ба хизматҳои молиявӣ тавассути воситаҳои муосири техникӣ, аз ҷумла дидани бақияи суратҳисоб, таърихи муомилот, интиқол, фармоиш, идоракунии маълумоти шахсӣ ва идораи кортҳоро таъмин менамояд;

- такмили низоми пардохтҳо тавассути POS-терминал ва QR-рамзҳо метавонад дар раванди идораи ҳаҷми пули дар муомилотбуда нақши асосӣ гузорад, ки дар натиҷа, танзими фаъолияти бонкҳо осон мегардад;

- вусъат додани низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ. Ба андешаи мо, дар самти мазкур фаъол гардонидани портали ягонаи пардохти хизматрасониҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ хеле муҳим мебошад. Инчунин, такмил ва ҷорӣ намудани хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ, аз ҷумла додани қарзҳо ва қабули пасандозҳо тариқи суратҳисобҳои электронӣ ва монанди инҳо хеле муҳим мебошанд.

Инчунин, ҷорӣ намудани низомҳои муосири идоракунии хавф ва усулҳои назорат дар асоси арзёбии хавфҳо дар ташкилотҳои молиявӣ хеле зарур мебошад. Айни замон мутобиқ набудани механизми идоракунии молиявӣ ба қарздиҳии бонкҳо ва дигар институтҳои хурди молиявӣ бо вазъи молиявии

аҳоли бештар ба чашм мерасад, чунки дар бештари самтҳои хоҷагидорӣ меъёри Ҷоизаи қарздиҳии бонкҳо ба сатҳи даромаднокии аҳоли мувофиқат намекунад ва бинобар ин, субъектҳои хоҷагидорӣ аз гирифтани қарз ва ё ҳангоми пардохти он ба хавфҳои гуногун рӯ ба рӯ мегарданд. Вобаста ба ин, дар низоми бонкии кишвар Дастурамали №247 «Дар бораи ташкили низоми идоракунии хавфҳо ва назорати дохилӣ дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ» ва Дастурамали №240 «Дар бораи ташкили низоми идоракунии хавфи амалиётӣ дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ» мавриди истифода қарор доранд. Бояд қайд намуд, ки омилҳо ва ҳолатҳои ба вучуд омадани хавфи амалиётӣ зиёд мебошад ва ҳалли онҳо барои бонкҳо хеле муҳим арзёбӣ мегардад. Дар шароити имрӯза бештари бонкҳо ба хавфҳои зерин рӯ ба рӯ мегарданд:

- амалҳои тасодуфӣ ё қасдона ва ғарзнокӣ шахсони воқеию ҳуқуқӣ, ки ҳилофи манфиат ва мақсадҳои ташкилоти қарзии молиявӣ мебошанд;

- номукаммалии сохтори ташкилоти қарзии молиявӣ дар самти тақсими ваколати воҳидҳо ва кормандон, тартиб ва расмиёти гузаронидан, сабт, баҳисобгирӣ ва назорати амалиёти бонкӣ, аз тарафи кормандон риоя нагардидани тартибу қоидаҳои муқарраршуда, ғайрисамаранок фаъолият намудани назорати дохилӣ;

- шароит ва ҳолатҳои номусоиди берунӣ, ки аз доираи таъсир ва назорати ташкилоти қарзии молиявӣ берун мебошанд.

Дар низоми бонкӣ чунин хавфҳо ва омилҳо хеле бисёранд ва ба раванди гузаронидани амалиётҳои бонкӣ, махсусан дар пешниҳоди қарзҳо ва сармоягузориҳо монеа эҷод мекунанд. Гуфтан бамаврид аст, ки амалҳои тасодуфӣ ё қасдона ва ғарзнокӣ шахсони воқеию ҳуқуқӣ ҳангоми гирифтани қарзҳо ва гузоштани пасандозҳо ба рушду такмили низоми бонкӣ монеа гардида метавонад. Дар бештари мавридҳо амалҳои қасдона барои гирифтани қарзҳо ва гузоштани пасандозҳо дар бонкҳои хориҷӣ бе огоҳонии Бонки миллии Тоҷикистон ба вучуд меоянд, чунки ҳангоми гирифтани қарз

моликият, ки арзиши он нисбати қарзи гирифта кам аст, ба гарав гузошта мешавад. Бояд қайд намуд, ки ин омилҳо дар фаъолияти бонкҳо бештар ба чашм мерасад ва дар натиҷа қисми зиёди маблағҳои ба сифати қарз гирифташуда ба бонкҳо баргардонида намешаванд. Барои ташкили фазои мусоид бонкҳои кишварро зарур аст, ки роҳҳо ва механизмҳои зеринро пайдо ва татбиқи босамари онҳоро ба роҳ монанд:

- тақмил додани санадҳои меъёрии ҳуқуқии низоми пулию қарзӣ;
- нисбатан паст гардонидани меъёри бозтамвил аз ҷониби БМТ;
- бо ғоизи нисбатан паст пешниҳод намудани қарз аз ҷониби бонкҳо ва фароҳам овардани шароити мусоид барои гирифтани қарз ба ҳамаи субъектҳои ниёзманд;
- тақсими қарзҳо дар байни самтҳои гуногуни иқтисодиёт ва мониторинги фаъолияти онҳо;
- дуруст мушаххаснамоии имкониятҳои қарзадокунии мизочон ва пешниҳоди қарзҳо тариқи камолатҳо (яъне бе гузоштани гарав);
- ташкил ва дар амал татбиқ намудани барномаи хушманд ҳангоми гузаронидани давраи қарзии мизоч;
- ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои мизочони бонкҳо ҳангоми истифодаи қарзҳои пардохтӣ ва барномаҳои электронӣ;
- пешниҳоди имтиёзҳои гуногун ба қарзадокунандагони фаъол ва монанди инҳо.

Қайд намудан бамаврид аст, ки бонкҳои устувор ва пешрафтаи ҷаҳон барои ташаккул ва идора намудани захираҳо бештар аз механизмҳои болозикр истифода мебаранд. Гуфтан бамаврид аст, ки дар баробари ҷалби маблағҳои дарозмуҳлат, инчунин истифодаи самараноки захираҳои қарздиҳӣ ва сармоягузорӣ барои бонкҳо басо муҳим мебошад.

Ҳамзамон, дар шароити имрӯза дуруст муайянсозии нишондиҳандаҳои асосӣ яке аз механизми тақвият бахшидани ҳаҷми захираҳои бонкӣ ба шумор меравад. Ба сифати ин нишондиҳандаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз

хама, сатҳи кифоятии сармоя, сифати дороиҳо, фоида ва даромаднокӣ, пардохтпазирӣ ва ҳассосият нисбат ба хавфи бозорӣ баромад мекунад. Ҳар яки ин нишондиҳандаҳо дар амалия дорои меъёри муайян мебошад ва бо ҷорӣ намудани низоми стандартҳои байналмилалӣ, баланд бардоштани талаботи ҳадди ақал нисбати сармоя ва пурзӯр намудани талаботи захиравӣ барои таъмини рушди суботи молиявӣ зарур мебошанд.

Бинобар ин, моро зарур аст, ки ҳар яке аз ин нишондиҳандаҳоро муфассал мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор диҳем (ниг. ба ҷадвали 3.1.).

**Ҷадвали 3.1. Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии низоми бонкии
Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо %***

НИШОНДИҲАНДАҲО	Солҳо								
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023/2016
1. Меъёри кифоятии сармоя									
Сармояи танзимшаванда нисбат ба дороиҳо бо дарназардошти хавф баркашидашуда	17,0	22,9	22,1	19,9	18,2	23,4	25,3	21,3	125,2
Сармояи танзимшавандаи дараҷаи 1 нисбат ба дороиҳои бо дарназардошти хавф баркашидашуда	26,7	28,1	29,2	26,3	23,5	19,0	19,1	17,1	0,64
2. Сифати дороиҳо (2)									
Қарзҳои ғайрифайол тарҳи фондҳои ташаккулдода нисбат ба сармояи танзимшаванда	105,5	36,6	23,1	19,0	16,2	3,2	-0,5	1,0	0,00
Қарзҳои ғайрифайол нисбат ба қарзҳои умумӣ	47,6	36,5	31,1	27,0	23,8	13,7	12,2	12,7	0,26
3. Даромаднокӣ									
Даромаднокии дороиҳо (ROA)	-2,8	0,5	1,9	2,1	2,5	1,1	5,9	3,7	
Даромаднокии сармоя (ROE)	-21,0	1,7	7,0	7,6	9,1	4,8	28,3	19,2	-
Даромади фоизии ҳолис нисбат ба даромади умумӣ	63,7	65,2	65,3	66,3	73,5	60,9	42,6	62,0	0,97
Харочотҳои ғайрифойзӣ нисбат ба даромади умумӣ	131,4	61,7	56,0	60,2	61,9	64,6	49,3	54,7	0,42
4. Пардохтпазирӣ									
Дороиҳои пардохтпазир нисбат ба дороиҳои умумӣ	30,9	30,1	30,8	27,7	30,0	31,9	43,4	37,2	120,4

Дороиҳои пардохтпазир нисбат ба уҳдадориҳои кӯтоҳмуҳлат	83,9	73,8	72,3	67,4	70,5	87,7	94,9	81,0	0,96
5. Ҳассосият ба хавфи бозорӣ									
Мавқеи кушодаи асъории ҳолис нисбат ба сармояи танзимшаванда	-10,0	-9,5	-9,6	-1,1	-11,5	4,7	2,3	2,7	-
6. Иловагӣ									
Сармояи тавозунӣ нисбат ба дороиҳои умумӣ	25,5	26,6	27,0	27,4	26,3	20,9	19,5	18,3	0,72
Қарзҳои калон нисбат ба сармояи танзимшаванда	132,0	72,2	62,9	71,8	73,5	68,0	53,5	58,4	0,44
Даромад аз амалиётҳои савдо ва фӯруш нисбат ба даромади умумӣ	-6,5	11,2	15,7	14,3	6,1	7,8	1,0	0,3	-
Харочотҳои кормандон нисбат ба харочотҳои ғайрифоишӣ	55,3	56,9	58,7	60,0	58,6	58,7	55,0	59,8	108,1
Амонатҳо нисбат ба сандуқи қарзии умумӣ	96,4	111,8	115,4	102,5	107,6	87,2	117,0	111,5	115,6
Қарзҳо бо асъори хориҷӣ нисбат ба қарзҳои умумӣ	63,8	61,0	57,2	50,5	43,2	34,0	29,0	33,2	0,52
Уҳдадориҳо бо асъори хориҷӣ нисбат ба уҳдадориҳои умумӣ	67,1	60,3	53,2	46,7	48,2	49,4	46,2	47,6	0,71

*Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти БМТ. Суботи молиявӣ [манбаи электронӣ]. – URL: [https://nbt.tj/tj/suboti-moliyavi/FSI 204Q202220tj.pdf](https://nbt.tj/tj/suboti-moliyavi/FSI%204Q202220tj.pdf).

Аз маълумоти ҷадвал бармеояд, ки нишондиҳандаҳои асосии устувории молиявии бонкҳо дар мамлакат дар солҳои охир нисбатан дуруст муайян гардида истодаанд. Мавриди зикр аст, ки тибқи ҳисоботи Бонки миллии Тоҷикистон бо дарназардошти фазои муътадили макроиқтисодӣ, нишондиҳандаҳои асосии устувории молиявии низоми бонкӣ дар маҷмуъ тамоюли муътадилро касб намуда, ба талаботи ҷаҳонӣ нисбатан мутобиқ гардида истодаанд.

Яке аз нишондиҳандаҳои асосии устувор нигоҳ доштани фаъолияти бонкҳо ин меъёри кифоятии сармоя ба ҳисоб меравад. Меъёри мазкур бо дарназардошти хусусиятҳои таркибии он (сармояи танзимшаванда нисбат ба дороиҳо бо дарназардошти хавф баркашидашуда ва сармояи танзимшавандаи дараҷаи 1 нисбат ба дороиҳои бо дарназардошти хавф баркашидашуда) дар

бонкҳо мавриди истифода қарор гирифтаанд. Дар ин асно, нақши сармояи танзимшаванда дар раванди гузаронидани хизматрасониҳои бонкӣ хеле зиёд аст ва ин дар навбати худ, аз қисмҳои таркибии дигар иборат аст, ки ташкил ва тақмили он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои бонкҳо муҳим мебошад.

Мусаллам аст, ки сифати дорониҳои бонк сатҳи ҳавфи марбут ба сандуқи қарзӣ ва дорониҳои дигарро инъикос намуда, ҳолати рушди онҳоро дар иқтисодиёт муайян менамояд. Аз таҳлилҳо бармеояд, ки зиёдшавии ҳаҷми қарзҳои муҳлаташон батаъхирافتода ва ё қарзҳои ғайрифавол нисбат ба қарзҳои умумӣ ва сармояи танзимшаванда барои як муҳлати муайян метавонанд ҳаҷми захираҳои бонкиро коҳиш диҳанд. Айни замон бонкҳое, ки бештар ба ҳавфҳои қарзӣ дучор мегарданд, фаволияти онҳо зери ҳатар қарор мегиранд. Чунки фаволияти низоми қарздиҳии бонк ва ё ҳолати пешниҳоди таҳлили фаволияти мизочон нодуруст баҳо дода шудаанд. Бояд тазаққур дод, ки дар солҳои 2016-2023 қарзҳои ғайрифавол нисбат ба сармояи танзимшавандаи низоми бонкӣ аз 105,5 то 1,0 фоиз ва қарзҳои ғайрифаволи бонкҳо ва дигар институтҳои ҳурди молиявӣ нисбат ба маҷмуи қарзҳо аз 47,6 то ба 12,7 фоиз омада расидааст.

Дар давраи таҳлилӣ нишондиҳандаи мазкур хеле коҳиш ёфтааст, ки ин ба бонкҳо имконият медиҳад бештар ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ қарз пешниҳод кунанд. Бинобар ин, бонкҳоро боз ҳам зарур аст, ки барои таъмини устувории фаволияти худ доимо раванди фаволияти сандуқи қарзӣ ва сандуқи сармоягузорино зери назорат ва танзим қарор диҳанд. Аз ин лиҳоз, дуруст тақсим кардани қарзҳо ба соҳаҳои афзалиятнок ба бонкҳо имкон медиҳад, ки дараҷаи тамарқузи қарзҳои ба ин ё он самт додашуда муайян карда шавад. Ҳамзамон, сатҳи меёри пасти ин нишондиҳанда метавонад вобастагии бонкҳоро аз самтҳои дигари иқтисодӣ бештар намояд. Ин раванд метавонад сатҳи ҳавфи қарзиро коҳиш диҳад ва даромаднокии бонкҳоро зиёд намояд.

Меёри даромаднокии бонкҳо низ яке аз нишондиҳандаи асосии устувор нигоҳ доштани захираҳои бонкӣ ба шумор меравад. Ба таркиби даромаднокии

бонкҳо, пеш аз ҳама, даромаднокии дороиҳо ва сармоя, даромади фоизии ҳолис нисбат ба даромади умумӣ ва хароҷотҳои ғайрифоиш нисбат ба даромади умумӣ дохиланд. Боиси тазаккур аст, ки дар низоми бонкӣ ин нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ муҳим буда, тавассути онҳо сатҳи рушди устувори бонкҳоро муайян намудан мумкин аст. Дар давраи таҳлилӣ ин нишондиҳандаҳо, аз ҷумла даромаднокии дороиҳо (ROA) аз -2,8 то ба 3,7 фоиз ва даромаднокии сармоя (ROE) бошад, аз -21,0 то ба 19,2 фоиз омада расидааст.

Аз ин рӯ, ба чунин андеша омадан мумкин аст, ки сатҳи даромаднокии дороиҳо ва даромаднокии сармоя нисбатан нишондиҳандаи хубро соҳиб гардидаанд. Чунин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки дар солҳои охир сатҳи даромаднокии бонкҳои кишвар нисбатан устувор гардида истодааст. Бояд қайд намуд, ки бонкҳо барои зиёд намудани ҳаҷми захираҳои бонкӣ ин нишондиҳандаҳоро зерин назорати доимӣ қарор додаанд.

Яке аз нишондиҳандаҳои асосии дигари бонкҳо ин пардохтпазирии онҳо ба шумор меравад. Дар ин ҳошия қайд намудан зарур аст, ки бонкҳои кишвар дар фазои ҳеле мураккаби рақобатпазирӣ қарор доранд, аз ин лиҳоз, онҳоро зарур аст, ки механизмҳои самаранокии пардохтпазирӣ ва даромаднокиро таъмин намуда, маблағҳои муваққатан озоди ҷалбкардашударо дар доираи имкониятҳои худ дуруст истифода баранд. Бояд тазаккур дод, ки дар мамлакат меъёри пардохтпазирӣ (K2-1) ба андозаи на камтар аз 30 фоиз ва барои ташкилотҳои қарзии низомсоз на камтар аз 50 фоиз аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон муқаррар карда шудааст.

Нишондиҳандаи зерин, яъне дороиҳои пардохтпазир нисбат ба дороиҳои умумӣ дар давраи таҳлилӣ аз 30,9 то ба 37,2 фоиз омада расидааст. Қайд намудан зарур аст, ки баҳодиҳии дурусти нишондиҳандаи мазкур метавонад натиҷаи дилхоҳ диҳад. Ҳамзамон, пардохтпазирии бонк барои ба даст овардани боварии аҳоли мусоидат мекунад. Ба андешаи мо, пардохтпазирии бонк ин қобилияти иҷрои уҳдадориҳои молиявиро дар назди мизочон дар муҳлатҳои муқарраршуда инъикос мекунад. Аз таҳлилҳои дар боло зикргардида чунин

хулоса баровардан мумкин аст, ки бонкҳо ва дигар институтҳои хурди молиявӣ меъёри пардохтпазирии ҷориро то андозае мувофиқи стандартҳои байналмилалӣ риоя намуда истодаанд. Бинобар ин, ҳуб мегардид, ки бонкҳо дорои сатҳи кофии захираҳо бошанд, то ки қобилияти пӯшонидани талафоти эҳтимолӣ ва устувории худро дар шароити гуногуни иқтисодӣ таъмин карда тавонанд.

Дар робита ба мавқеи кушодаи асъории ҳолис нисбат ба сармояи танзимшаванда чунин гуфтан мумкин аст, ки ин нишондиҳанда дараҷаи вобастагии захираҳои худии бонк ва захираҳои ҷалбкардашударо аз динамикаи амалиётҳои ғайритавозунӣ, ки марбут ба гузаронидани амалиётҳои асъорӣ дар ин самт мебошад, нишон медиҳад. Дар низоми бонкии кишвар дар ин самт дастурамали муайян таҳия карда шудааст, ки ба воситаи ин дастурамал Бонки миллии Тоҷикистон мавқеи кушодаи асъорӣ, мавқеи пӯшидаи асъорӣ ва монанди инҳоро зери назорат ва танзим қарор додааст.

Бояд қайд намуд, ки мувофиқи Дастурамали №175 “Оид ба меъёрҳои ҳадди ниҳии мавқеи кушодаи асъорӣ ва тартиби ҳисоби онҳо барои ташкилотҳои қарзии молиявӣ” мавқеи умумии кушодаи дарози асъорӣ (К6.1.1.) бояд аз 10 фоизи сармояи танзимшавандаи ташкилоти қарзии молиявӣ зиёд набошад. Гуфтан бамаврид аст, ки мавқеи кушодаи асъории ҳолис нисбат ба сармояи танзимшаванда дар соли 2023 ба 2,7 фоиз баробар гардидааст. Ин меъёр нисбати соли 2016 хеле зиёд аст (нигаред ба ҷадвали 3.1.). Ба таркиби мавқеи кушодаи асъории ҳолис нисбат ба сармояи танзимшаванда мавқеи умумии кушодаи кӯтоҳи асъорӣ (К6.1.2.), мавқеи кушодаи дарози (кӯтоҳи) асъорӣ аз рӯйи асъори алоҳидаи хориҷӣ К6.2.1. (К6.2.2.), мавқеи умумии кушодаи дарози (кӯтоҳи) асъорӣ К6.1.3. (К6.1.4.) ва мавқеи кушодаи дарози (кӯтоҳи) асъорӣ аз рӯйи асъори хориҷии алоҳида К6.2.3. (К6.2.4.) шомил мебошад.

Вобаста ба амалиётҳои асъорӣ дар кишвар аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон зиёда аз 5 дастурамал таҳия ва татбиқ гардида истодааст, ки бо

истифода аз онҳо паҳлуҳои гуногуни амалиётҳои асбориро зерин танзим ва назорат қарор додааст. Мақсади танзим ва назорати амалиётҳои асборӣ дар он мебошад, ки бештари амалиётҳо ва хизматрасониҳои бонкҳо дар заминаи ин дастурамалҳо анҷом дода мешаванд. Ба воситаи татбиқи дурусту самараноки ин дастурамалҳо Бонки миллии Тоҷикистон барои расидан ба мақсади асосии худ талош менамояд.

Бояд таъakkур дод, ки яке аз сарчашмаҳои таъakkул додани ҳаҷми захираҳои иловагии бонкҳо аз фаъолияти самараноки амалиётҳои асборӣ вобаста мебошад. Бинобар ин, Бонки миллии Тоҷикистон, бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар институтҳои молиявиро зарур аст, ки барои нигоҳ доштани устувории пули миллий ва солимгардонии бонкҳо бештар ба соҳаҳои афзалиятноки кишвар (саноат, кишоварзӣ, сайёҳӣ ва қорводорӣ) сармоягузорӣ намоянд.

Дар қаробари роҳҳо ва механизмҳои болозикр дар кишвар яке аз мушкилоти дигар ин солимгардонии бонкҳои азим, мусоидат ба таҷдиди бонкҳои амалкунандаи беътимод, тақмил додани низом ва маданияти қарздиҳӣ ва монанди инҳо ба ҳисоб мераванд. Гуфтаи бамаврид аст, ки фаъолияти бонкҳои амалкунандаи беътимод ба солимгардонии бонкҳои азим таъсир расонида метавонад, зеро дар ҳолати муфлисшавӣ ва ё ҳамқояшавии бонкҳо ва таъкилотҳои қарзии молиявии беътимод сатҳи боварии аҳоли ба низоми бонкӣ қоҳиш меёбад ва дар натиҷа ҳаҷми пасандозҳо ва дигар захираҳои қалбқардашуда қам меқарданд. Ҳаҷми қами захираҳои қалбқардашуда ба сатҳи пешниҳоди қарзҳо ва сармоягузориҳо таъсири манфӣ мерасонад ва дар натиҷа ба қаланд қардидани меъёри қоишӣ, афзоиши талабот ба қарзу сармоягузориҳо, ба таври қофӣ рушд нақардани низоми таънологияҳои муосир дар бонкҳо ва монанди инҳо оварда мерасонад.

Аз ин рӯ, ба андешаи мо, роҳҳо ва механизмҳои зерин ба солимгардонии бонкҳои азим мусоидат меқунанд:

- низоми идорақунии сатҳи хавфҳои бонкӣ;
- ҳаҷми захираҳои бонкӣ ва сарчашмаҳои имқонпазири он;

- сатҳи саводноқӣ, даромадноқӣ ва вазъи саломатии кормандони бонк;
- пешниҳоди хизматрасониҳо ва амалиётҳои муосири бонкӣ;
- таблиғоти маҳсулоти бонкӣ ва рушди низоми технологияҳои рақамӣ;
- усулҳо ва равишҳои баҳодихии ҳаҷми захираҳои бонкӣ;
- робитаи устувори бонкҳо бо мизочон ва пешниҳоди имтиёзҳо;
- истифодаи самараноки захираҳо ва тақсимои онҳо;
- ҳадаф ва фаъолияти бонкҳо;
- бонизомӣ дар маърифати қарздиҳӣ ва қарзадокунии мизочон;
- сатҳи таъмини баргардишӣ ва бехатарии маблағҳо ва монанди инҳо.

Гуфтан бамаврид аст, ки ҳар яке аз ин роҳҳо ва механизмҳо бо истифода аз методҳои гуногун таҳқиқ ва татбиқ карда мешаванд. Низоми идоракунии сатҳи хавфҳо дар шароити имрӯза яке аз ҳадафҳои асосии ҳамаи бонкҳои низомсоз мебошад ва бо истифода аз методҳои гуногун сатҳи хавфҳои пешбинишавандаро коҳиш медиҳанд. Дар амалияи бонкӣ вобаста ба низоми идоракунии сатҳи хавфҳо ва назорати дохилӣ дар ташкилотҳои қарзӣ дастурамалҳои гуногун аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон таҳия гардидааст, ки дар доираи он хавфҳои амалиётӣ танзим ва назорат карда мешаванд. Дар бештари ҳолатҳо барои идоракунии сатҳи хавфҳо дараҷаи саводноқӣ ва маърифати молиявии кормандон зарур аст, яъне бонкҳо ба мутахассисони кордон ниёз доранд ва пешравии бонкҳо дар бештари ҳолатҳо аз онҳо вобаста аст.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ барои баланд бардоштани сатҳи саводнокии кормандон курсҳои такмили ихтисос, бозомӯзӣ дар дигар кишварҳо, баланд намудани ҳаҷми музди меҳнати кормандон, пешниҳоди имтиёзҳои гуногун ва монанди инҳо истифода мегарданд. Аз ин рӯ, ба андешаи мо, яке аз механизмҳои дигари солимгардони бонкҳои азим ин баланд бардоштани сатҳи саводнокии аҳоли ба шумор меравад, зеро робитаи устувори бонкҳо бо мизочонро кормандони таҷрибадор такмил дода метавонанд. Асосан, сарчашмаи ташаккули ҳаҷми захираҳои бонкӣ аз робитаи бонкҳо бо мизочон

вобастагии зиёд доранд. Дар ин замина кормандони бонкҳо бо пешниҳоди маҳсулоти нави бонкӣ талаботи мизочонро қонеъ мегардонад, ки дар натиҷа боиси ташаккули ҳаҷми захираҳои бонкӣ мегарданд.

Дар низоми бонкии давлатҳои тараққикарда усулҳо ва равишҳои гуногуни баҳодихии ҳаҷми захираҳои бонкӣ истифода бурда мешаванд, ки ба андешаи мо, муҳимтаринашон инҳоянд:

- таносуби тавозуни асосӣ;
- таносуби устувории пасандозҳои мизочон;
- таносуби маблағгузориҳои беруна (байнибонкӣ);
- таносуби устувории захираҳои ҷалбкардашуда;
- таносуби фарогирии захираҳои ҷалбкардашуда нисбат ба қарзҳо ва

дигар механизмҳои тавсияшаванда.

Дар баробари истифодаи усулҳои болозикр, инчунин усулҳо ва механизмҳои баҳодихии сармоягузориҳои бонкҳо низ метавонанд дар рушди иқтисодии молиявӣ сармоягузориҳои бонкӣ нақши калидӣ дошта бошанд. Айни замон бонкҳо дар баробари қарздиҳӣ, инчунин ба фаъолияти сармоягузорӣ машғул мебошанд. Сармоягузориҳои бонкӣ яке аз самтҳои афзалиятноки рушди иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки фаъолияти сармоягузориҳои бонкҳои кишвар нисбат ба дигар кишварҳо хеле дар сатҳи паст қарор доранд. Аз ин рӯ, баҳри тақмили фаъолияти сармоягузориҳои бонкҳо, ба андешаи мо, истифодаи механизмҳои зерини баҳодихии сармоягузориҳои бонкӣ муҳим мебошанд:

- таносуби сармоягузориҳо нисбат ба маҷмуи қарзҳои бонкҳо;
- таносуби сармоягузориҳо нисбат ба захираҳои бонкӣ;
- таносуби сармоягузориҳо нисбат ба пасандозҳои муҳлатнок;
- таносуби сармоягузориҳои бонкӣ нисбат ба сармоягузориҳои умумӣ ба кишвар;
- таносуби сармоягузориҳои бонкӣ нисбат ба ММД ва монанди инҳо.

Дар натиҷаи таҳқиқи самтҳои асосии такмили низоми баҳодиҳии захираҳои бонкӣ ва истифодаи онҳо дар фаъолияти бонкӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дар фаъолияти амалии бонкҳои кишвар бисёр мушкилоти гуногун мавҷуд аст, ки боиси рушди устувори бонкҳои низомсоз гардидаанд. Барои бартараф намудани мушкилоти ҷойдошта бонкҳоро зарур аст, ки ба роҳҳо ва механизмҳои такмилдиҳии самтҳои болозикр бештар аҳаммият диҳанд. Айни замон истифода ва татбиқи роҳҳо ва механизмҳои зикргардида барои солимгардонии бонкҳои кишвар хеле зарур мебошанд.

Дар маҷмӯъ, аз истифода ва такмили ин механизмҳо метавон гуфт, ки ҳалли онҳо боиси рушди ҳаматарафаи соҳа гардида, ба ташаққули захираҳои бонкӣ ва истифодаи онҳо мусоидат намуда, тавассути он дурнамо ва дигар масъалаҳои дар оянда амалишаванда имконпазир мегарданд.

3.2. Дурнамои идоракунии захираҳои бонкӣ ва таъмини самаранокии истифодаи он дар рушди иқтисодиёт

Дар шароити имрӯза баръало мушоҳида карда мешавад, ки низоми бонкӣ яке аз самтҳои асосии танзими бозори молиявии давлат ба шумор меравад. Рушди иқтисодиёт ва таъмини аҳолиро бо маблағҳои озоди зарурӣ бе тараққиёти низоми бонкӣ тасаввур кардан номумкин аст, зеро бонкҳо ва дигар институтҳои хурди молиявӣ бо истифода аз маблағҳои озод ба дигар субъектҳои хоҷагидорӣ хизматрасониҳои заруриро пешниҳод менамоянд. Аз ин рӯ, яке аз механизмҳои асосие, ки бонкҳоро ба мақсадҳои стратегии худ мерасонанд, ин дурнамои идоракунии захираҳои бонкӣ мебошад.

Баҳри такмили ин самт бонкҳо ба маблағҳои озоди гуногун эҳтиёҷ доранд. Гуфтан мумкин аст, ки бонкҳо роҳҳои таъмини гуногуни устувориро ҳамчун як низоми муайян барои расидан ба мақсадҳои гузошташуда истифода мебаранд, ки ин барои онҳо хеле муҳим мебошад. Дар як сатҳи муайян нигоҳ доштани ҳаҷми захираҳои бонкӣ барои онҳо начандон муносиб буда, дар раванди

гузаронидани амалиётҳо норасоии ин захираҳо ба вуҷуд меоянд. Аз ин лиҳоз, бонкҳо ба захираҳои иловагӣ эҳтиёҷ пайдо менамоянд, то ин ки ба ташаккул ва самаранокии фаъолияти худ дар оянда дуруст баҳо дода тавонанд. Таҷрибаи бонкӣ нишон медиҳад, ки ҳангоми ҷалби бештар ва самаранок истифода бурдани захираҳо бонкҳо метавонанд дар таъмини сатҳи зиндагии аҳоли ва рушди устувори иқтисодӣ таъсири мусбат расонанд.

Инчунин, бонкҳо қодиранд, ки бо истифода аз захираҳо бисёр амалиётҳоро барои беҳбудии истеҳсоли маҳсулот, воридоти технологияҳои нави рақамӣ, ташкили корхонаҳои хурду миёна, тақмили самти сайёҳӣ, рушди инфрасохтори саноат ва монанди инҳо истифода намоянд. Айни замон нақш ва мавқеи бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ дар иқтисодиёти мамлакат хеле зиёд аст ва онҳо бо яқдигар дар алоқамандии зич қарор доранд. Агар бонкҳо, аҳоли ва дигар субъектҳои хоҷагидориро бо маблағҳои озод таъмин карда натавонанд ва ё ин субъектҳо аз хизматрасониҳои бонкӣ ба таври васеъ истифода наkunанд, иқтисодиёти чунин давлат ба таври комил рушд карда наметавонад.

Бинобар ин, барои муайян намудани робитаи бонкҳо бо иқтисоди миллӣ моро зарур аст, ки омилҳои таъсиррасони ин нишондиҳандаҳо ба рушди иқтисодиёт мавриди таҳқиқ қарор диҳем. Дар амалия усулҳои сершумори таҳқиқи ин вобастагӣҳо мавҷуданд, ки яке аз онҳо усули моделсозии риёзӣ-иқтисодӣ мебошад. Барои таҳияи дурнамои соҳаҳо дар бештари мавридҳо ин усул истифода бурда мешавад, ки ба таркиби он модели коррелятсиониву регрессионӣ шомил аст.

Усули мазкур яке аз усулҳои маъмули классикӣ ба ҳисоб рафта, муайянкунандаи коркарди маълумоти омӯрӣ буда, давраҳои таҳлили ибтидоӣ, ҷамъоварии маълумоти аввала ва коркарду сохтани моделро дар назар дошта, дар охир таҳлил ва баҳогузориҳои моделро ҷорӣ менамояд. Вобаста ба ин, Р.Ш. Холов чунин қайд менамояд, ки: «Мақсад аз гузаронидани таҳлили коррелятсионӣ, пеш аз ҳама, муайян намудани вобастагии байни нишондиҳандаҳои овардашуда, инчунин дуруст интиҳоб намудани

нишондиҳандаҳои ба модели регрессионӣ дохилшаванда мебошад»⁶⁴. Мақсади асосии моделсозии коррелятсиониву регрессионӣ дар замони имрӯза ин муайян намудани омилҳо ва муаммоҳои асосии ба нишондиҳандаи натиҷавӣ таъсиррасон мебошад. Барои муайян намудани зичии алоқамандии байни омилҳо ин моделҳо бештар мавриди истифода қарор дода мешаванд.

Дар баробари ин, бонкҳои кишвар барои ноил шудан ба рушди устувори иқтисодӣ дар муҳлати кӯтоҳ ба нишондиҳандаҳои асосии таъсиррасон низ диққати аввалиндараҷа бояд диҳанд. Ҳамзамон, барои тақмили самтҳои иқтисодию иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон бонкҳо ин нишондиҳандаро ҳамеша зери танзим ва назорат бояд қарор диҳанд. Бинобар ин, бонкҳо баҳри таъмини иқтисодиёт ва дигар субъектҳои хоҷагидорӣ ба маблағҳои озод эҳтиёҷдоранд, зеро бонкҳо дар алоҳидагӣ бе дарназардошти ҳолати воқеии онҳо ва сатҳи идоракунии хавфҳои молиявӣ наметавонанд меъёрҳои фоидаӣ ва дигар хизматрасониҳоро дуруст муайян намоянд. Дар ин раванд бонкҳоро зарур аст, ки ҳамеша бо субъектҳои хоҷагидорӣ робитаи зич дошта бошанд.

Аз ин рӯ, яке аз самтҳои муҳимми сиёсати бонкҳо ин азнавсармоякунонӣ (афзоиши сармоя ва беҳтар намудани сифати онҳо) мебошад. Афзоиш додани ҳадди ақали сармояи оинномавӣ барои бонкҳои амалкунанда ва нафтаъсис яке аз роҳҳои беҳтар намудани сатҳи хизматрасониҳои бонкӣ дар иқтисоди миллӣ ба шумор меравад. Бинобар ин, баҳри ташаккул додани захираҳои бонкӣ бо истифода аз таҳлили коррелятсионӣ-регрессионӣ мо имкон пайдо менамоем, ки таъсири омилҳои зиёди интихобшударо ба нишондиҳандаи самараноки иқтисодӣ ба таври миқдорӣ омӯзем. Бо донишҳои муодилаи чандқаратаи регрессия ва муқаррар кардани арзишҳои муайяни омилҳо метавон арзиши функцияро муайян кард ва аз ин рӯ, нишондиҳандаи таҳлилшударо назорат

⁶⁴ Холов, Р.Ш. Таҳқиқоти иқтисодӣ-омории сатҳи монетизатсияи иқтисодиёти миллӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) [Матн]: дис. ... номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.12 / Холов Рустам Шермаҳмадович. – Душанбе, 2021. – 175 с. (с.121)

кардан мумкин аст. Ҳамзамон, ин моделҳо имкон медиҳанд, ки фаъолияти бонкҳо аз рӯйи имкониятҳои молиявии худ ва аҳоли баҳо дода шаванд.

Бояд қайд намуд, ки ҳамаи роҳҳо, усулҳо ва механизмҳои омӯзиш баҳри таъмини иқтисодиёт бо захираҳои бонкӣ, баландбардории сатҳи зиндагии аҳоли ва тақмили самтҳои муҳим бештар истифода бурда мешаванд. Омилҳои мазкур таъсири худро ба маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва афзоиши захираҳои бонкӣ мерасонанд, яъне мавқеи асосиро дар мустақамии вазъи иқтисодӣ, устувории пули миллӣ ва муносибатҳои аҳоли ба низоми бонкӣ ташкил медиҳад. Вобаста ба ин, саводнокии молиявии аҳоли ва робитаи устувори онҳо бо бонкҳо метавонад таъсири мусбати худро ба ташаккули захираҳои бонкӣ расонад.

Инчунин, таҳқиқ ва дар амал татбиқ намудани усулҳои таҳлилии коррелятсионӣ ва регрессионӣ ба мо имкон фароҳам меорад, ки натиҷаҳо, самтҳо ва шиддатнокии алоқамандии байни нишондиҳандаҳоро бо истифода аз аломатҳои муҳимми омӯрӣ, ба монанди таносуби коррелятсия, коэффитсиенти коррелятсия ва коэффитсиенти регрессия мавриди таҳқиқ қарор диҳем. Тибқи вазифаҳои дар таҳқиқоти диссертатсионӣ гузошташуда, мо бо истифода аз маълумоти омӯрии ибтидоӣ, алоқамандӣ ва таъсири ин нишондиҳандаҳоро ба маҷмуи маҳсулоти дохилӣ дида мебароем.

Қайд намудан бамаврид аст, ки ҳар яке аз ин нишондиҳандаҳо барои бонкҳо хеле муҳим буда, фаъолияти бонкҳо аз онҳо хеле вобаста аст. Дар амалия захираҳои бонкӣ, аз ҷумла сармоя, пасандозҳо, қарзҳо, сармоягузориҳо, қарзҳои байнибонкӣ, хизматрасониҳои бонкӣ, амалиётҳои асбӯрӣ, пардохтҳои ғайринақдӣ ва монанди инҳо бо истифода аз роҳҳо ва механизмҳои гуногун ташкил ва тақмил дода мешаванд.

Барои дақиқ муайян намудани дурнамои ин нишондиҳандаҳо бонкҳо аз моделҳои риёзӣ-иқтисодӣ истифода мебаранд ва таъсири онҳоро ба дигар нишондиҳандаҳои иқтисодӣ муайян месозанд (ниг. ба ҷадвали 3.2.).

**Чадвали 3.2. Динамикаи рушди нишондиҳандаҳои асосии бонкҳо барои
таъбиқ намудани модели коррелятсиониву регрессионӣ, бо миллион
сомонӣ***

Солҳо	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
2016	54471,1	18672,0	14011,0	4661,0	8849,0	8122,0	830,00	289,00	1474,0
2017	61093,6	18236,0	13362,0	4874,0	8720,0	6811,0	647,00	90,00	1988,0
2018	68844,0	18070,0	13125,0	4945,0	9041,0	6607,0	679,00	70,00	2344,0
2019	77354,0	18217,0	13043,0	5174,0	8590,0	7124,0	886,00	98,00	2441,0
2020	82543,00	22643,43	16634,66	6008,78	10463,19	8809,00	1238,07	110,42	2585,42
2021	98910,7	18009,41	14277,35	3732,06	8920,98	9437,35	1544,17	37,68	739,83
2022	115739,4	25326,19	20506,57	4819,62	14237,86	10489,75	1525,94	0,96	540,99
2023	130791,5	31697,98	26061,46	5636,52	17896,86	13954,73	1557,72	0	314,98

Эзоҳ: I-ММД, II-захираҳои бонкӣ (дороиҳо), III-ухдадориҳо, IV- сармояи бонкҳо, V-пасандозҳо (амонатҳо), VI-қарзҳо, VII-қарзҳои байнибонкӣ, VIII- қарзҳои мутамарказ; IX-сармоягузориҳо.

*Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар заминаи Бюллетени омили бонкӣ. – 2018. – №12(281). – С.8-80, 2019. – №12 (293). – С.8-87, 2020. – №12 (305). – С.8-86., 2021. – №12 (316). – С.8-25, 2022. – №12 (329). – С.8-26, 2023. – №12 (341). – С.8-26.

Вобаста ба маълумоти омории чадвал бояд ҳаминро қайд намоем, ки ба ҳайси омили натиҷавӣ нишондиҳандаи маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (I) интиҳоб гардида, омилҳои экзогениро бошад, аз қабili нишондиҳандаҳои ба захираҳо ва ё сармояи бонкӣ мутааллиқ интиҳоб намудем. Онҳо дар баробари алоқамандии зичи соҳавӣ доштан, инчунин ба омили натиҷавӣ низ таъсир хоҳанд расонид. Аз ин лиҳоз, инҳо омилҳои мебошанд, ки бо ин ё он восита аз лиҳози иқтисодӣ ба тағйирёбандаҳо таъсири мусбат ва ё манфӣ расонида метавонанд.

Аз ин рӯ, нахуст мо маълумотро аз таҳлили коррелятсионӣ гузаронида, нишондиҳандаҳои нисбатан муҳимро интиҳоб ва тавассути матритсаи коэффитсиентҳои умумӣ (дар ҳолатҳои коэффитсиентҳои чуфт) алоқамандии воқеии нишондиҳандаҳоро мавриди таҳқиқ қарор медиҳем. Дар заминаи ошкор намудани алоқамандии нишондиҳандаҳои интиҳобгардида нисбат ба маҷмуи

маҳсулоти дохилӣ имкони омӯзиши нисбатан мукаммалтарро пайдо хоҳем кард (ниг. ба ҷадвали 3.3.).

Ҷадвали 3.3. Нишондиҳандаҳои коррелятсияи коэффитсиентҳои матритса*

	<i>I</i>	<i>II</i>	<i>III</i>	<i>IV</i>	<i>V</i>	<i>VI</i>	<i>VII</i>	<i>VIII</i>	<i>IX</i>
I	1								
II	0,83	1							
III	0,87	0,99	1						
IV	0,13	0,52	0,41	1					
V	0,87	0,99	0,99	0,40	1				
VI	0,90	0,92	0,95	0,22	0,93	1			
VII	0,90	0,67	0,72	- 0,04	0,68	0,84	1		
VIII	- 0,78	- 0,49	- 0,52	- 0,05	- 0,56	- 0,48	- 0,57	1	
IX	- 0,75	- 0,60	- 0,70	0,36	- 0,69	- 0,81	- 0,75	0,41	1

***Сарчашма:** ҳисоби муаллиф тавассути барномаҳои амалӣ.

Аз нишондиҳандаҳои дар ҷадвал овардашуда чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки дар байни омилҳои мавриди таҳлил қароргирифта на ҳамаи омилҳо алоқамандӣ ва вобастагӣ ба маҷмуи маҳсулоти дохилиро доранд. Ҳаҷми ин нишондиҳандаҳо маблағи камро ташкил намуда, ҳолати таъсиррасонии онҳо хеле кам мебошад. Ин, аз як ҷиҳат, сабабгори бартараф гардидани мушкilotи мултиколлинеарӣ дар моделсозии регрессионӣ дар ташаккули захираҳои бонкӣ бошад ҳам, аз тарафи дигар, далолат ба он медиҳад, ки мо дар равандҳои таҳияи дурнамои захираҳои бонкӣ онро истифода бурда наметавонем. Агар аз ҷадвали мазкур бо дарназардошти қимати ниҳонии алоқамандии коррелятсиониро баробар ба 0,75 гирем (қиматҳои имконпазир аз -1 то 1 мебошанд), қиматҳои барои таҳлили оянда мувофиқро ҷудо намуда, пас чунин ҳолат ба эътибор гирифта мешавад (ҷадвали 3.4.).

Ҷадвали 3.4. Нишондиҳандаҳои коррелятсияи коэффитсиентҳои матритсаи нишондиҳандаҳои алоқамандиҳояшон аз 0,75 баланд*

	<i>I</i>	<i>II</i>	<i>III</i>	<i>IV</i>	<i>V</i>	<i>VI</i>	<i>VII</i>	<i>VIII</i>	<i>IX</i>
I	1								
II	0,83	1							
III	0,87	0,99	1						
IV				1					

Идомаи ҷадвали 3.4.

V	0,87	0,99	0,99		1				
VI	0,90	0,92	0,95		0,93	1			
VII	0,90					0,84	1		
VIII								1	
IX									1

***Сарчашма:** ҳисоби муаллиф тавассути барномаҳои амалӣ.

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвали мазкур чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки дар байни нишондиҳандаҳои мавриди таҳлил қароргирифта захираҳои бонкӣ, уҳдадориҳо, пасандозҳо, қарзҳо ва қарзҳои байнибонкӣ ба маҷмуи маҳсулоти дохилӣ бештар алоқаманд ва бо ҳамдигар вобаста мебошанд. Солҳои охир аз ҷониби бонкҳои кишвар бештар пасандозҳо ҷалб карда шудаанд ва ин маблағҳои озоди ҷалбкардашуда боиси афзоиши захираҳои бонкӣ гардидаанд. Ҳамзамон, ин захираҳои ҷалбкардашударо бонкҳо ба дигар субъектҳои хоҷагидорӣ тибқи принципҳои ҷойдошта ба сифати қарзу сармоягузорӣ пешниҳод намуданд.

Дар солҳои охир нақши ҳар яке аз ин нишондиҳандаҳо дар таъмини рушди устувори иқтисодӣ мушоҳида карда мешавад ва вобаста ба ин моро зарур аст, ки ба муайян намудани меъёри миёнаи онҳо назар намоем. Яке аз нишондиҳандаҳои асосӣ, ки дар алоқамандӣ бо маҷмуи маҳсулоти дохилӣ қарор дорад, ин захираҳои бонкӣ мебошад. Вобаста ба тағйирёбии ин нишондиҳанда ва алоқамандии он функсияи зеринро барои муайян намудани ҳиссаи маҷмуи маҳсулоти дохилӣ дар ташаккули захираҳои бонкӣ истифода бурдан мумкин аст.

$$\text{Захираҳои бонк} = f(\text{ММД}) \quad (3.1)$$

Дар заминаи формулаи мазкур таҳлил ва тасниф намудан мумкин аст, ки сатҳи захираҳои бонкӣ бо маҷмуи маҳсулоти дохилӣ то кадом андоза аз ҳамдигар вобаста мебошанд. Бояд қайд намуд, ки дар амалияи низоми иқтисодӣ барои муайян намудани ин таносуб аввал рушд ва дурнамои маҷмуи маҳсулоти

дохилӣ муайян ва дар заминаи он дигар нишондиҳандаҳои бонкӣ тасниф карда мешавад. Аз ин рӯ, мо низ барои дуруст муайян намудани ин нишондиҳанда аз усули мазкур истифода бурдем.

Бинобар ин, моро зарур аст, ки бо истифода аз барномаи MS Excel ҳисоби миёнаи онро муайян намоем (ниг. ба ҷад. 3.5).

Ҷадвали 3.5. Натиҷаи санҷишҳои тести муодилаи (3.1)*

Тағйирёбанди вобаста:	Захираҳои бонкӣ (бо миллион сомонӣ)			
	Коэффитсиентҳо	Ҳатоҳои стандартӣ	t-омор	P- қимат
ММД (бо миллион сомонӣ)	0,240413	0,014394014	16,7023175	0,00000
R-квадрат	0,9755	Қимати F	278,967	
Бамеъёрдарории R- квадрат	0,8326	Диққатнокии F	0.00000	
Ҳатоии стандартӣ	3656,23			

*Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар заминаи истифодаи барномаи MS Excel ва маълумоти оморӣ ҷадвали 3.2.

Аз натиҷаи муодилаи 3.1 маълум гардид, ки дар ҳолати 1 сомонӣ зиёд шудани маҷмуи маҳсулоти дохилӣ дар кишвар ба ҳисоби миёна 0,24 ҳисса ҳаҷми захираҳои бонкӣ ташаккул меёбанд, чунки захираҳои бонкӣ яке аз нишондиҳандаҳои таъсиррасон ба маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба шумор мераванд. Дар ҳолати ҳисоби баръакс дақиқ муайян намудани дурнамои захираҳои бонкӣ ғайриимкон аст. Дурнамои захираҳои бонкӣ дар асоси дурнамои маҷмуи маҳсулоти дохилӣ таҳия ва мавриди амал қарор гирифта, он дар стратегияҳои давлатӣ (СМР барои давраи то соли 2030) ба инобат гирифта мешаванд. Вобаста ба ин, гуфтан муҳим аст, ки дар заминаи таҳқиқ ва таҳлили регрессионии нишондиҳандаҳои болозикр натиҷаи зерин ба даст оварда шуд:

$$\text{Захираҳои бонк} = 0,240413 * \text{ММД}$$

Инчунин, аз маълумоти ҷадвали мазкур бармеояд, ки коэффитсиенти детерминатсионии R^2 байни тағйирёбандаи вобастагии захираҳои бонкӣ ва новобастаи маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар ба 0,97 баробар аст. Аз ин меъёр бармеояд, ки дар муодилаи истифодашуда байни тағйирёбандаҳо алоқамандии зич вучуд дорад ва ин метавонад аз устувории ин нишондиҳандаҳо шаҳодат диҳад. Бояд қайд намуд, ки нақш ва мавқеи захираҳои бонкӣ дар иқтисод зиёд гардида истодааст ва ин дар оянда ба бонкҳо имкон медиҳад, ки бештар захираҳои иловагиро ҷалб созанд ва фаъолияти худро васеъ намоянд. Инчунин, агар ҳаҷми захираҳои бонкӣ нисбати маҷмуи маҳсулоти дохилӣ бештар афзоиш ёбад, ҳолати таносубии ин меъёр боз тағйир меёбад ва ин барои таъмини сатҳи зиндагии аҳоли боз ҳам хуб аст.

Дар баробари захираҳои бонкӣ, инчунин нақш ва алоқамандии уҳдадориҳо бо маҷмуи маҳсулоти дохилӣ мушоҳида карда мешавад. Барои муайян намудани нақши бонкҳо дар ҳиссаи рушди иқтисодӣ нисбат ба уҳдадориҳо функсияи зерин истифода бурда шуд, ки натиҷаи назаррасро ифода мекунад:

$$\text{Уҳдадориҳо} = f(\text{ММД}) \quad (3.2.)$$

Бо истифода аз функсияи мазкур мо имкон пайдо менамоем, ки ҳисоби миёнаи афзоиши уҳдадориҳоро нисбат ба ММД муайян намоем. Барои муайянсозии ин ҳисоби миёна ба тағйирёбандаҳои вобаста ва натиҷаи санҷиши муодила диққат додан зарур аст (ниг. ба ҷадвали 3.6.).

Ҷадвали 3.6. Натиҷаи санҷишҳои тестии муодилаи (3.2)*

Тағйирёбандаи вобаста:	уҳдадориҳо (бо миллион сомонӣ)			
	Коэффитсиентҳо	Ҳатоҳои стандартӣ	t-омор	P-қимат
ММД (бо миллион сомонӣ)	0,186904	0,009822	19,02957	0,00000
R-квадрат	0,98103	Қимати F	362,124	
Бамеъёрдарории R-квадрат	0,83817	Диққатнокии F	0.00000	
Ҳатоии стандартӣ	2494,837			

*Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар заминаи истифодаи барномаи MS Excel ва маълумоти оморӣ ҷадвали 3.2.

Аз таҳлили чадвали мазкур мушоҳида намудан мумкин аст, ки маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва уҳдадорихои бонкӣ бо ҳам алоқаманд мебошанд. Тибқи натиҷаи муодила коэффитсиенти детерминатсионии R^2 байни тағйирёбандаи вобастаи уҳдадорихо ва новобастаи маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар ба 0,98 баробар аст. Илова бар ин, дигар нишондиҳандаҳои санҷишӣ аз ҷумлаи $t_{\text{омор}}$ ва $F_{\text{қимат}}$ низ гипотезаи нулиро рад намуданд, ки дар маҷмуъ нишондиҳандаҳои муодила ва натиҷаи регрессионӣ барои муайян намудани дурнамо хеле муҳим ба ҳисоб мераванд. Аз натиҷаи муодилаи 2-юм маълум карда шуд, ки ҳангоми 1 сомонӣ зиёд шудани маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба ҳисоби миёна 0,18 ҳисса уҳдадорихои бонк низ афзоиш меёбанд. Бояд таъakkур дод, ки нақш ва мавқеи маҷмуи маҳсулоти дохилӣ дар ташаккули уҳдадорихо хеле зиёд аст. Ба таркиби уҳдадорихо ҳаҷми пасандозҳо, қарзҳои байнибонкӣ, қарзҳои мутамарказ ва дигар уҳдадорихо шомил мебошанд. Ҳамзамон, алоқамандии пасандозҳо ва қарзҳои байнибонкӣ бо маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба ҷашм расида, асоси ташаккули уҳдадорихои бонкӣ аз ин ду нишондиҳанда вобастагии зиёд дорад.

Аз ин рӯ, ҳуб мешуд, агар бонкҳо бештар ба ин нишондиҳандаҳо диққати хосса зоҳир намоянд ва аз роҳи усулҳои нисбатан мувофиқе, ки мо зимни таҳқиқ пешниҳод намудем, ба таври васеъ барои ҷалби онҳо истифода намоянд, чунки ин механизмҳо дар шароити имрӯза боиси ташаккули захираҳои бонкӣ гардида метавонанд. Инчунин, агар бонкҳо нишондиҳандаҳои дигарро дуруст ва самаранок истифода бурда тавонанд, он барои афзоиш додани ҳаҷми захираҳо дар оянда мусоидат мекунад.

Маврид ба зикр аст, ки агар бонкҳо ҳаҷми бештари захираҳоро дар ихтиёри худ қарор дода тавонанд ва онҳоро ба соҳаҳои хоҷагидорӣ равона созанд, ин ба онҳо имкон медиҳад, ки аз ҳисоби гирдгардиши ин маблағҳои озод даромади иловагӣ худро зиёд намоянд. Айни ҳол бештари даромади бонкҳо аз ҳисоби пешниҳоди қарзҳо ба даст омада истодааст ва нақши он дар беҳбудии сатҳи зиндагии аҳоли ва таъмини рушди иқтисодӣ баръало мушоҳида

карда мешавад. Барои муайян кардани ҳиссаи қарзҳо нисбат ба ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ функсияи зеринро истифода намудем, ки натиҷаи назаррасро ифода мекунад:

$$\text{Қарзҳо} = f(\text{ММД}) \quad (3.3)$$

Дар заминаи функсияи мазкур мо ҳисоби миёнаи афзоиши қарзҳоро нисбат ба маҷмуи маҳсулоти дохилӣ муайян намудем. Барои муайянсозии ин ҳисоби миёна ба тағйирёбандаҳои вобаста ва натиҷаи санҷиши муодила диққат додан зарур аст (ниг. ба ҷадвали 3.7.).

Ҷадвали 3.7. Натиҷаи санҷишҳои тестии муодилаи (3.3)*

Тағйирёбандаи вобаста:	<i>қарзҳо (бо миллион сомонӣ)</i>			
	Коэффитсиентҳо	Ҳатоҳои стандартӣ	t-омор	P-қимат
ММД (бо миллион сомонӣ)	0,10173	0,004789	21,24348	0,000000
R-квадрат	0,98472	Критерияи F	451,2855	
Бамеъёрдарории R-квадрат	0,84186	Диққатнокии F	0.00000	
Ҳатоии стандартӣ	1216,488			

***Сарчашма:** ҳисоби муаллиф дар заминаи истифодаи барномаи MS Excel ва маълумоти оморӣ ҷадвали 3.2.

Бо истифода аз таҳлили регрессионӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ҳангоми 1 сомонӣ зиёд шудани маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба ҳисоби миёна 0,10 ҳисса қарзҳо низ афзоиш меёбанд. Вобаста ба ин, бояд қайд намуд, ки нақш ва мавқеи қарзҳои бонкӣ дар иқтисодиёти кишвар бараъло намоён аст. Дар баробари ин, дар самти мазкур баъзе мушкilot мавҷуд аст, ки на ҳамаи ҳаҷми захираҳои бонкӣ ба сифати қарз истифода гардида истодаанд. Аз ин рӯ, хуб мешуд, ки бонки миллӣ ва бонкҳои тижоратӣ роҳу механизмҳои пешниҳоднамудаи моро дар амал татбиқ намоянд. Мақсад аз пешниҳодҳои мазкур дар он мебошад, ки бонкҳо ҳаҷми бештари қарзҳоро бо фоизи нисбатан

пастгар ба субъектҳои хоҷагидорӣ пешниҳод намоянд ва дар натиҷа ҳам даромади худ ва ҳам мизочонро афзоиш диҳанд. Чунин механизмҳо ба манфиати ҳарду субъект мебошад ва ин боиси баланд гардидани сатҳи зиндагии аҳоли ва рушди иқтисодӣ хоҳад гардид.

Ҳамзамон, бояд қайд намуд, ки бонкҳо дар баробари қарздиҳӣ, инчунин ба фаъолияти сармоягузорӣ машғул мебошанд. Барои муайян намудани нақш ва алоқамандӣ байни маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва сармоягузори бонкҳо моро зарур аст, ки аз функсияи зерин истифода намуда, натиҷаи онро мушаххас намоем:

$$\text{Сармоягузорӣ} = f(\text{ММД}) \quad (3.4)$$

Бо истифода аз функсияи мазкур мо имкон пайдо намудем, ки дар баробари афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар то кадом андоза ҳаҷми сармоягузориҳои бонкӣ зиёд шудаанд, тавсиф намоем. Барои дуруст ва дақиқ муайян намудани ин тағйирёбанда моро зарур аст, ки ба таҳқиқи натиҷаи санҷиши муодила назар намоем (ниг. ба ҷадвали 3.8).

Ҷадвали 3.8. Натиҷаи санҷишҳои тестии муодилаи (3.4)*

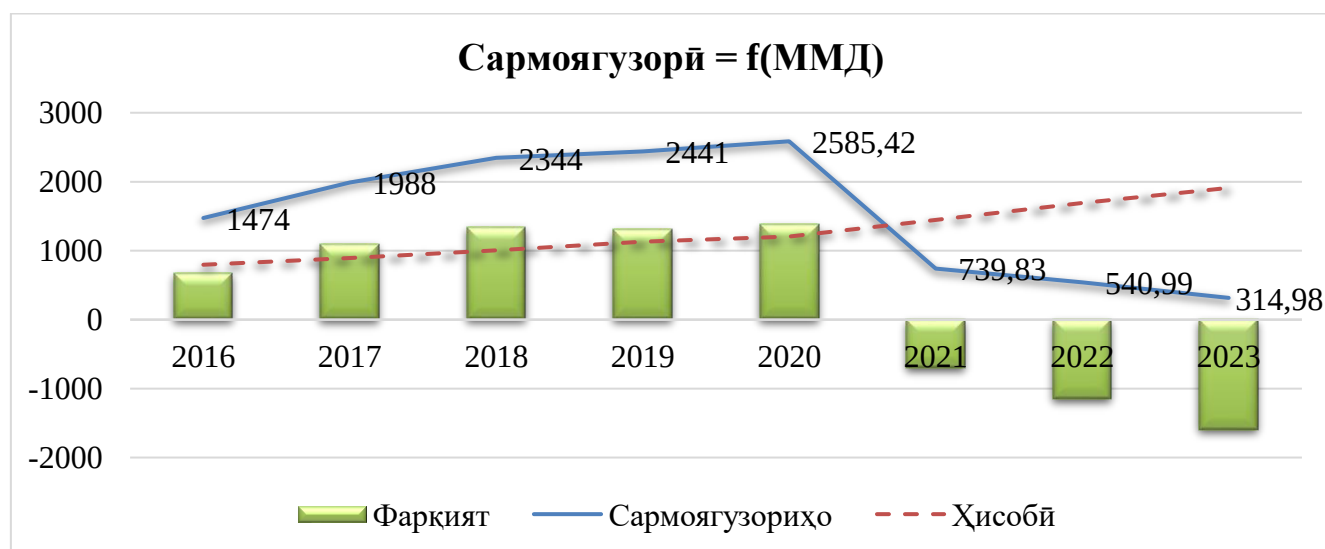
Тағйирёбандаи вобаста:	<i>сармоягузориҳо (бо миллион сомонӣ)</i>			
	Коэффитсиентҳо	Ҳатоҳои стандартӣ	t-омор	P- қимат
ММД (бо миллион сомонӣ)	0,0146	0,0050	2,902122	0,02291
R-квадрат	0,54611	Критерияи F	362,124	
Бамеъёрдарории R-квадрат	0,84186	Дикқатнокии F	0,000001	
Ҳатоии стандартӣ	1216,488			

*Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар заминаи истифодаи барномаи MS Excel ва маълумоти оморӣ ҷадвали 3.2.

Аз натиҷаи санҷишҳои тестии муодилаи мазкур ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ҳангоми 1 сомонӣ зиёд шудани маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба ҳисоби миёна 0,0146 ҳисса ҳаҷми сармоягузориҳо меафзояд. Инчунин, коэффитсиенти детерминатсионии R^2 байни тағйирёбандаи вобастаи сармоягузорӣ ва новобастаи маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба 0,54 баробар аст. Аз ин нишондиҳандаҳо бармеояд, ки дар муодилаи истифодашуда байни тағйирёбандаҳо алоқамандии на он қадар хуб вучуд дорад, зеро раванд ва ҷаъолияти сармоягузориҳои бонкҳо ба дигар шахсони воқеию ҳуқуқӣ дар кишвар қаноаткунанда набуда, дар таъмини рушди иқтисодиёти кишвар ва баландбардории сатҳи зиндагии аҳоли наҷандон таъсири мусбат расонида истодааст.

Бинобар ин, моро зарур аст, ки ба динамикаи ҳаҷми сармоягузориҳои бонкӣ назар намоем (ниг. ба диаграммаи 3.1.).

Диаграммаи 3.1. Маълумоти оморӣ сармоягузорӣ, натиҷаи муодила ва фарқият байни онҳо дар солҳои 2016-2023, бо миллион сомонӣ*

***Сарчашма:** ҳисоби муаллиф дар заминаи истифодаи барномаи MS Excel ва маълумоти оморӣ ҷадвали 3.2.

Аз таҳлили диаграммаи мазкур ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки бонкҳо дар самти пешниҳоди сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ ва дигар

воситаҳо начандон дар ҳолати хуб қарор доранд. Яке аз механизмҳои, ки боиси рушди низоми сармоягузориҳои бонкӣ гардида метавонад, ин фаъолияти бонкҳо дар бозори коғазҳои қиматнок ба шумор меравад, зеро соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ дар кишвар ба таври устувор рушд накардаанд. Аз ин рӯ, роҳи механизмҳои, ки зимни таҳқиқотҳо пешниҳод карда шудаанд, барои рушди низоми сармоягузориҳои бонкҳо хеле муҳим мебошанд. Вобаста ба ин, қайд намудан бамаврид аст, ки аз лаҳзаи ташкилшавӣ то барҳам хӯрдани ташкилотҳои бонкҳои имкони гирифтани даромадро аз ҳисоби сармоягузорӣ пайдо менамоянд.

Дар баробари мушкилоти болозикр, яке аз масъалаҳои дигаре, ки ба сатҳи сармоягузориҳои бонкӣ таъсири манфӣ мерасонад, ин омода набудани мизочон барои қабули сармоягузориҳои бонкӣ мебошад. Бештари субъектҳои хоҷагидорӣ барои рушди фаъолияти худ танҳо ба қарз тавачҷуҳ зоҳир намуда истодаанд ва ин яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, Бонки миллии Тоҷикистон ва дигар бонкҳои кишварро зарур аст, ки дар самти сармоягузорӣ дастурамал, низомнома, тартибот, қоидаҳо ва дигар имтиёзҳои пешниҳоду таблиғ намоянд. Чунки аз таҳқиқи фаъолияти бонкҳои хориҷӣ ба маълум гардид, ки қисми бештари даромади бонкҳои хориҷӣ аз ҳисоби хариди коғазҳои қиматнок ва сармоягузорӣ ба фаъолияти дигар субъектҳои хоҷагидорӣ ба даст оварда мешавад. Аз ин рӯ, хуб мегардид, ки бонкҳои кишвар низ баҳри таъмини рушди иқтисодиёт ба фаъолияти сармоягузорӣ бештар диққат зоҳир намоянд ва ин самтро такмил диҳанд.

Вобаста ба муодилаҳои алоқаманд (муодилаҳои 3.1, 3.2 ва 3.3), ки дар таъмини самаранокии идоракунии захираҳои бонкӣ ва рушди иқтисодиёт саҳми бештар доранд, истифода намуда, меъёрҳои тавсияшудаи сценарияҳои индустриалӣ ва индустриалӣ-инноватсионӣ, суръати афзоиши воқеии маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва сатҳи миёнаи таварруми солонаро ба инобат гирифта, се ҳолати дурнамои афзоиши номиналии маҷмуи маҳсулоти дохилиро нисбатан пешниҳод карда метавонем. Меъёри миёнаи сценарияҳои индустриалӣ ва

индустриалӣ-инноватсионӣ бо дарназардошти сатҳи миёнаи таварруми соли 2024, ки он ба 3,8 фоиз омада расидааст, рушди номиналии маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар дар солҳои 2025-2029 ба андозаи 11,7 фоиз ва аз соли 2030 шуруъ ба 12,35 фоиз пешбинӣ намудем. Ба андешаи мо, ин нишондиҳандаҳо вобаста ба рушди иқтисодӣ эҳтимолияти то сатҳи 3 банди фоиз коҳиш ва 2 банди фоизӣ рушд хоҳад кард. Бинобар ин, бо дарназардошти суръати миёнасолонии сценарияҳои индустриалӣ ва индустриалӣ-инноватсионӣ ва бо ба инобат гирифтани фазои иқтисодӣ дурнамои ин нишондиҳандаҳоро чунин пешгӯӣ намудем (ниг. ба ҷадвали 3.9.).

Ҷадвали 3.9. Дурнамои нишондиҳандаҳои таъсиррасон ба захираҳои бонкӣ, бо миллион сомонӣ*

Нишондиҳандаҳо		Солҳо					
		2025	2026	2027	2028	2029	2030
I	Миёна	162237,5	181219,3	202421,9	226105,3	252559,6	283750,8
	Афзоиш	168116,6	191148,6	217335,9	247110,9	280965,1	321283,6
	Пастшавӣ	153615,1	166979,6	181506,8	197297,9	214462,8	234515,1
II	Миёна	39004,1	43567,5	48664,9	54358,7	60718,7	68217,5
	Афзоиш	40417,5	45954,7	52250,5	59408,8	67547,8	77240,9
	Пастшавӣ	36931,1	40144,1	43636,7	47433,1	51559,7	56380,6
III	Миёна	30322,9	33870,7	37833,5	42260,1	47204,5	53034,3
	Афзоиш	31421,7	35726,5	40621,0	46186,1	52513,6	60049,3
	Пастшавӣ	28711,3	31209,2	33924,4	36875,8	40084,0	43831,9
V	Миёна	20823,3	23259,6	25980,9	29020,7	32416,1	36419,5
	Афзоиш	21577,8	24534,0	27895,2	31716,8	36062,0	41236,9
	Пастшавӣ	19716,5	21431,9	23296,5	25323,3	27526,4	30100,1
VI	Миёна	16505,6	18436,8	20593,9	23003,4	25694,8	28868,1
	Афзоиш	17103,8	19447,0	22111,2	25140,5	28584,7	32686,6
	Пастшавӣ	15628,4	16988,1	18466,1	20072,6	21818,9	23859,0
IX	Миёна	2368,7	2645,8	2955,4	3301,1	3687,4	4142,8
	Афзоиш	2454,5	2790,8	3173,1	3607,8	4102,1	4690,7
	Пастшавӣ	2242,8	2437,9	2650,0	2880,5	3131,2	3423,9

Эзоҳ: I-ММД, II-дороиҳо, III-ухдадориҳо, V-пасандозҳо (амонатҳо), VI-қарзҳо, IX-сармоягузориҳо.

*Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар заминаи истифодаи барномаи MS Excel ва маълумоти омории ҷадвали 3.2.

Аз таҳлили маъмулоти ҷадвали мазкур бармеояд, ки ҳар яке аз ин нишондиҳандаҳо дар се ҳолат пешгӯӣ карда шудаанд. Бояд қайд намуд, ки дурнамои ҳар яке аз ин нишондиҳандаҳо барои дақиқ муайян намудани ҷаъолияти низоми бонкии кишвар хеле муҳим мебошад. Ҳар яке аз ин нишондиҳандаҳо дар заминаи натиҷаи санҷишҳои тести муодилаҳои болозикр ва таносуби алоқамандии онҳо бо дарназардошти сатҳи миёнаи таварруми соли 2024 муайян карда шудаанд. Дар ҳолати аввал ин тағйирёбандаҳо дар заминаи меъёри миёнаи сценарияҳои индустриалӣ ва индустриалӣ-инноватсионӣ муайян гардида, ҳаҷми ММД дар соли 2025 ба 162237,5 миллион сомонӣ, дороиҳои бонкӣ ба 39004,1 миллион сомонӣ, уҳдадориҳо ба 30322,9 миллион сомонӣ, пасандозҳо ба 20823,3 миллион сомонӣ, қарзҳо ба 16505,6 миллион сомонӣ ва сармоягузориҳо ба 2368,7 миллион сомонӣ пешбинӣ карда шудааст.

Ин нишондиҳандаҳо дар доираи ин сценария то соли 2030 рушди бемайлони соҳиб хоҳанд гардид. Тибқи ин сценария ҳаҷми ММД то соли 2030 ба 283750,8 миллион сомонӣ, дороиҳои бонкӣ ба 68217,5 миллион сомонӣ, уҳдадориҳо ба 53034,3 миллион сомонӣ, пасандозҳо ба 36419,5 миллион сомонӣ, қарзҳо ба 28868,1 миллион сомонӣ ва сармоягузориҳо ба 4142,8 миллион сомонӣ баробар хоҳад гардид. Бояд қайд намуд, ки дар давраи дурнамо ҳаҷми ММД ва дороиҳо 1,7 маротиба, ва дигар нишондиҳандаҳо низ рӯ ба афзоиш мебошанд. Чунин ҳолати рушди нишондиҳандаҳо дар устувории доштани низоми бонкии мамлакат ва ташаккули захираҳои онҳо таъсири мусбат мерасонад.

Дар ҳолати дувум ва сеюм ин тағйирёбандаҳо дар заминаи фазои иқтисодӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта шудаанд. Вобаста ба ин, бояд қайд намуд, ки рушди баланди маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар дар соли 2030 ба 321283,6 миллион сомонӣ ва ҳолати пасттарин ба 234515,1 миллион сомонӣ метавонад баробар гардад. Бояд қайд намуд, ки дурнамои нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ дар заминаи рушди дурнамои маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар муайян

гардид, на баръакс. Нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ як қисми таркибии маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар ба ҳисоб рафта, дурнамои захираҳои бонкӣ ва дигар нишондиҳандаҳои онҳо дар заминаи дурнамои рушди номиналии маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар ва натиҷаи санчиши муодилаҳо муайян карда шуд.

Аз ин рӯ, гуфтан бамаврид аст, ки ҳолати афзоиш ва ё пастшавии дороиҳо, уҳдадориҳо, пасандозҳо, қарзҳо ва сармоягузориҳо низ метавонанд дар таъмини рушди иқтисоди миллӣ таъсири амиқ дошта бошанд. Бояд қайд намуд, ки ин тағйирёбандаҳо аз ҳамдигар вобастагии зиёд доранд (ба ғайр аз сармоягузориҳои бонкӣ). Аз таҳлили маълумоти ҷадвали 2.2 ва 3.2 бармеояд, ки дар солҳои охир ҳаҷми сармоягузориҳои бонкӣ бо маротиб коҳиш ёфта истодааст. Аз ин рӯ, бояд роҳу механизмҳои, ки дар заминаи таҳқиқотҳо пешниҳод гардидаанд, барои такмили ин самт хеле муҳим мебошад. Бояд қайд намуд, ки пеш аз ҳама, бонкҳо фаъолияти худро дар ин самт бояд такмил диҳанд ва субъектҳои сармояталабро пайдо намоянд. Дар ин замина, онҳо метавонанд фаъолияти сармоягузорию ба ҳолати муқаррарӣ табдил диҳанд ва дурнамои ин нишондиҳандаро соҳиб гарданд.

Дар маҷмӯъ, чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки дар тараққиёти иқтисодиёти мамлакат фаъолияти амалии бонкҳои тичоратӣ аҳаммияти хоса доранд. Таҳлили дурнамои нишондиҳандаҳои мазкур барои танзиму назорат ва самаранок истифода бурдани захираҳо хеле мусоид буда, таъсири мусбати бонкҳоро ба шахсони воқеию ҳуқуқӣ ва иқтисодиёти кишвар бештар менамояд. Аз ин лиҳоз, баҳри таъмини рушди устувори иқтисодию иҷтимоии мамлакат бонкҳо ва дигар субъектҳои хоҷагидорию зарур аст, ки ба ташаккули захираҳои бонкӣ ва самаранок истифода бурдани онҳо диққати бештар диҳанд. Бинобар ин, Ҳукумати мамлакат ба бонкҳо ва дигар субъектҳои бо онҳо алоқаманд бояд имтиёзҳои андозӣ, гумрукӣ, қарзӣ ва сармоягузорию пешниҳод намояд.

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки дар масъалаи пешбурди иқтисодиёти мамлакат ва татбиқи ҳадафҳои стратегии давлат нақши захираҳои бонкӣ, махсусан захираҳои ҷалбкардашудаи дарозмуҳлат хеле муҳим мебошад. Бо ташаққули ҳаҷми захираҳо бонкҳо ихтиёрдории иқтисодии муайяни маблағҳои муваққатан озодро соҳиб мегарданд, ки дар натиҷа ба иқтисодиёти мамлакат ва соҳаҳои алоҳидаи он таъсири мусбат мерасонад.

ХУЛОСА

Дар заминаи таҳқиқоти диссертатсионӣ ба мо имкон пайдо гардид, ки барои беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳоли, рушди савияи молиявӣ субъектҳои хоҷагидорӣ, такмили низоми бонкӣ, баланд бардоштани вазъи иқтисодӣ кишвар ба механизмҳо, усулу роҳҳои идоракунию баҳодиҳии захираҳои бонкӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир намоем. Аз ин лиҳоз, барои ташаккул ва баҳо додани захираҳои бонкӣ хулосаву натиҷаҳои зеринро пешниҳод менамоем.

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия:

1. Дар раванди таҳқиқоти илмӣ собит шуд, ки муҳаққиқони соҳаи иқтисод оид ба моҳияти захираҳои бонкӣ тавсифу шарҳҳои гуногунро дар асарҳояшон пешниҳод намудаанд. Қисме аз ин олимони мафҳуми захираҳои бонкиро мафҳуми мустақил намедонанд, балки онро бо дарназардошти моҳияти уҳдадорӣ иваз менамоянд. Аз ин андешаҳо бармеояд, ки захираҳои бонкӣ ин маҷмуи уҳдадорӣ мебошад ва бо мурури вақт ба намудҳои гуногун табдил меёбад. Аз ин рӯ, баъд аз тарҳрезии андешаҳои олимони соҳа мо ба чунин нуктаи назар расидем, ки захираҳои бонкӣ ин маҷмуи маблағҳои худӣ ва ҷалбкардашудае мебошад, ки муваққатан дар ихтиёри бонк қарор доранд ва онҳоро барои ташаккул додани дороиҳои худ ва дигар субъектҳо истифода мебаранд.

Дар бештари таҳқиқоти олимони соҳа захираҳои қарзии бонк дар шакли маҷмуи захираҳои қарзӣ баҳо дода шудааст. Бояд тазаккур дод, ки мафҳуми «захираҳои бонкӣ» нисбат аз мафҳуми «захираҳои қарзии бонк» васеътар аст, зеро ки мақсади асосии захираҳои бонкӣ на танҳо қарздиҳӣ, инчунин гузаронидани дигар намудҳои амалиётҳо ва хизматрасониҳо мебошад. Ба андешаи мо, захираҳои қарзии бонк ин маҷмуи маблағҳои пулиест, ки аз ҳисоби сарчашмаҳои гуногун ташкил гардидаанд ва барои қарздиҳиву сармоягузорӣ равона карда мешаванд. Дар шароити имрӯза бо ҳамин мазмун мавриди истифода қарор додани ин мафҳум ба мақсад мувофиқ аст. Захираҳои қарзии

бонкҳо натавонанд барои додани қарз, инчунин барои сармоягузорӣ ба сармояи дигар ташкилоту корхонаҳо низ равона карда мешаванд. Айни замон дар баробари қарз нақши сармоягузориҳои бонкӣ низ хеле зиёд аст, чунки ба воситаи сармоягузорӣ бонкҳо метавонанд ба вазъи иқтисодии корхонаҳо ва аҳоли таъсири мусбат расонанд, ки дар натиҷа барои расидан ба суботи молиявӣ ва ташаккули сандуки қарзӣ замина мегузоранд [1-М], [13-М].

2. Натиҷаи таҳқику баррасии иқтисодии молиявӣ сармоягузориҳои давлатҳои ҷаҳон дар асоси захираҳои бонкӣ собит намуд, ки фаъолияти сармоягузориҳои бонкӣ дар заминаи захираҳои бонкӣ ташкил, пешниҳод ва мавриди истифода қарор дода мешавад. Дар ин раванд, иқтисодии молиявӣ сармоягузориҳои бонкҳо яке аз шаклҳои асосии сармоягузорӣ ба ҳисоб рафта, баҳри таъмини маблағҳои озод ба соҳаҳои афзалиятноки кишвар, шахсони воқеӣ ҳуқуқӣ ва дигар ниёзҳои муштариён равона карда мешаванд. Бинобар ин, зарурати тақсими дурусти маблағҳо ба иқтисодиёт заминаҳои объективиро барои устувор гардидани захираҳои бонкӣ фароҳам меорад. Дар фаъолияти амалии бисёр бонкҳои хориҷӣ ва ватанӣ сармоягузориҳо яке аз самтҳои муҳим ва афзалиятнок ба шумор рафта, барои гирифтани даромад ба онҳо мусоидат менамояд [2-М], [5-М].

3. Таҳлилу арзёбиҳои вазъи муносири захираҳои бонкӣ ба мо нишон дод, ки дар соли 2016 ҳаҷми захираҳои қарзӣ ба 8122,0 миллион сомонӣ ё 43,5 фоиз ва сармоягузорӣ ба 1474,0 миллион сомонӣ ё 7,9 фоиз дар тафриқа бо дороиҳои бонкро ташкил намуд. Ин нишондодҳо дар соли 2023 бо таносуби 44,02% дар ҳаҷми захираҳои қарзӣ ва 0,99% дар ҳаҷми захираҳои сармоягузорӣ рост омад. Гуфтан бамаврид аст, ки ҳаҷми захираҳои қарзии бонкҳо дар соли 2023 хеле нишондиҳандаи хубро соҳиб гардида, тамоюли он то ба 71,8 фоиз нисбат ба соли 2016 баробар гардид. Дар маҷмӯъ, ҳаҷми қарзҳо ва сармоягузориҳои бонкӣ дар соли 2023 ба 45 фоиз баробар гардида, аз меъёри фоизии соли 2016 кам мебошад.

Дар асоси таҳлилҳои гузаронидашуда ба чунин натиҷаи ниҳой омадан мумкин аст, ки раванди истифодаи ҳаҷми захираҳои бонкӣ новобаста аз мушкилоти мавҷуда давра ба давра афзоиш ёфтаанд, вале қисми нисбатан ками он ба сармоягузориҳои бонкӣ шомил мебошанд. Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки ҳаҷми сармоягузориҳои пешниҳоднамудаи бонкҳои мамлакат нисбатан кам мебошад. Бинобар ин, ба андешаи мо, истифодаи механизмҳои муосири баҳодихии захираҳои бонкӣ ва мутобиқ намудани нишондиҳандаҳои онҳо ба меъёрҳои ҷаҳонӣ мувофиқи мақсад аст. Инчунин, такмили механизмҳои зикргардида ва истифодаи дурусти сиёсати пулию қарзӣ дар оянда метавонад ба афзоиши ҳаҷми захираҳои бонкӣ ва истифодаи онҳо дар таъмини рушди устувори иқтисодиёт мусоидат намояд [3-М], [6-М].

4. Сиёсати пулию қарзӣ ба пешгӯӣ ва устувори иқтисодиёт мусоидат намуда, ба тақсимути самараноки захираҳо ва фаъолияти сармоягузориҳои бонкҳо нигаронида шудааст. Ҳамзамон, бонкҳо дар ин замина тавозуни худро ташаккул дода, фаъолияти қарздиҳӣ ва сармоягузориро такмил медиҳанд, вале номуайяни ё таназзули иқтисодӣ метавонад майли бонкҳоро ба сармоягузорӣ коҳиш диҳад ва ба ин восита, захираҳои бонкиро маҳдуд созад. Дар асл, сиёсати пулию қарзӣ ба ташаккули захираҳои бонкӣ тавассути таъсир расонидан ба меъёрҳои ғоизӣ, шароити пардохтпазирӣ, мавҷудияти қарз ва устувори умумии иқтисодӣ таъсир мерасонад, ки ин барои дар амал татбиқ намудани ин фишангҳо, расидан ба рушди устувори иқтисодӣ ва баландбардории сатҳи зиндагии аҳоли нақш ва мавқеи хеле назаррас доранд [4-М], [9-М].

5. Дар шароити имрӯза роҳҳои такмил додани раванди истифодабарии захираҳои бонкӣ барои устувор намудани фаъолияти низоми бонкӣ хеле муҳим ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон, самтҳои асосии такмили захираҳои бонкӣ ҷанбаҳои гуногунро дар бар мегиранд, ки ба баланд бардоштани самаранокӣ, устуворӣ ва рақобатпазирии низоми бонкӣ мусоидат менамояд. Масалан, яке аз самтҳои асосии такмили ҳаҷми захираҳои бонкӣ ин рақамикунонӣ ва навоарӣ ба шумор меравад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ омили асосии рушди давлат ва

субъектҳои гуногуни иқтисодиву иҷтимоӣ ин инкишофи илмӣ-техникӣ ва рушди фаъолияти инноватсионӣ маҳсуб меёбад. Бинобар ин, давлатҳо барои устуворнамоии фаъолияти инноватсионии ташкилотҳо, ташкили шароити мусоид барои сармоягузoron, кафолатҳои молиявӣ, имтиёзҳои андозбандӣ дар соҳаи технологияҳои нав, иштирок дар муносибатҳои байналхалқии молиявӣ ва тезонидани рушди соҳаҳои молиявӣю техникӣ кӯшиш менамоянд. Аз ин рӯ, бонкҳо низ баҳри устувор гардонидани фаъолияти худ метавонанд аз технологияҳои муосир истифода баранд, зеро яке аз самтҳои асосии такмили ҳаҷми захираҳои бонкӣ ин механизм ба ҳисоб меравад [7-М], [10-М].

6. Натиҷаи таҳқиқот оид ба пешниҳоди дурнамои идоракунии захираҳои бонкӣ ва таъмини самаранокии онҳо дар рушди иқтисодиёти миллӣ то давраи соли 2030 собит намуд, ки ҳар як омили интиҳобгардидаро аз рӯйи се сценария амалӣ намудан ба мақсад мувофиқ аст. Масалан, то давраи соли 2030 дар сценарияи аввал ММД ба 283750,8 миллион сомонӣ, дороиҳо ба 68217,5 миллион сомонӣ, уҳдадориҳо ба 53034,3 миллион сомонӣ, пасандозҳо ба 36419,5 миллион сомонӣ, қарзҳо ба 28868,1 миллион сомонӣ ва сармоягузориҳо ба 4142,8 миллион сомонӣ муайян гардид, ки ин тағйирёбандаҳо дар заминаи меъёри миёнаи сценарияҳои индустриалӣ ва индустриалӣ-инноватсионӣ бо дарназардошти сатҳи миёнаи солонаи таваррум муайян шудаанд. Дар сценарияи дувум ММД ба 321283,6 миллион сомонӣ, дороиҳо ба 77240,9 миллион сомонӣ, уҳдадориҳо ба 60049,3 миллион сомонӣ, пасандозҳо ба 41236,9 миллион сомонӣ, қарзҳо ба 32686,6 миллион сомонӣ ва сармоягузориҳо ба 4690,7 миллион сомонӣ баробар гардид. Дар сценарияи сеюм бошад, ММД ба 234515,1 миллион сомонӣ, дороиҳо ба 56380,6 миллион сомонӣ, уҳдадориҳо ба 43831,9 миллион сомонӣ, пасандозҳо ба 30100,1 миллион сомонӣ, қарзҳо ба 23859,0 миллион сомонӣ ва сармоягузориҳо ба 3423,9 миллион сомонӣ баробар шуд, ки ин тағйирёбандаҳо дар заминаи фазои иқтисодӣ муайян гардиданд [11-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲО

1. Аз таҳлили нишондиҳандаи захираҳои бонкӣ бармеояд, ки ҳаҷми қарзҳо ва сармоягузориҳои бонкӣ нисбат ба дороиҳои онҳо дар солҳои таҳлили 2016-2023 мутаносибан аз 43 то 57 фоиз баробар гардидааст, ки ба танзим даровардани онҳо муҳим арзёбӣ мегардад. Инчунин, таҳлилу арзёбиҳои дигар нишондиҳандаҳои захираҳои бонкӣ низ собит намуд, ки ҳудуди мизони қарздиҳӣ ва сармоягузорӣ дар Тоҷикистон нисбатан кам мебошад. Аз ин рӯ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин меъёр нисбатан зиёд бояд карда шавад, зеро дар ҳолати пешниҳоди ками маблағҳои озод ба шахсони воқеию ҳуқуқӣ, норасоии маблағ дар иқтисодиёт ба мушоҳида расида, ба рушди низоми бонкӣ таъсири манфӣ расонида метавонад.

2. Дар раванди ташаккули захираҳои бонкӣ сиёсати пулию қарзӣ мавқеи устувор дошта, имкониятҳои пардохпазирии бонкҳоро афзоиш медиҳад. Инчунин, механизмҳои таҳқиқшудаи сиёсати пулию қарзӣ дар танзими ҳаҷм ва ташаккули захираҳои бонкӣ кумак намуда, ин захираҳо ба қарздиҳӣ, сармоягузорӣ ва пешниҳоди дигар хизматрасониҳои фосилавӣ таъсири мусбат мерасонанд. Бинобар ин, хуб мегардид, ки Бонки миллии Тоҷикистон ҳадаф ва стратегияи сиёсати пулию қарзии худро дар заминаи пешниҳоду дархостҳои ташкилотҳои қарзӣ таҳия ва амалӣ намояд, то иштирокчиёни бозор ва агентҳои иқтисодӣ воситаҳои сиёсати пулию қарзиро дар фаъолияти худ пешгӯӣ карда тавонанд.

3. Ҳаҷми қарзҳои ғайрифаволи бонкҳо ва дигар институтҳои хурди молиявӣ нисбат ба қарзҳои умумӣ бошад, дар солҳои 2016-2023 аз 47,6 то ба 12,7 фоиз баробар гардидааст. Дар давраи таҳлилӣ нишондиҳандаи мазкур хеле коҳиш ёфтааст, ки ин ба бонкҳо имкон медиҳад, ки бештар қарз ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ пешниҳод намоянд. Бинобар ин, бонкро боз ҳам зарур аст, ки барои таъмини устувории фаъолияти худ доимо раванди фаъолияти сандуқи қарзии худро зери назорат ва танзим қарор диҳад. Аз ин лиҳоз, дуруст

таксим намудани қарзҳо ба соҳаҳои афзалиятнок ба бонкҳо имкон медиҳад, ки дараҷаи тамаркузи қарзҳои ба ин ё он самт додашуда муайян карда шавад.

4. Дар пешрафти иқтисодии мамлакат фаъолияти амалии бонкҳо ва дигар ташкилотҳои молиявӣ нақши хосса доранд. Омӯзишу пешниҳодҳо оид ба фаъолияти бонкҳо барои танзиму назорат ва самаранок истифода бурдани захираҳои бонкӣ равона карда шудаанд, зеро ки фаъолияти ин институтҳо таъсири худро натавонанд ба шахсони воқеию ҳуқуқӣ, балки ба иқтисодиёти кишвар низ мерасонанд. Аз ин лиҳоз, баҳри таъмини рушди устувори иқтисодию иҷтимоии мамлакат бонкҳо ва дигар субъектҳои хоҷагидориро зарур аст, ки ба ташаккули захираҳои бонкӣ ва самаранок истифода бурдани онҳо диққати бештар диҳанд. Инчунин, дар ин самт хуб мегардид, ки Ҳукумати мамлакат ба бонкҳо ва дигар субъектҳои бо онҳо алоқаманд имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ пешниҳод намояд, ки ин метавонад онҳоро ҳавасманд ва дар пайдо намудани сарчашмаҳои нав кумак намояд. Дар ин росто, захираҳои бонкӣ дар раванди такмили иқтисодиёти мамлакат ва татбиқи ҳадафҳои стратегии он нақши хеле зиёд дорад ва метавонад ба рушди устувори иқтисодиёти мамлакат таъсири мусбат расонад.

РЎЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ:

1. Дастурамали №176 «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ». Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №55 аз 24 майи соли 2022 тасдиқ шудааст.
2. Дастурамали №189 «Дар бораи коғазҳои қиматноки Бонки миллии Тоҷикистон». Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №113 аз 31 августи соли 2020 тасдиқ шудааст.
3. Дастурамали №194 «Дар бораи захираҳои ҳатмии ташкилотҳои қарзӣ аз рӯйи пасандозҳо ва уҳдадорӣҳои дигари ба онҳо монанд». Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №77 аз 25 апрели соли 2012 тасдиқ шудааст.
4. Дастурамали №201 «Дар бораи хизматрасонии фосилавии бонкӣ». Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №235 аз 26 сентябри соли 2013 тасдиқ шудааст.
5. Дастурамали №207 «Оид ба тартиби ташкил ва истифодаи захираҳои пушонидани талафоти имконпазир аз рӯйи қарзҳо дар Бонки миллии Тоҷикистон». Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №298 аз 1 декабри соли 2014 тасдиқ шудааст.
6. Дастурамали №215 «Дар бораи тартиби ташкил ва истифодаи захираҳои пушонидани талафоти имконпазир аз рӯйи дороиҳо». Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №171 аз 26 декабри соли 2019 тасдиқ шудааст.
7. Дастурамали №220 «Дар бораи амалиёти кӯтоҳмуҳлати бозтамвил». Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №175 аз 14 декабри соли 2016 тасдиқ шудааст.
8. Дастурамали №239 «Дар бораи талаботи сармоягузори ташкилотҳои қарзӣ ба сармояи дигар шахсони ҳуқуқӣ». Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №159 аз 20 октябри соли 2021 тасдиқ шудааст.

9. Дастурамали №243 «Оид ба иҷозатномадиҳии ташкилотҳои қарзӣ». Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №8 аз 19 январи соли 2021 тасдиқ шудааст.
10. Дастурамали №244 «Дар бораи захираҳои ҳатмии ташкилотҳои қарзӣ аз рӯйи пасандозҳо ва уҳдадорӣҳои дигари ба онҳо монанд». Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №74 аз 3 майи соли 2021 тасдиқ шудааст.
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, №722, ш. Душанбе, (ҚЧТ аз 13.11.2023с., №2003).
12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи барҳамдиҳии ташкилотҳои қарзӣ» аз 28 июни соли 2011, №719, ш. Душанбе, (ҚЧТ аз 3.08.2018 №1550).
13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бозори коғазҳои қиматнок» аз 28 июни соли 2011, №745, ш. Душанбе, (ҚЧТ аз 23.11.2015 №1255).
14. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кафолати амонатҳои шахсони воқеӣ» аз 1 августи соли 2003, №41.
15. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» аз 15 марти соли 2016, №1299, ш. Душанбе, (ҚЧТ аз 3.08.2018 №1547).
16. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи созишномаи сармоягузорӣ» аз 19 марти соли 2013, №944, ш. Душанбе, (ҚЧТ аз 30.05.2017 №1435).
17. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ» аз 2 августи соли 2011, №758, ш. Душанбе, (ҚЧТ аз 3.08.2018 с., №1551).
18. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор» аз 13 июни соли 2013, №964.
19. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» аз 19 майи соли 2019, №524, ш. Душанбе, (ҚЧТ аз 3.08.2018 №1549).
20. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» аз 5 марти соли 2007, №237, ш. Душанбе, (ҚЧТ аз 14.11.2016 №1374).

21. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. ш. Душанбе, 23 декабри соли 2022. [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://www.president.tj/event/missives/27245>

22. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. ш. Душанбе, 22 декабри соли 2017. <https://www.president.tj/event/missives/15376> (санаи мурочиат: 17.05.2022)

23. Постановление кабинета Министров Республики Узбекистан «Об установлении мониторинга за основными показателями деятельности банковской системы» от 06.07.2000 г. №258. [Электронный ресурс]. – URL: <https://lex.uz/ru/docs/323138?ONDATE=06.07.2000> (дата обращения: 12.09.2022)

24. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.12.2016 сол, №636 тасдиқ шудааст). – Душанбе: Контраст, 2016. – 104с.

25. Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026 (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.07.2022 сол, №314 тасдиқ шудааст).

26. Стратегияи сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 31.12.2020 сол, №175 тасдиқ шудааст).

27. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Солҳои рушди саноат» эълон намудани солҳои 2022-2026. – 06.01.2022 №309.

28. Федеральный закон «О страховании вкладов физических лиц в банках Российской Федерации» от 23.12.2003 г. № 177-ФЗ, г. Москва, (Наименование в редакции Федерального закона от 03.08.2018 № 322-ФЗ).

Захираҳои электронӣ:

29. Ҳамаи қарзҳо [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://arvand.tj/tg/person/credits/> (санаи мурочиат 19.07.2024).
30. Статистический бюллетень Центрального банка Республики Узбекистан [Электронный ресурс]. – URL: https://cbu.uz/upload/medialibrary/196/21vra3clkn13crckygrc08zn7qk8pzm1/Statistic_heskiy-byulleten-TSB-_2023-god.pdf (дата обращения: 31.07.2024)
31. <https://eskhata.com/tj/> (санаи мурочиат: 19.07.2024).
32. Курс рубля к доллару [Электронный ресурс]. – URL: <https://kurs.rukivnogi.com/rossiyskiy-rubl-dollar/> (дата обращения: 31.07.2024).
33. Национальный Банк Казахстана [Электронный ресурс]. – URL: <https://nationalbank.kz/ru/news/banks-reporting/rubrics/1927> (дата обращения: 31.07.2024).
34. Бюллетени омери бонкӣ [Манбаи электронӣ]. – URL: https://nbt.tj/upload/iblock/13e/Bulletin_12.pdf (санаи мурочиат: 07.09.2024).
35. Бюллетени омери бонкӣ [Манбаи электронӣ]. – URL: https://nbt.tj/upload/iblock/186/lfuytehzhvk0em9ynm56673qcaf62ctxv/BULL_12_2022.pdf (санаи мурочиат: 07.01.2024).
36. Бюллетени омери бонкӣ [Манбаи электронӣ]. – URL: https://nbt.tj/upload/iblock/2a4/december_2017.pdf (санаи мурочиат 07.01.2024).
37. Бюллетени омери бонкӣ [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://nbt.tj/upload/iblock/31e/xv2wvylk0x4d3tdbxvw63zyalv872los/2020.pdf> (санаи мурочиат: 07.01.2024).
38. Бюллетени омери бонкӣ [Манбаи электронӣ]. – URL: https://nbt.tj/upload/iblock/803/cydpvrvm9fzq06asaicvqhaala1u9w3t/BULL_12_2021.pdf (санаи мурочиат: 07.01.2024).
39. Бюллетени омери бонкӣ [Манбаи электронӣ]. – URL: https://nbt.tj/upload/iblock/87c/december_2018-2.pdf (санаи мурочиат: 07.09.2024).

40. https://nbt.tj/upload/iblock/915/2019_12.pdf (санаи мурочиат: 07.09.2024).
41. Бюллетени о мори бонкӣ [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://nbt.tj/upload/iblock/983/ualss1lhvqf4g04chpu0zzsdnlciytgr/BULL12%20new.pdf> (санаи мурочиат: 07.09.2024).
42. Қарзҳо [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://oriyonbonk.tj/individuals/loans/consumer> (санаи мурочиат: 19.07.2024).
43. Қарзҳо [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://www.amonatbonk.tj/tj/> (санаи мурочиат: 19.07.2024).
44. О развитии банковского сектора Российской Федерации [Электронный ресурс]. – URL: https://www.cbr.ru/analytics/bank_sector/develop/ (дата обращения: 31.07.2024).
45. Национальный банк Киргизской Республики [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=137&lang=RUS> (дата обращения: 31.07.2024).
46. Бюллетени о мори бонкӣ [Манбаи электронӣ]. – https://www.nbt.tj/tj/statistics/statistical_bulletin.php (санаи мурочиат: 31.07.2024).
47. Анализ обязательств банка [Электронный ресурс]. – URL: https://vuzlit.com/185292/analiz_obyazatelstv_bank_a (дата обращения: 21.01.2023).
48. Банковские системы США, Германии и Японии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://xreferat.com/7/2436-1-bankovskie-sistemy-ssha-germanii-i-yaponii.html> (дата обращения: 09.04.2022).
49. Банковское дело: управление и технологии / под ред. А. М. Тавасиева. – Москва: Юнити, 2015. – С. 137. – [Электронный ресурс]. – URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=114731> (дата обращения: 01.05.2024).
50. Большая российская энциклопедия [Электронный ресурс]. – URL: <https://bigenc.ru/economics/text/2042998> (дата обращения: 23.12.2022).

51. Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба санаи 31 декабри соли 2021 [Манбаи электронӣ]. – URL: https://nbt.tj/upload/iblock/294/Низоми%20бонки_2021.12%20-TJ.pdf (санаи мурочиат: 28.12.2022).

52. Диагностика финансового состояния коммерческого банка [Электронный ресурс]. – URL: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/47005/1/978-5-7996-1943-5_2017.pdf (дата обращения: 14.12.2022).

53. Исследование методик интегральной оценки финансового состояния коммерческих организаций [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-metodik-integralnoy-otsenki-finansovogo-sostoyaniya-kommercheskih-organizatsiy> (дата обращения: 16.01.2023).

54. Как ROA и ROE дают четкое представление о корпоративном здоровье [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.8bef92e1-63931922-86e2dd39-74722d776562/https/www.investopedia.com/investing/roa-and-roe-give-clear-picture-corporate-health/ (дата обращения: 09.12.2022).

55. ROA, ROE, ROI – в чем разница этих экономических показателей (с примерами) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://onthemoney.ru/blogi/roa-roe-roi-v-chem-raznica-etih-koefficientov-rentabelnosti/> (дата обращения: 09.12.2022).

56. Капитал, по мнению Смита [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://studfile.net/preview/2673754/page:8/> (дата обращения: 07.09.2024).

57. Кезечев, Я.А. Капитал: понятие и экономическая сущность. - С.115-117. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://moluch.ru/archive/243/56203/> (дата обращения: 22.12.2022).

58. Кенэ, Ф. Теория капитала в теориях [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://infopedia.su/3xda45.html> (дата обращения: 22.12.2022).

59. Коэффициент ROE (простыми словами) – Нормы, виды и значение [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://equity.today/koefficient-roe.html> (дата обращения: 18.12.2022).

60. Коэффициент ROA (Показатель рентабельности активов) – Нормы, виды и значение [Электронный ресурс]. – URL: <https://equity.today/koefficient-roa.html> (дата обращения: 18.12.2022).

61. Мақоми ҳуқуқӣ ва вазифаҳо [Манбаи электронӣ]. – URL: <http://idif.tj/tj/makomi-u-u-va-vazifa-o/> (санаи муроҷиат: 15.04.2022).

62. Методика оценки деятельности кредитных организаций и ее роль в определении коэффициентов и пороговых значений индикаторов финансовой безопасности (часть вторая) [Электронный ресурс]. – URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_41437119_69850442.pdf (дата обращения: 23.12.2022).

63. Методы оценки собственного капитала банка [Электронный ресурс]. – URL: https://studbooks.net/873449/bankovskoe_delo/metody_otsenki_sobstvennogo_kapit_ala_bank_a (дата обращения: 15.12.2022).

64. О чем может рассказать коэффициент покрытия долга денежными потоками [Электронный ресурс]. – URL: <https://targetbank.ru/pokazateli/llcr-koefficient-pokrytiya-dolga/> (дата обращения: 14.12.2023).

65. Обобщенная оценка финансовых ресурсов коммерческого банка с использованием аналитических коэффициентов [Электронный ресурс]. – URL: https://studopedia.ru/21_89929_obobshchennaya-otsenka-finansovih-resursov-kommercheskogo-banka-s-ispolzovaniem-analiticheskikh-koeffitsientov.html (дата обращения: 04.02.2023).

66. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷмуаи омори. – Душанбе, 2021. – 702 с.

67. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷмуаи омори. – Душанбе, 2020. – 495 с.

68. Оценка качества управления собственными средствами банка [Электронный ресурс]. – URL: <https://studfile.net/preview/3287616/page:4/> (дата обращения: 15.12.2022).

69. Оценка оптимальности и результативности использования источников финансирования [Электронный ресурс]. – URL: https://studopedia.net/13_51829_otsenka-optimalnosti-i-rezultativnosti-ispolzovaniya-istochnikov-finansirovaniya.html (дата обращения: 23.01.2023).

70. Оценка пассивов банка [Электронный ресурс]. – URL: https://studbooks.net/776624/bankovskoe_delo/otsenka_passivov_bank (дата обращения: 13.12.2022).

71. Показатели оценки финансовой устойчивости банка в целях признания ее достаточной для участия в системе страхования вкладов [Электронный ресурс]. – URL: <https://studfile.net/preview/1771339/page:17/> (дата обращения: 25.01.2023).

72. Ресурсный потенциал банков Украины [Электронный ресурс]. – URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/12131/1/bolgaria-1.pdf> (дата обращения: 04.01.2022).

73. Роль банковского сектора Германии в содействии развитию малых и средних предприятий [Электронный ресурс]. – URL: https://studbooks.net/16616/bankovskoe_delo/rol_bankovskogo_sektora_germanii_so_deystvii_razvitiyu_malyh_srednih_predpriyatiy (дата обращения: 12.04.2022).

74. Самое простое определение, которое дает ему Маркс [Электронный ресурс]. – URL: [https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.ec8951a8-66dc0e18-43ab5fc3-74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/Capital_\(Marxism\)](https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.ec8951a8-66dc0e18-43ab5fc3-74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/Capital_(Marxism)) (дата обращения: 07.09.2024).

75. Серебрякова, Т.Ю., Китаева Ж.С. Некоторые аспекты ресурсного анализа в коммерческом банке // Вестник Российского университета кооперации. – 2021. – № 4 (46). – С. 88. [Электронный ресурс]. – URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-aspekty-resursnogo-analiza-v-kommercheskom-banke> (дата обращения: 08.02.2022).

76. Сомонаи Хазианаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ [Манбаи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: <http://idif.tj/tj/makomi-u-u-va-vazifa-o/> (санаи мурочиат: 15.04.2022с).

77. Стратегияи сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. [Манбаи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: https://www.nbt.tj/files/monetary_policy/pdf/strateg_2021_2.PDF (санаи мурочиат: 18.07.2024).

78. Ташкилотҳои қарзии дар ҳолати барҳамдиҳӣ қарордошта [Манбаи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: https://www.nbt.tj/tj/banking_system/tashkilothoi_karzii_dar_holati_barhamdi_karor_doshta.php (санаи мурочиат: 14.04.2022).

79. Теоретические основы содержания банковских ресурсов [Электронный ресурс]. – URL: https://studbooks.net/514892/bankovskoe_delo/teoreticheskie_osnovy_soderzha_niya_bankovskih_resursov_sostoyanie_bankovskoy_sisteme_kyrgyzstana (дата обращения: 06.01.2022).

80. Теоретические основы управления капиталом организации [Электронный ресурс]. – URL: <https://studfile.net/preview/4176122/> (дата обращения: 23.12.2022).

81. Теоретические основы формирования депозитной политики коммерческого банка [Электронный ресурс]. – URL: <https://research-journal.org/wp-content/uploads/2021/01/1-4-103.pdf#page=9> (дата обращения: 04.02.2022).

82. Теории капитала [Электронный ресурс]. – URL: <https://studfile.net/preview/5133140/> (дата обращения: 23.12.2022).

83. Фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ (меъёри захираҳои ҳатмӣ) [Манбаи электронӣ]. – URL: https://www.nbt.tj/tj/monetary_policy/fishang.php (санаи мурочиат: 20.12.2020).

84. Ҳисоботи молиявии Бонки миллии Тоҷикистон дар солҳои 2016-2022. – [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://nbt.tj/tj/about/finansovye-otchety.php> - (санаи мурочиат: 19.07.2024).

85. Что показывает коэффициент клиентской базы, используемый для оценки структуры пассивов [Электронный ресурс]. — URL: https://studbooks.net/1235397/bankovskoe_delo/pokazyvaet_koeffitsient_klientskoy_bazy_ispolzuemyy_otsenki_struktury_passivov (дата обращения: 11.12.2022).

86. Шарҳи таваррум (Январ-Декабр) [Манбаи электронӣ]. – URL: https://nbt.tj/tj/monetary_policy/shahri-tav/inflation.php (санаи мурочиат: 24.12.2022).

87. Шарҳи устувории молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар семоҳаи чоруми соли 2021 [Манбаи электронӣ]. – URL: https://nbt.tj/files/suboti-moliyavi/2022/Шарҳи_устувории_молиявии_низоми_бонкӣ_дар_семоҳаи_4_сол_и_2021.pdf (санаи мурочиат: 20.01.2023).

88. Шӯрои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://investmentcouncil.tj/tj/#> (санаи мурочиат: 28.12.2022).

89. Яруллин, Р.Р., Галимова Г.А. Теоретические основы финансового потенциала региона [Электронный ресурс] // Современные проблемы науки и образования. – 2011. – № 6. – С.1-7.

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васонти таълимӣ:

90. Гафӯрӣ, В. Эмомалӣ Раҳмон дар оинаи замон [Матн]: китоби дарсӣ / В. Гафӯрӣ, З.Ш. Сайидзода. – Душанбе: Эр-граф, 2012. – 372 с.

91. Жуков, Е.Ф. Деньги. Кредит. Банки [Текст]: учебник / Е.Ф. Жуков, Л.М. Масимова, А.Б. Печникова и др. – Москва: Юнити, 2000. – 622 с.
92. Кузнецов, В.В. Организационный потенциал предприятия [Текст]: учебное пособие / В.В. Кузнецов, Л.М. Арутюнова, Т.Е. Минякова. – Ульяновск: УЛГТУ, 2007. – 105с.
93. Куликов, Н.И. Банковские ресурсы, их формирование и эффективное использование монография / Н.И. Куликов, Н.П. Назарчук. – Тамбов: Изд-во ФГБОУ ВПО «ТГТУ», 2014. – 108 с.
94. Лапин, Е.В. Экономический потенциал предприятия [Текст]: монография / Е.В. Лапин. – Сумы: «ИТД Университетская книга», 2006. – 182 с.
95. Райзберг, Б.А. Рыночная экономика учебник / Б.А. Райзберг. – Москва: Деловая Жизнь, 1995. – 230 с.
96. Раҳимзода, Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз. - Нашри сеюм [Матн]: китоби дарсӣ / Ш. Раҳимзода. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 516 с.
97. Раҳимзода, Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз [Матн]: китоби дарсӣ / Ш. Раҳимзода. – Душанбе: ЭР-граф, 2008. – 450 с.
98. Рахимов, З.А. Банковская система и экономическое развитие Таджикистана [Текст]: монография / З.А. Рахимов. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 288 с.
99. Синки, Дж.Ф. Управление финансами в коммерческих банках. – [пер. с англ.] [Текст]: учебник / Дж.Ф. Синки. - Москва: Catallaxy, 1994. – 240 с.
100. Ҳикматов, У.С. Мукамалгардонии амалиётҳои асбобӣ дар бонкҳои тижоратӣ [Матн]: монография / У.С. Ҳикматов, С. Сайфуллозода. – Душанбе: Ирфон, 2021. – 204 с.
101. Лаврушин, О.И. Эволюция теории кредита и его использование в современной экономике [Текст]: монография [Текст] / О.И. Лаврушин. – М.: КНОРУС, 2016. – 394 с.

Мақолаҳо ва маърузаҳо:

102. Амирова, Э.А. Роль региональных коммерческих банков в развитии региона [Текст] / Э.А. Амирова // Современные проблемы и перспективы развития банковского сектора России: материалы II всероссийской научно-практической конференции с международным участием (заочной). – 2017. – С. 55-59.

103. Бердиев, Р.Б. Денежно-кредитная политика Национального банка Таджикистана [Текст] / Р.Б. Бердиев, Т. Алиева // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: Сино. – 2016. – №2/8 (215). – С.10-14.

104. Бердиев, Р.Б. Правильное и эффективное кредитование рыночных отношений-залог устойчивого развития национальной экономики [Текст] / Р.Б. Бердиев, Т.А. Имомназарова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: Сино. - 2014. – №2-3 (135). – С. 209-218.

105. Бубнов, И.Л. Кредитная кооперация как особый вид организации банковской деятельности [Текст] / И.Л. Бубнов // Вестник Финансовой академии. – 1997. – № 1. – С. 84-88.

106. Буриева, М.Ч. Пути привлечения инвестиций посредством фондовых рынков в Республике Таджикистан [Текст] / М.Ч. Буриева, А.Ш. Рахматов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: Сино. - 2015. – №2/5 (172). – С. 189-193.

107. Ғаниев, Р.Ғ. Таҳқиқи сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва таҳлили омилҳои ба он таъсиррасон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Р.Ғ. Ғаниев, Ғ.Ҳ. Ғаюров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе: Сино. - 2020. – №6. – С. 115-122.

108. Гатаева, К.Р. Перспективы развития депозитных операций коммерческих банков в Республике Казахстан [Текст] / К.Р. Гатаева, А.Т. Идирисова // Современные исследования основных направлений гуманитарных

и естественных наук: материалы международной научно-практической конференции (2 марта 2017 года). – Казань, 2017. – С.21-27.

109. Гаюров, Ғ.Ҳ. Таҳқиқи ҷанбаҳои назариявӣ – амалии ғабӯлияти бонкҳои тиҷоратӣ ва таъсири он ба рушди иқтисодиёти мамлакат [Матн] / Ғ.Ҳ. Гаюров, С.П. Одинаев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе: Сино. - 2020. – № 10. – С. 30-34.

110. Геворкян, А.А. Теоретические аспекты формирования ресурсной базы коммерческих банков [Текст] / А.А. Геворкян // Финансовые исследования. – 2014. – № 1 (42). – С. 36-42.

111. Герасимова, Е.Б. Анализ банковских ресурсов методом коэффициентов [Текст] / Е.Б. Герасимова // Финансы и кредит. – Москва. - 2003. – №1 (115). – С. 22-25.

112. Джураев, Б.М. Анализ эффективности использования инструментов денежно-кредитной политики [Текст] / Б.М. Джураев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе. – 2016. – №2/8(215). – С.92-99.

113. Иброхимов, И.Р. Формирование условий развития денежного рынка открытой экономики [Текст] / И.Р. Иброхимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: Сино. - 2016. – №2/3 (201). – С. 7 - 21.

114. Иванитский, В.В. Формирование и управление кредитными ресурсами коммерческих банков [Текст] / В.В. Иванитский // Материалы XVI Международной научно-практической конференции. - В 3-х частях. Том Часть 1. – Ростов-на-Дону, 2021. – С. 846-851.

115. Иванова, Т.Б. Финансовый потенциал территорий: оценка и принятие управленческих решений [Текст] / Т.Б. Иванова, Р.А. Пропенко // Региональная экономика: теория и практика. - 2007. – №11(50). – С. 80-85.

116. Лаврушин, О.И. Роль кредита в экономическом развитии [Текст] / О.И. Лаврушин // Банковское дело. – 2011. – №2. – С. 32-38.

117. Лосева, С.А. Финансово-инвестиционный потенциал предприятия и его влияние на управление инвестициями [Текст] / С.А. Лосева, В.И. Зубкова, А.В. Накивайло // Культура народов Причерноморья. - 2001. – № 20. – С. 34-37.

118. Маслова, В.В. Эффективность использования финансово-кредитных ресурсов в сельском хозяйстве [Текст] / В.В. Маслова // АПК: экономика, управление. – 2010. – №11. – С. 67-71.

119. Муслихова, Т.Т. Механизмҳои устуворӣ ва рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Т.Т. Муслихова, М.Р. Нуров // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе. - 2020. – №4 (24). – С. 58-67.

120. Низамова, Т.Д. Современное развитие сферы платных услуг РТ в условиях рыночной экономики [Текст] / Т.Д. Низамова, Р.Г. Тагоева // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: Сино. - 2019. – №8. – С. 9-15.

121. Обидов, Ф.С. Асосҳои базавии назарияи қарз ва захираҳои қарзӣ [Матн] / Н.Қ. Икромов, Ф.С. Обидов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе: Сино. - 2019. – №10-1. – С. 9-14.

122. Обидов, Ф.С. Манбаъҳои молиявӣ-иқтисодӣ ва самтҳои афзалиятноки рушди минтақа [Матн] / Ф.С. Обидов, Ш.М. Давлатмуродов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе: Сино. - 2019. – №2. – С. 8-12.

123. Рахимова, А.В. Роль коммерческих банков в привлечении сбережения населения и регулировании денежного обращения [Текст] / А.В. Рахимова, М.С. Дембегиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: Сино. - 2019. – №1. – С. 131-135.

124. Сандалов, Ҳ.А. Асосҳои институтсионалии рушди захираҳои қарзӣ дар низоми бонкӣ [Матн] / Ҳ.А. Сандалов, Г.С. Латипова // Паёми молия ва иқтисод. – 2018. – №3 (15). – С.101-107. ISSN: 2663-0389.

125. Сименко, И.В. Сущность финансово-экономического потенциала предприятия [Текст] / И.В. Сименко, О.Ю. Родионова, Н.А. Волошинова // Экономика. Менеджмент. Инновации. – Донецк: ДНР. - 2016. – №4. – С. 31-35.
126. Сухова, Л.Ф. Финансовый потенциал предприятия: понятие, сущность, методы измерения [Текст] / Л.Ф. Сухова // Финансовая аналитика: проблемы и решения. – 2016. – №12 (294). – С. 2-11.
127. Тимофеева, Ю.В. Оценка экономического потенциала организации: финансово-инвестиционный потенциал [Текст] / Ю.В. Тимофеева // Экономический анализ: теория и практика.- 2009. – № 1 (130). – С.43-53.
128. Узакова, Г.М. Проблемы привлечения средств населения в инвестиционную сферу [Текст] / Г.М. Узакова // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - 2009. – № 2. – С. 170-174.
129. Умаров, Х.У. Состояние золотовалютных резервов Республики Таджикистан в современных условиях [Текст] / Х.У. Умаров, М.Р. Обидова // Вестник науки. – Душанбе. - 2021. – Т. 1. – № 12 (45). – С. 75-86.
130. Файзуллоев, М.К. Масъалаҳои таҳаввулоти низоми бонкӣ ва ташаккули захираҳои қарзии бонкҳои тичоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М.К. Файзуллоев, А.А. Солеҳзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе: Сино . - 2019. – №2. – С. 41-47.
131. Хайрзода, Ш.К. Необходимость и роль микрокредитования аграрного сектора национальной экономики Республики Таджикистан [Текст] / Ш.К. Хайрзода, Б.Б. Ходжаев // Финансово-экономический вестник. – 2019. – №4 (20). – С. 20-28.
132. Хайрзода, Ш.Қ. Сармояи бонкҳо ва механизмҳои зиёд намудани имкониятҳои қарздиҳӣ дар шароити имрӯза [Матн] / Ш.Қ. Хайрзода // Маҷмуи маводҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ “Ташаккули модели сармоягузорию рушди ҶТ” (14-уми декабри соли 2018). – Душанбе: ДДМИТ, 2018. – С. 3-6.

133. Хикматов, У.С. Анализ развития основных показателей банковской системы Республики Таджикистан [Текст] / У.С. Хикматов // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – Душанбе. - 2019. – № 3 (67). – С. 41-52.

134. Хикматов, У.С. Роль государства в обеспечении эффективного развития микрофинансирования [Текст] / У.С. Хикматов // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – 2011. – №34. – С. 71-75.

135. Ходжахонов, А.А. Государственное кредитование предпринимательской деятельности в сельском хозяйстве Республики Таджикистан [Текст] / А.А. Ходжахонов, Т.Х. Эшбеков // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – 2017. - Т.1. – №2 (58). – С. 115-121.

136. Хушвахтзода, Қ.Х. Таҳлили истифодаи захираҳои сармоягузорӣ дар комплексҳои энергетикӣ Тоҷикистон [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, А.Б. Набиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе: Сино. - 2020. – №1. – С. 5-12.

137. Хикматов, У.С. Хусусиятҳои ташкили амалиётҳои асбории банкҳои тижоратӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / У.С. Хикматов, К.Ф. Сайфуров, С. Сайфуллозода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе: Сино. - 2020. – №6. – С. 103-108.

138. Шоасалов, Н.Қ. Афзалияти пасандоз ҳамчун сарчашмаи асосии захираҳои қарзӣ дар банкҳои тижоратӣ [Матн] / Н.Қ. Шоасалов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе: Сино. - 2018. – №10. – С. 156-160.

139. Шпортова, Т.В. Ресурсная политика коммерческого банка [Текст] / Т.В. Шпортова, Л.А. Алтынникова, М.А. Солдатова // Фундаментальные исследования. – 2015. – № 2-11. – С. 2441-2445.

Диссертатсия ва авторефератҳо:

140. Афгонов, Н.А. Мукамалгардонии равандҳои ҷалби пасандозҳои аҳоли ҳамчун иқтисодии захираҳои сармоягузорӣ [Матн]: дис. ... дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD): 6D050900 / Афгонов Нурали Айниддинович. – Душанбе, 2021. – 193 с.

141. Ахмедова, С.С. Оценка ресурсной базы коммерческого банка с использованием инструментов экономико-математического моделирования [Текст]: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / Ахмедова Сайда Сулеймановна. – Махачкала, 2004. – 142 с.

142. Багаев, В.А. Сбалансированная банковская политика в сфере управления активами и пассивами: дис. канд. экон. наук: 08.00.10 [Текст] / В.А. Багаев. – Москва, 2013. - 154 с.

143. Бобоев, Н.М Совершенствование формирования потоков финансовых ресурсов коммерческих банков Таджикистана [Текст]: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / Бобоев Нозимжон Мансурович. – Худжанд, 2019. – 195 с.

144. Имомализода, Б.Б. Ташаккулёбии маблағгузориҳои хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: дис. ... номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10 / Имомализода Баҳодур Бобомурод. – Душанбе, 2020. – 169 с.

145. Копченко, Ю.Е. Финансовое обеспечение деятельности коммерческого банка: методология и механизмы финансирования [Текст]: автореферат диссертации ... доктора экономических наук: 08.00.10 / Ю.Е. Копченко. – Саратов, 2009. – 40 с.

146. Махшулов, С.Ҷ. Таъсири қарзҳои бонкӣ ба самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ: дисс. барои дараҷаи доктори илмӣ н.и.и. аз рӯйи ихтисоси 08.00.10 [Матн] / С.Ҷ. Махшулов. - Душанбе, 2021 – 193 с.

147. Мирзоев, С.С. Баландбардории устувории молиявии низоми бонкии Тоҷикистон [Матн]: дис. ... дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD): 6D050900 / Мирзоев Сафарбек Саъдуллоевич. – Душанбе, 2019. – 174 с.

148. Розиев, Д.А. Баландбардории ҷолибияти сармоягузории саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: дис. ... номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.07 / Розиев Диловар Астанакулович. – Душанбе, 2022. – 183 с.

149. Сайфулов, К.Ф. Совершенствование финансово-кредитного механизма воспроизводства основных фондов сельского хозяйства в условиях рынка (на материалах Республики Таджикистана): дисс. на соис. уч. ст. к.э.н. [Текст] / К.Ф. Сайфулов. – Бишкек, 2013. - 156 с.

150. Сафаров, Қ.С. Такмили низоми идоракунии хавфҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дисс. барои дарёфти дараҷаи илмӣ н.и.и. аз рӯйи ихтисоси 08.00.10 [Матн] / Қ.С. Сафаров. – Душанбе, 2021. – 177 с.

151. Файзуллоев, М.К. Масоили назариявӣ ва амалии таъмини иқтисодиёт бо захираҳои қарзӣ [Матн]: дис. ... номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10 / Файзуллоев Меҳроб Кароматуллоевич. – Душанбе, 2019. – 183 с.

152. Хайрзода, Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботии молиявӣ (назария, методология, амалия) [Матн]: дис. ... доктори илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10 / Хайрзода Шукрулло Қурбоналӣ. – Душанбе, 2021. – 430 с.

153. Хашиева, Л.Х.-М. Тенденции и перспективы развития методов управления привлеченными ресурсами коммерческого банка [Текст]: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / Хашиева Лидия Хас-Магомедовна. – Москва, 2005. – 249 с.

154. Хикматов, У.С. Организационно-экономические основы становления и развития микрофинансирования в сельском хозяйстве (на примере Республики Таджикистан): диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по спец.: 08.00.10 [Текст] / У.С.Хикматов. – Бишкек: Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования Кыргызско-Российский славянский университет, 2012. – 114 с.

155. Ходжахонов, А.А. Совершенствование механизма кредитования сельского хозяйства Таджикистана в условиях переходного периода [Текст]: диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук: 08.00.05 / А.А. Ходжахонов. – Душанбе: Институт экономики сельского хозяйства Таджикской академии сельскохозяйственных наук, 2011. – 156 с.

156. Шарипов, У.А. Совершенствование организационно-экономического механизма активизации инвестиционных процессов в регионе (на материалах Хатлонской области Республики Таджикистан) [Текст]: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Шарипов Умарджон Ахтамович. – Душанбе, 2019. – 187 с.

157. Холов, Р.Ш. Таҳқиқоти иқтисодӣ-омории сатҳи монетизатсияи иқтисодиёти миллӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) [Матн]: дис. ... номзоди илмҳои иқтисодӣ: 08.00.12 / Холов Рустам Шермаҳмадович. – Душанбе, 2021. – 175 с.

ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

Мақолаҳо дар маҷаллаҳои тақризшаванда:

[1-М]. Шарифзода, Н.Ш. Захираҳои бонкӣ: масоили назариявӣ, ташкилӣ ва истифодаи онҳо [Матн] / Н.Ш. Шарифзода // Паёми молия ва иқтисод. Маҷалаи илмӣ-амалӣ. - Душанбе, - 2020. №4 (24). - С. 177-188. ISSN: 2663-0389

[2-М]. Шарифзода, Н.Ш. Захираҳои бонкҳои тиҷоратӣ ҳамчун заминаи устувор дар баландбардории иқтидори молиявӣ сармоягузори кишвар [Матн] / Н.Ш. Шарифзода // Паёми молия ва иқтисод. Маҷалаи илмӣ-амалӣ. - Душанбе, - 2021. №2 (26). - С. 149-160. ISSN: 2663-0389

[3-М]. Шарифзода, Н.Ш. Таҳлили захираҳои бонкҳои тиҷоратӣ ва имкони истифодаи онҳо [Матн] / Н.Ш. Шарифзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе, - 2021. №4. - С. 129-139. ISSN: 2413-5151

[4-М]. Шарифзода, Н.Ш. Таҳлили вазъи сиёсати пулию қарзӣ ва нақши он дар рушди захираҳои бонкҳои тиҷоратӣ [Матн] / Н.Ш. Шарифзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе, - 2021. №6. - С. 27-41. ISSN: 2413-5151

[5-М]. Шарифзода, Н.Ш. Истифодаи таҷрибаи хориҷӣ дар ташаккули захираҳои бонкӣ [Матн] / Н.Ш. Шарифзода, Ш. Раҳимзода // Паёми молия ва иқтисод. Маҷалаи илмӣ-амалӣ. - Душанбе, - 2022. №1 (30). - С. 21-32. ISSN: 2663-0389

[6-М]. Шарифзода, Н.Ш. Ҳолати муносири захираҳои ҷалбкардашуда ва нақши онҳо дар ташаккули захираҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Н.Ш. Шарифзода, Ш.М. Раҳимзода, Ғ.Ҳ. Ғаюров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. — Душанбе: “Сино”, - 2022. №4. - С. 26-33. ISSN: 2413-5151

[7-М]. Шарифзода, Н.Ш. Усулҳои танзими давлатии фаъолияти инноватсионӣ дар ташаккули захираҳои бонкӣ [Матн] / Н.Ш. Шарифзода, И.Р.

Иброҳимзода, С.С. Саъдуллозода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе: “Сино”, - 2022. №10. - С. 32-42. ISSN: 2413-5151

[8-М]. Шарифзода, Н.Ш. Исследование методов оценки банковских ресурсов как стабильная основа повышения инвестиционного потенциала Республики Таджикистан [Матн] / Н.Ш. Шарифзода, У.А. Шарипов // Финансовая экономика. – 2023. – № 5. – С. 293-302. ISSN: 2075-7786

[9-М]. Шарифзода, Н.Ш. Таҳқиқи усулҳои баҳодиҳии захираҳои бонкӣ [Матн] / Н.Ш. Шарифзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе: “Сино”, - 2023. №5. - С. 85-96. ISSN: 2413-5151

[10-М]. Шарифзода, Н.Ш. Усулҳои идоракунии захираҳои ҷалбкардашуда ҳамчун унсури ташаккули захираҳои бонкӣ [Матн] / Н.Ш. Шарифзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе: “Сино”, - 2023. №6. - С. 45-53. ISSN: 2413-5151

[11-М]. Шарифзода, Н.Ш. Таҳлили усулҳои баҳодиҳии захираҳои бонкӣ баҳри таъмини рушди иқтисодиёти мамлакат [Матн] / Н.Ш. Шарифзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе: “Сино”, - 2023. №10-2. - С. 21-30. ISSN: 2413-5151

[12-М]. Шарифзода, Н.Ш. Ҳолати муносири захираҳои бонкӣ ва истифодаи самараноки онҳо [Матн] / Н.Ш. Шарифзода, Ш. Раҳимзода // Идоракунии давлатӣ. Маҷаллаи илмӣ оид ба сиёсати Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: “Шуъбаи таҳрир ва таъбу нашр”, - 2024. №3 (68). - С. 27-39. ISSN 2664-0651

Дар дигар нашрияҳо:

[13-М]. Шарифзода, Н.Ш. Резервы коммерческих банков и их возможность использования как инвестиции для экономического развития страны [Текст] /

Н.Ш. Шарифзода, У.А. Шарипов // IV национальной (русской) научно-практической конференции “Трансформация бизнеса и общественных институтов в условиях цифровизации экономики” (26-27 мая 2022 г). – Санкт-Петербург: СПбУТУиЭ, 2022. – С. 289-296.

[14-M]. Шарифзода, Н. Ш. Исследование теоретических аспектов формирования кредитных ресурсов [Текст] / Н. Ш. Шарифзода, З. М. Зиев // Индустриализация национальной экономики: современное состояние, проблемы и перспективы: Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 02 мая 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 295-309. – EDN UMBHTI.

[15-M]. Sharifzoda N. Sh. Raising capacity financial-investment country: resources banks business and durability bank of the Republic of Tajikistan [Text] / N. Sh. Sharifzoda, U. A. Sharipov // Endless Light in Science. – 2023. – № 4(4). – P. 171-179. – DOI 10.24412/2709-1201-2023-171-179. – EDN OPOGUM.

[16-M]. Шарифзода, Н. Ш. Методы управления привлеченными ресурсами как элемент формирования ресурсов банка [Текст] / Н. Ш. Шарифзода, А. Х. Исмаилов // Совершенствование финансово-кредитной системы в условиях цифровизации национальной экономики: Сборник научных трудов, посвященный «Дню работников финансовых органов Республики Таджикистан», Душанбе, 07 декабря 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2024. – С. 287-293. – EDN ATXPSW.